

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za zgodovino in Oddelek za sociologijo

Študijsko leto 2007/2008

DIPLOMSKO DELO

Ana Cergol

**Senčna stran znanosti: Evgenika v
slovenski preteklosti in človeški
genetiki sodobnih ter prihodnjih
generacij**

Mentorica: dr. Marta Verginella
Mentor: dr. Igor Pribac
Somentor: dr. Marko Kerševan

Ljubljana, september 2008

*Po Pravilniku o podeljevanju Prešernovih nagrad
študentom Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani,
po sklepu Odbora za študentske Prešernove nagrade
in Senata Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani*

prejme

Ana Cergol

PREŠERNOVO NAGRADO

ZA DELO

*SENČNA STRAN ZNANOSTI: EVGENIKA V SLOVENSKI PRETEKLOSTI
IN ČLOVEŠKI GENETIKI SODOBNIH TER PRIHODNIH GENERACIJ*

V Ljubljani, 30. novembra 2009

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za zgodovino in Oddelek za sociologijo

Študijsko leto 2007/2008

DIPLOMSKO DELO

Ana Cergol

Senčna stran znanosti: Evgenika v slovenski preteklosti in človeški genetiki sodobnih ter prihodnjih generacij

Mentorica: dr. Marta Verginella
Mentor: dr. Igor Pribac
Somentor: dr. Marko Kerševan

Ljubljana, september 2008

DIP CERGOL Ana

Jm. št. 41075/2008

OHK - Zgodovina
DIP
CERGOL
Ana

UNIVERZA V LJUBLJANI - FF

613.9=93/94(043.2)

43000041075

COBISS •

ZAHVALE

*Za vse spodbude in nasvete se v prvi vrsti zahvaljujem
svojima mentorjema, prof dr. Igorju Pribcu in prof. dr. Marti Verginelli
ter somentorju prof. dr. Marku Kerševanu.*

*Zahvaljujem se tudi vsem zaposlenim
na ustanovah kjer sem pridobivala gradivo in informacije,
predvsem dr. Ireni Rožman.*

*Za podporo in potrpljenje se zahvaljujem
mami Zvezdi in fantu Dejanu, noni Slavi, nonotu Miljotu
ter vsem svojim prijateljem.*

*Diplomsko delo posvečam pokojnemu očetu Edvardu, ki me je navdušil za
zgodovino.*

UVOD	4
ORIS OBČE ZGODOVINE EVGENIKE.....	6
ZGODOVINA EVGENIKE NA SLOVENSKEM (V DRAVSKI BANOVINI) MED OBEMA VOJNAMA.....	11
1. SPLOŠEN ORIS EVGENIKE NA SLOVENSKEM MED OBEMA VOJNAMA	11
POISKUS ČASOVNE OPREDELITVE	11
METODE	13
POZITIVNA EVGENIKA.....	13
NEGATIVNA EVGENIKA.....	15
STERILIZACIJA.....	18
»POPULARIZACIJA« EVGENIKE.....	23
ŠOLSTVO IN EVGENIKA.....	27
SREDNJA ŠOLA.....	27
UNIVERZA V LJUBLJANI/ UNIVERZA KRALJA ALEKSANDRA I V LJUBLJANI	30
VERSE SKUPNOSTI IN EVGENIKA	31
POGLED RKC NA EVGENIKO.....	31
PROTESTANTI IN EVGENIKA.....	35
SEKCIJA ZA ANTROPOLOGIJO, GENEALOGIJO IN EVGENIKO	37
POGLED OD DRUGOD	38
BIOGRAFIJE PISCEV O EVGENIKI	40
2. ZNANOST IN MISELNOST	47
DEMOGRAFIJA	49
KDO JE DEDNO OBREMENJEN?.....	50
POSEBEN PRIMER - »PEDAGOŠKA EVGENIKA«	55
BIOLOŠKI DETERMINIZEM	55
3. EVGENIKA IN PROBLEM »RASE«	59
OBČI OKVIR	59
EVGENIČNI RASIZEM PRI SLOVENCIH	60
AMERIŠKI PRISELJENIŠKI ZAKON	67
4. EVGENIKA IN »PROBLEM RAZREDA«	69
OBČI OKVIR	69
SLOVENSKI EVGENIKI IN VPRAŠANJE »RAZREDA«	70
5. SKRIB ZA NAROD.....	75
INDIVIDUUM JE MANJ KOT CELOTA.....	75
DEGENERACIJA	78
DRŽAVA BLAGINJE.....	81
RAZVOJ JAVNEGA ZDRAVSTVA IN PREVENTIVNE MEDICINE	83
HIGIENSKI ZAVOD	85
ANTROPOLOŠKI ODSEK.....	87
EVGENIKA IN HIGIENA	91
BIOPOLITIKA	93
PROCES CIVILIZIRANJA	97
BIOETIČNE RAZSEŽNOSTI NOVE EVGENIKE	99
1. UVOD	99

2.	ŠE ENKRAT O METODAH EVGENIKE.....	101
3.	OD KOLEKTIVISTIČNEGA K INDIVIDUALISTIČNEMU ETOSU	103
	»PUBLIC HEALTH MODEL« versus »PERSONAL SERVICE MODEL«	104
	NEVARNOSTI LIBERALNE EVGENIKE	104
	UVOD	104
	EVGENIČNI STARŠI IN ZAGOTAVLJANJE PRAVIC OTROK.....	106
	ZAGOTAVLJANJE ENAKOSTI MOŽNOSTI.....	111
	DRŽAVNA EVGENIKA V KORIST OTROKA.....	113
	EVGENIKA IN SKUPNO DOBRO.....	114
	»KOMUNITARNA« EVGENIKA	115
	EVGENIKA IN »ČLOVEŠKA NARAVA«.....	116
	BUCHANANOVA REVIZIJA	118
4.	»DOBRI« GENI.....	122
	UVOD	122
	ZDRAVLJENJE VERSUS IZBOLJŠEVANJE	123
	KAKOVOST (ŽIVLJENJA) ČLOVEKA.....	124
	ZAKLJUČEK.....	128
	POVZETEK	129
	VIRI	132
	LITERATURA.....	137

UVOD

Morda izvira iz nebogljenosti človeške vrste v naravnem stanju večno prisotna želja po popolnosti, ki je počasi, korak za korakom spodbujala vzpon pragmatično usmerjene znanosti in tehnike. Slednji sta postali orodji človekove avtonomije proti silam narave. Zdelo se je, da je človeku dana neomejena svobodna volja in zmožnost preseganja naravnih meja. Na določeni točki tega procesa pa je (ponovno) ozavestil (in to ravno s pomočjo znanosti) zavezanost biološki usodi. Z »odkritjem« zakonov dedovanja sta njegovo samozavestno prepričanje o samostojnosti nadomestila pesimistična vera v genski determinizem in spoznanje, da so mnoge bolezni, napake, ne glede na dejanja, predestinirane z rojstvom. Vendar se je človek trudil tudi to zakonitost narave vzeti v svoje roke in jo uporabiti sebi v prid. Tako se je rodil »nauk o metodah za doseg telesno in duševno zdravega potomstva«¹ oziroma evgenika.

Teženj po biološki popolnosti prihodnjih rodov so se oklenili številni, nekateri tudi na Slovenskem. Pri tem pa (načrtno) spregledali, da so najbolj očiten in obenem najbolj nevaren odraz človekove nepopolnosti ravno napačne koncepcije o nepopolnem, predvsem o nepopolnem Drugem. Kasneje so evgeniko zaradi njenega zgrešenega pojmovanja večvrednega in seveda zaradi njene tedaj prisilne narave ter nečastnega razmerja z nacizmom obsodili na etično smrt. Sila naključij oziroma bolje rečeno zgodovinskih procesov pa je, da jo v »stoletju biotehnologije« obujemo od mrtvih, kajti morda lahko v kompleksni naravi njenih preteklih stanj delno iščemo smernice za moralno brzdaje genetike.

Zgodovina evgenike še zdaleč ni enoznačna, zato kliče po obveznem interdisciplinarnem pristopu. Zahteva sodelovanje ne le zgodovine in sociologije, temveč tudi filozofije in antropologije ter celo naravoslovnih ved, kot sta biologija in medicina kajti obravnavani pojem je torišče številnih idej, miselnosti in praks, ki se umeščajo v zgornje stroke. Tako ali drugače se lahko ob evgeniki spopadamo s teorijo evolucije, z darvinizmom, s pozitivizmom, progresizmom, rasizmom, antikomunizmom in še bi lahko naštevali. Ustvariti vsaj delni red in razumeti evgeniko (na Slovenskem)

---

¹ http://bos.zrc-sazu.si/cqi/a03.exe?name=sskj_testa&expression=evgenika&hs=1, geslo evgenika, ogled 4.4. 2008

znotraj nekega kolikor toliko razumljivega koordinatnega sistema vzrokov in posledic je cilj te diplomske naloge.

Po splošnem orisu obče evgenike in evgenike na Slovenskem med obema vojnama, do katerega bom prišla s pomočjo viroslovne literature (pretežno slovenskih člankov o evgeniki iz obdobja med obema vojnama), se bom osredotočila na globlje vzroke za uspeh (oziroma neuspeh!) »evgeničnega gibanja« v Dravski banovini. Ugotovitve bomo sproti vzporejali s teoretskimi izhodišči tujih študij o evgeniki. Vprašali se bomo o tem, ali lahko evgeniko razumemo kot produkt posebnega stanja znotraj naravoslovnih znanosti, katerih spoznanja so tedaj silila tudi v polje družbenega. Nato bomo nakazali, kako so nekatere družbene skupine evgenično gibanje izkoriščale zato, da so uveljavljale svoje rasne/nacionalne in razredne interese. Osrednje vprašanje bo, ali so bili tovrstni motivi prisotni tudi v slovenskem prostoru ali pa je bila nasprotno, tako kot v nekaterih drugih državah, evgenika pri nas pretežno bolj vključena v procese modernizacije in higienizacije naroda. Ob tem bomo to »skrb za narod« poskušali uvideti znotraj nekaterih globljih družbeno-zgodovinskih mehanizmov. Slovenski primer bo, upamo, dodal nove barve v vse prej kot črno-belo paleto pojma evgenike. Tega bomo na koncu tudi z analizo preteklih zablod preučili še z bioetičnega stališča.

ORIS OBČE ZGODOVINE EVGENIKE

Evgenika se je oblikovala kot »nauk o metodah za doseg telesno in duševno zdravega potomstva«². Na podlagi takratnih znanstvenih dognanj, ki so se z neupravičenimi predsodki prepletala celo z rasizmom, je spodbujala prokreacijo parov z »dobro dedno zasnov« (t.i. pozitivna evgenika) in si s pomočjo kontracepcije, sterilizacije, prepovedi poročanja prizadevala za preprečevanje razmnoževanja ljudi »s slabo dedno zasnov« (t.i. negativna evgenika). Skrajni, vendar ne edini primer tovrstne prebivalstvene politike, je bil nacistični...

Ideje, povezane s kvalitativno selekcijo potomcev, so se pojavljale že v antičnih tekstih. Tako je npr. Platon bil prepričan, da bi človeško razmnoževanje morala nadzorovati država. Tudi v Bibliji lahko beremo zgodbe, ki imajo določene »evgenične« konotacije.³

Neologizem »evgenika« pa je leta 1865 formuliral Sir Francis Galton, bratranec Charlesa Darwina⁴. Galton si je prizadeval za uveljavitev »pozitivne evgenike«. Njegove ideje, v katerih se je prepletala utopična literatura, filozofija progresističnega pogleda na zgodovino in vpliv darvinistične selekcije⁵, so prevzela številna angleška društva, ki pa sicer, kakor pojasnjuje hrvaški bioetik Darko Polšak, niso nikoli prešla »od besed k dejanjem«⁶. Čeprav je bila torej Velika Britanija matična dežela te teorije, je v praksi evgenika zaživela šele v ZDA, kjer je bil leta 1907 sprejet prvi zakon, ki je zapovedoval prisilno sterilizacijo »degeneriranih« posameznikov. Tovrstne postopke so z zaključkom znanega sodnega spora *Buck vs. Bell* l. 1924 legalizirali na zvezni ravni. Čeprav so evgenična prizadevanja ob novih znanstvenih spoznanjih konec tridesetih let izgubila zagon, so s sterilizacijami v nekaterih umobolnicah nadaljevali vse do srede sedemdesetih let. Tako so bile kršene, gledano v celoti, reproduktivne pravice kar 60 000 Američanom⁷.

² http://bos.zrc-sazu.si/cqi/a03.exe?name=sskj_testa&expression=evgenika&hs=1, geslo evgenika, ogled 1. 6. 2008

³ <http://www.eugenicsarchive.org>, Scientific origins of eugenic, 2. 4. 2008

⁴ Francesco Cassata, *Molti, sani e forti, L'eugenetica in Italia*, Torino: Bollati Boringhieri, 2006, str. 9

⁵ Prav tam, str. 9

⁶ Darko Polšak, Ameriška evgenika, v *Prolegomena - Časopis za filozofiju*, letnik 1, (2002), št. 2, str. 166

⁷ <http://www.eugenicsarchive.org/eugenics/>, ogled 2. 4. 2008

Svoje nazore so evgeniki oblikovali v skladu s tedaj aktualno Mendelovo teorijo o dedovanju, po kateri naj bi biološke lastnosti določali posamezni podedovani elementi, kasneje poimenovani geni. Charles Davenport, ustanovitelj vplivne Eugenics Record Office (ERO) v Cold Spring Harbor-ju⁸, je Mendelove ideje prenesel na kompleksno področje človekovega ravnanja ter izumil tako absurdne kategorije podedovanih značajskih lastnosti, kakor so »nomadizem«, »shiftlesness« in celo »thalassophilia«. Thalassophilio (ljubezen do morja) so dokazovali z rodovniki, v katerih so bili vsi moški potomci mornarji, kapitani ladij itd. Jasno je torej, da so evgeniki popolnoma zanemarjali vpliv okolja, družbe, vzgoje na osebno oblikovanje posameznika.⁹

Evgenična psevdoznanost se je ujemala tudi z rasističnimi čustvi ameriških belcev. Prepoved porok med črnci in belci je bila sicer v veljavi že prej, vendar ji je evgenika ponudila nove, »znanstvene« temelje. Rasno mešani zakoni naj bi po mnenju ameriških evgenikov vodili v uničenje bele civilizacije. Skrb so jim vzbujale tudi migracije iz vzhodno in južnoevropskih držav. Njihove skrajno pristranske raziskave so dokazovale, da naj bi bili vzhodno in južnoevropski priseljenci dedno podvrženi kriminalu, slaboumnosti, prostituciji, pavperizaciji... Tako so leta 1924 te empirične, vendar v celoti prirejene študije, odločilno pripomogle k izglasovanju »Immigration Restriction Acta«¹⁰, ki je zajezil njihovo doseljevanje. S tem se je zaključilo obdobje velikih imigracij v ZDA.

Neracionalna fobija pred drugorodnimi prišleki je bila eden izmed poglavitnih generatorjev uspeha evgenike na ameriških tleh. Kateri so bili še drugi? Zaradi pospešene industrializacije je začelo mestno prebivalstvo na začetku dvajsetega stoletja v ZDA naraščati. Zakonitosti zgodnjekapitalističnega sistema, neustrezna infrastruktura, številne gospodarske krize so potisnile urbani proletariat v brezizhoden položaj. Ameriška buržoazija je postala zaskrbljena, ko so se zaradi pavperizacije začeli kazati stranski učinki: naraščanje kriminala, alkoholizem, prostitucija. Obenem so iz Evrope začele prihajati vesti o oktobrski revoluciji. Potrebne so bile socialne reforme. Elita pa seveda ni želela spreminjati okostenele družbene strukture, zato je za slabo stanje okrivila same žrtve in vzroke poiskala v njihovi »naravi«...

⁸ <http://www.dnai.org/e/index.html>, ogled 2. 4. 2008

⁹ Timothy Murphy F., Marc A. Lappé, Justice and the Human genome project, London: University of California Press, 1994, str. 15-17

¹⁰ <http://www.dnai.org/e/index.html>, ogled 2. 4. 2008

Na razmah evgenične misli je vplivalo tudi prepričanje, da bo znanost rešila vse probleme, tudi družbene, in zaustavila progresivno degeneracijo. Verjeli so namreč, da družba funkcionira po bioloških zakonitostih. Znanstveni napredek je torej produciral družbene strategije in stanja, obenem pa je tudi družba oblikovala določene ideje na znanstvenem področju. Tako je evgenika prodrla v šolske učbenike, univerzitetne programe (tudi na Harvardu) ter celo v popularno kulturo. Izjemno priljubljen film *The black stork* iz leta 1917 je nagovarjal k sterilizaciji za prokreacijo »neprimernih« posameznikov. Nad tovrstnimi idejami se je navduševal celo Theodore Roosevelt.¹¹

Evgenično gibanje se je najbolj uveljavilo v obdobju med obema vojnama. Leta 1924 je tako bilo kar 14 držav¹², v katerih je ta psevdoznanost na takšen ali drugačen način dosegla institucionalno obliko¹³ (ustanovitev evgeničnega društva, evgeničnih zakonov itd.) v Evropi npr. na Švedskem, kjer so bile v praksi celo prisilne sterilizacije. »Švedi so še v 60ih letih spodbujali ljudi naj spremljajo sosede in sporočijo, ali se jim zdi, da kdo ni primeren državljan.«¹⁴ Tem postopkom pa so se nato odpovedali iz pragmatičnih (premahnjena rodnost) in ne iz etičnih razlogov. O skandinavski evgeniki piše Alenka Puhar, ki tudi navaja hladnokrvno modrovanje Alvara Myrdala, nobelovca za mir: »Imamo veliko število nevrednih posameznikov, kaj nam je torej storiti? Priporočamo resno selekcijo nezaželenih s pomočjo sterilizacije.«¹⁵ Švedska je imela levo usmerjeno vlado, zato je njena politika ni bila povezana z nacizmom.

V Nemčiji je bila krovna ustanova za evgenična prizadevanja Kaiser Wilhelm Institute, katerega direktor, Eugen Fischer, je bil znan tudi kot avtor teksta, ki je navdihoval samega Hitlerja pri pisanju *Mein Kampf*. V Tretjem rajhu so evgeniko stopnjevali do najbolj brutalnih razsežnosti. Čeprav so se nacisti sprva zgledovali po Američanih, so jih v kratkem prehiteli in do leta 1939 izvedli že 400 000 prisilnih sterilizacij. Istega leta je stopil v veljavo tudi zakon, ki je umobolnice preobrazil v polja smrti. Ta »dokončna rešitev« za duševno prizadete je v letih 1940-41 terjala kar 70 000 v premnogih primerih otroških življenj. Samo v plinskih celicah umobolnice v Bernbergu je bilo umorjenih 14

¹¹ <http://www.eugenicsarchive.org/eugenics>, ogled 2. 4. 2008

¹² Anglija, Nemčija, ZDA, Italija, Francija, Belgija, Švica, Nizozemska, Danska, Švedska, Čehoslovaška, Norveška, Argentina, Kuba, Rusija

¹³ Francesco Cassata, *Molti, sani e forti, L'eugenetica in Italia*, Torino: Bollati Boringhieri, 2006, str. 10

¹⁴ Alenka Puhar, *Evgenika. Približno pol Evrope zdaj doživlja preiskavo najmračnejših skritih kotov svojega doma*, Delo: Samostojen časnik za samostojno Slovenijo. Leto 40, št. 10 (14.1.1998), str. 12

¹⁵ Prav tam, str. 12.

000 ljudi. Morija se je zaključila leta 1941 po protestu škofa von Galena. »Osebjke«, ki je dotlej skrbelo za usmrčitve v umobolnicah, pa se je nato preselilo v koncentracijska taborišča na Poljskem, kjer so se evgenični poizkusi nadaljevali pod taktirko zloglasnega dr. Mengeleja. Po vojni je »Stric Mengele«, kakor se je predstavil svojim mladim žrtvam, predvsem dvojčkom, nad katerimi je izvajal krute medicinske eksperimente, uspel zbežati v Južno Ameriko. Nekaznovani so ostali tudi nekateri drugi nacistični evgeniki, npr. von Verschauer, ki je bil po vojni celo profesor človeške genetike v Münstru...¹⁶

Zgornji primeri omogočajo konkreten vpogled v strategije modernih držav, ki so odkrile manipulativni potencial *preučevanja prebivalstva*. V dobi »razsvetljene« misli je (bilo) namreč nujno interese oblasti upravičiti s pomočjo znanstvenega diskurza. Herve Le Bras je v delu *Kri in gruda*¹⁷ nazorno prikazal, kako je tovrstnim podkupovanjem podlegla demografija. Ta z alarmističnim opozarjanjem na pojemanje življenjske moči naroda (zmanjševanje rodnosti) in po besedah dr. Marte Verginelle poenostavljenim pojasnjevanjem migracijskih mehanizmov »ne otežuje le poznavanja sodobnih gibanj ljudi, temveč ustvarja ugodna tla za njihovo izkrivljeno predstavitev, ki se ponuja vgraditvi v vnaprejšnje ideološke konstrukte.«¹⁸ (Seveda je tovrstno povečevanje »narodne krvi« in degradiranje tujerodne že neke vrste »kvalitativna« demografska politika oziroma evgenika¹⁹.)

Evgenični principi pa se niso umeščali samo v demografijo, pač pa tudi v druge znanosti, ki so se ukvarjale z preučevanjem prebivalstva, npr. v medicino in pedagogiko. Tako je namreč lahko potekala »medikalizacija« oziroma »higienizacija« prebivalstva, ki je državi omogočala, da je po svoji želji gradila *normo primernih državljanov*. Vse te znanosti so po formulaciji Foucaulta torej služile *biopolitiki* - oblasti nad (človeškim) življenjem.

Zakaj je bila ravno evgenika primerno sredstvo biopolitike? Morda zaradi *razpršenosti samega pojma* (spomnimo se na definicijo): Kako zaobjeti metode evgenike? Kako

¹⁶ <http://www.dnai.org/e/index.html>, ogled 2. 4. 2008

¹⁷ Hervé Le Bras, *Kri in gruda*, pregled teorij migracij v XX. Stoletju, Ljubljana: Studia humanitatis, 2003

¹⁸ Marta Verginella, *Strah pred priseljenci narašča: Hervé Le Bras: Kri in gruda*, prevedla Mateja Petan, Studia humanitatis, zbirka Varia, Ljubljana, 2003, 119 str., v: Delo: Samotojen časnik za samostojno Slovenijo. Leto 45, št. 107 (12. Maj 2003), str. 5

¹⁹ Več na strani 49-50

cilje? Kako pravilno razumeti način dedovanja? In, konec koncev, ali se teorija, ki jo lahko enačimo s kvalitativno demografsko politiko, omejuje samo na področje biološkega dedovanja, ali lahko h njenim nalogam prištevamo tudi *vzgojne* ukrepe, predvsem pa, kako pravzaprav definirati *kvaliteto prebivalstva*? Menim, da ravno možnost različnih, nasprotujočih si odgovorov na zgornja vprašanja omogoča prilagoditve *različnim* »biopolitikam«. V nadaljevanju diplomskega dela bom poskusila prikazati *slovenske* odgovore na zgornja vprašanja²⁰. Razmisliti velja o njihovem zavednem ali nezavednem ugajanju takšnim ali drugačnim političnim/ideološkim interesom.

---

²⁰ Pri tem bom njihove poglede primerjala z, recimo mu, »ortodoksnim« vzorcem evgenike, ki sem ga opisala v pričujočem poglavju (npr. ameriški ali nemški).

ZGODOVINA EVGENIKE NA SLOVENSKEM (V DRAVSKI BANOVINI) MED OBEMA VOJNAMA

1. SPLOŠEN ORIS EVGENIKE NA SLOVENSKEM MED OBEMA VOJNAMA

POISKUS ČASOVNE OPREDELITVE

Sama sem se v svojem raziskovanju o evgeniki na Slovenskem osredotočila na obdobje med obema vojnama, ki je bilo, tako kot tudi drugod po Evropi, za tovrstne teorije zelo dovezetno. Sicer pa so prispevki o tej teoriji začeli nastajati že prej. Alojz Zalokar nam v članku *Biologija v nacionalni politiki* morda ponudi indice o prvih korakih evgenike pri nas, saj pripoveduje zgodbo o mladem Gr. Žerjavu, ki je baje na nekem shodu leta 1905 v svojem predavanju zagovarjal evgenične ideje.²¹ V nadaljevanju pa Zalokar tudi navaja: »Kako so v naši domovini odmevala biološka spoznanja, dokazuje, da je znani srbski zdravnik prof. dr. Milan Jovanović-Batut že leta 1874 pisal članke v evgeničnem smislu pod naslovom »Muž i žena« in da je njegova knjiga o higieni » Pouka o čuvanju zdravja« vsebovala principe evgenike, ki do tedaj niso bili uvrščeni še v nobeno knjigo o higieni.«²²

Evgenični članki so se v slovenskem tisku pojavljali zagotovo v drugem desetletju dvajsetega stoletja. Že leta 1913 npr. lahko tako v liberalnem dvomesečniku *Vedi* beremo članek, v katerem Vladimir Knaflič povzema delo »odličnega na Dunaju živečega rojaka«²³ Dr. Frana Žižka, imenovano *Statistika in higiena rase*. Higiena rase (evgenika) se po Žižku »peča posebno z nevarnostmi, ki groze temu ali onemu plemenu in raziskuje sredstva za vzdrževanje in izboljševanje plemena.«²⁴ Avtor članka je posebej pozoren, da se pojma plemena (rase) v tem kontekstu ne enači s plemenom » v antropološkem smislu, marveč z »vitalno raso«, t. j. zmožnostjo plemena.«²⁵ Knaflič

²¹ Alojz Zalokar, *Biologija v nacionalni politiki*, v *Misel in delo*. Letnik 4(1938), str. 53-66

²² Prav tam, str. 64

²³ Vladimir Knaflič, *Literatura: Dr. F. Žižek, Sociologija in statistika. Statistika in higiena rase*, v *Veda*. Leto 3, (1913), številka 2, str. 200

²⁴ Prav tam, str. 201

²⁵ Prav tam, str. 201

svoj prispevek o Žižkovi knjižici zaključil z mislijo, ki morda nakazuje, da so bile evgenične misli v najstniških letih dvajsetega stoletja v slovenskem prostoru vendarle še novost: » Škoda, da se tako kratke, koncizne in zelo poučne razprave ne pišejo še vsaj sočasno tudi v slovenščini«²⁶.

Na začetku dvajsetih let je o evgeniki pisal dr. Franc Derganc, ki se je v *Sokolskem glasniku*, tako zgodovinar Janez Polajnar » ... zavzel za ustanovitev Jugoslovanskega evgeničnega društva«²⁷. Podobno organizacijo si je v knjižici »Evgenika dr. Ivana Tavčarja«²⁸ v istih letih zamišljal tudi antropolog dr. Niko Zupanič.

Janez Polajnar ugotavlja, da se je »na Slovenskem pisanje in razmišljanje o potrebi popularizacije evgenike pomnožilo konec dvajsetih let oziroma v začetku tridesetih let, ko je z delom začel Antropološki odsek Higienškega zavoda v Ljubljani. Vodil ga je antropolog dr. Božo Škerlj...«²⁹ (K Higieničnemu zavodu sem bom vrnila v nadaljevanju). Posebno pa se je slovensko evgenično gibanje, če ga lahko tako sploh imenujemo, okreplilo leta 1934. Tedaj je pričela v *Zdravniškem vestniku* izhajati obsežna rubrika *Iz evgenike*. Ta je februarja 1935 prerasla v prilogo *Evgenika* prav tako pod uredništvom dr. Boža Škerlja. *Evgenika* je izhajala petkrat na leto v obsegu ene tiskovne pole, kar je letno znašalo kar 80 strani. Uredništvo je vsebinsko osnovo obravnavane priloge opisalo tako: »Prinaša razen originalnih prispevkov (in prevodov) iz splošne evgenike, genetike, genealogije, rasologije, statistike, biologije, konstitucijskega nauka, populacijske statistike in politike itd. itd., tudi stalna poročila o tu- in inozemski evgeniški zakonodaji, referate o novi strokovni literaturi, drobne vesti in seminar iz genetike. Odprta bo tudi za vprašanja in nasvete v dednostnih in drugih evgeniških zadevah.«³⁰ Zadnja »Evgenika« je izšla decembra 1938. Pomembno je poudariti³¹, da je bila ta priloga matrica slovenske evgenične misli, v kateri je imel seveda glavno besedo antropolog (privatni docent) dr. Božo Škerlj, takoj za njim pa pravnik dr. Avgust

²⁶ Prav tam, str. 202

²⁷ Janez Polajnar, *Narod bo obstal samo, če bo zdrav*, v: *Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918-1914*, (Zbornik prispevkov na simpoziju 7. In 8. decembra 2006), Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2007, str. 356

²⁸ Glej: Niko Zupanič, *Evgenika dr. Ivana Tavčarja*, Ljubljana: N. Zupanič, 1921

²⁹ Janez Polajnar: *Narod bo obstal samo, če bo zdrav*, v: *Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918-1914*, (Zbornik prispevkov na simpoziju 7. In 8. decembra 2006), Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2007, str. 356

³⁰ Božo Škerlj, *Evgenika (Priloga Zdravniškega vestnika)*, št. 1, 1935, str. Naslovna stran

³¹ O pomenu *Evgenike* pričajo tudi podatki na str. 38-40 (opis jugoslovnske evgenike v *Eugenical News*), na str. 23 (Borkova opažanja glede prepoznavnosti *Evgenike* na Slovenskem)

Munda. Oba sta v slovenskem prostoru daleč najbolj odločno propagirala tisto, kar bi sama poimenovala »ortodoksno« evgenično šolo.

Sicer pa je bilo tudi v drugih publikacijah v tem času več govora o tej temi, tako se npr. leta 1934 v reviji Življenje in svet pojavi rubrika z naslovom »Evgenika«, vendar je v naslednjih letih ne opazimo več. Odgovoriti bi bilo potrebno, zakaj je bilo zbirališče slovenskih evgeničnih misli ravno leto 1934? Morda se je tedaj čutil odmev nedavne uzakonitve prisilne evgenične sterilizacije v Nemčiji (l. 1933)? To so po besedah Maksa Kremžarja spremljali tudi takratni slovenski časopisni mediji³². Tudi sicer se je ideja (evgenične) sterilizacije v Evropi ukoreninila šele na prelomu iz dvajsetih v trideseta leta. Seveda pa so na splošno za vzponom in padcem evgenike pri nas tičali bistveno bolj kompleksni vzroki. Namenila jim bom osrednji prostor svojega diplomskega dela, še prej pa nadaljevala z okvirnim orisom evgenike na Slovenskem.

METODE

V interpretaciji člankov domnevnih slovenskih evgenikov se uvodno vprašanje metod izkaže kot bistveno. Kateri slovenski intelektualci so se torej zavzemali za najbolj sporne oblike evgenike, npr. za uvedbo prisilne sterilizacije? In kateri so vztrajali pri ukrepih milejše narave? Na začetku predstavitve številnih etično bolj ali manj spornih praks in postopkov je dobro ponovno opomniti na distinkcijo med pozitivno in negativno evgeniko: prva je spodbujala prokreacijo parov z dobro dedno zasnovo, druga pa si je prizadevala za preprečevanje razmnoževanja ljudi s slabo dedno zasnovo.

POZITIVINA EVGENIKA

Ob analizi člankov, ki sem jih pregledala, ugotavljam, da se je o pozitivni evgeniki v slovenskem prostoru pisalo razmeroma malo. Nisem zasledila, da bi naši pisci nagovarjali k tekmovanju "fit" družin, kakor je bila to navada v ZDA³³. Dr. Maks Kremžar

³² Maks Kremžar, Evgenika, v Življenje in svet. Letnik 15, str. 425.

³³ Morda bi drugačen pogled na to vprašanje pokazala analiza potujočih razstav Higiensnega zavoda, na katerih so tudi prikazovali reklamne filme, ki jih hranijo v filmsem arhivu v Zagrebu. Potrebne dodatne razisave.

sicer navaja predloge o nekakšnih uradnih zakonskih posredovalnicah po evgeničnih principih, za katere ugotavlja, da bi bile, če bi jih ustanovili, nedosledne in neučinkovite³⁴. Drugi omenjajo socialne podpore, katerih bi morali biti deležni pari z dobrimi geni. Tako v *Življenje in svet* leta 1929 v članku z naslovom *Propadanje človeškega rodu* piše: »Pozitivni ukrepi za privzgajanje zdravega rodu bi bili v prvi vrsti personalni albumi, ki bi se morali uvesti zakonito. Vanje bi se morale zapisovati dedne obremenjenosti (v dobrem in v slabem pomenu besede), ki so se pojavile na vsakem potomcu. V nekaj generacijah bi si na ta način ustvarili precej točno sliko o vrednosti tega ali onega pokolenja, kar bi neizmerno olajšalo nadaljnje delo. Dalje bi morala država z gmotnimi sredstvi podpreti take družine, kjer je po zakonih o dednosti pričakovati posebno plemenito potomstvo.«³⁵ Podobni, vendar nekoliko manj širokosrčni so predlogi v Pirčevi *Asanaciji zakona* leta 1932: »Na vsak način pa bi se davčna lestvica morala izdelati tako, da oni, od katerih se pričakuje, da bi imeli boljše otroke, pa se ne oženijo odnosno nimajo otrok, plačajo več, kakor povprečni posamezniki...«³⁶, Pirc sicer tudi ugotavlja, da v drugih državah »davek na neoženjene oziroma na oženjene brez otrok... ne kaže uspehov«³⁷, pa vendar je prepričan, »da je iz narodnega stališča malokateri davek upravičen tako kot ta, če se potem izkorišča za pomoč socialno slabih, biološko pa močnih slojev z mnogo otroki.«³⁸ Čeprav Maks Kremžar spodbuja pozitivno evgenično vzgojo, ki bi od poroke odvrčala dedno obremenjene, je proti denarni globi za samce. Tako pravi: »Krivičen je ta davek vsekako za onega, ki bi se rad oženil, a ga noben ne mara. V naši dobi napredka, prosvete in emancipacije bi bil samski davek za samico kaj na mestu.«³⁹ Tem nekoliko ekstravagantnim idejam v nadaljevanju dodaja zelo resne in utemeljene zadržke do zgoraj opisanih pobud: »Da se ljudje ne ženijo in nimajo otrok, to niso navadne kaprice, ki jih je treba kaznovati, temveč imajo svoj vzrok v socialno gospodarskem stanju naroda.«⁴⁰

³⁴ Maks Kremžar, Evgenika, v *Življenje in svet*. Letnik 15, str. 405

³⁵ Po dr. G. Frankerbergu, *Propadanje človeškega rodu*, v *Življenje in svet*. Letnik 3(19. 4. 1929), št. 16, str. 511-512

³⁶ Bojan Pirc, *Asanacija zakona*, v *Zdravje*. Letnik 8,(1932), št. 1, str 55

³⁷ Prav tam, str. 55

³⁸ Prav tam, str 55.

³⁹ Maks Kremžar, *Evgenika*, v *Življenje in svet*. Letnik 15, str. 377

⁴⁰ Prav tam, str. 377

Bojan Pirc je bil veliko bolj naklonjen pozitivni kakor negativni evgeniki, nasprotoval je tudi zakonu o sterilizaciji.⁴¹ Eden izmed tistih, ki so poudarjali pomen pozitivne evgenike, je bil tudi Avgust Munda: »Kaj pomaga odstraniti bolni del telesa, kaj pomaga napraviti manjvredne ljudi neplodne, če se zdravi in nadarjeni branijo otrok... «⁴². Kot bomo videli v nadaljevanju, je bil Munda tudi predan zagovornik sterilizacije. Umobolnice in druge dobrodelne ustanove so namreč morali sprva sprazniti, če so želeli zagotoviti potrebna sredstva za podporo evgenično ustreznih staršev. Božo Škerlj pa je v nasprotju s Pircem in Mundo upe polagal skorajda izključno v negativno evgeniko, saj je menil, da je pozitivna »jako draga«⁴³. Zahteva namreč »mного sredstev za nagrade za rojstva, za dojenje, za razne potrebne šole.«⁴⁴ Na koncu se lahko še enkrat vprašamo: Zakaj je bilo v Dravski banovini tako malo govora o pozitivni evgeniki? To je sicer le spekulacija, vendar ali lahko zaključim, da je nezanimanje za pozitivno evgeniko na Slovenskem tudi na splošno povzročalo ravno pomanjkanje materialnih sredstev?

NEGATIVNA EVGENIKA

Člankov, ki so bodisi samo opisovali bodisi propagirali metode negativne evgenike, je bilo med obema vojnama na Slovenskem izdanih razmeroma veliko. Pričnemo lahko z »najbolj blagim« sredstvom negativne evgenike, predlogom, da bi pred vstopom v zakon zaročenca morala opraviti zdravniški pregled. S tem se lahko seznanimo že leta 1927 v članku *Zdravniški pregled pred ženitvijo*⁴⁵, prav tako pa v prispevku iz leta 1929 z naslovom *Kaj zahteva evgenika od zaročencev?*, kjer piše: »Prvo, kar naj se na tem področju uzakoni pri nas, bodi to, da naj se uradno kontrolira, ali sta si zaročenca pred poroko zamenjala zdravniški spričevali in ali se po vsem, kar vesta, še strinjata na sklenitvi zakona«⁴⁶ Podobno razmišlja tudi Viktor Kocijančič v *Zdravniška preiskava pred vstopom v zakon*⁴⁷, čeprav eksplicitno ne omenja evgenike. Poleg prenašanja dednih okvar na potomce navedene avtorje skrbijo tudi nalezljive bolezni.⁴⁸ Tvrstnim

⁴¹ Bojan Pirc, Evgenični zakon v Nemčiji, v *Zdravje*, letnik 10, str. 19-21

⁴² Avgust Munda, Problem sterilizacije in kazensko pravo, v *Slovenski pravnik*, letnik 48(1934), št. 10-12, str. 269

⁴³ Božo Škerlj, Sredstva negativne evgenike (Separat), Golnik: 1934, str. 3

⁴⁴ Prav tam, str. 3

⁴⁵ Avtor neznan, Zdravniški pregled pred ženitvijo, v *Zdravje*, letnik 3., str. 84- 87

⁴⁶ Po Schubartu Ignotus, Kaj zahteva evgenika od zaročencev, v *Življenje in svet*, letnik 3, (15. 11. 1929), knjiga 6, številka 20, str. 538

⁴⁷ V. Kocijančič, Zdravniška preiskava pred vstopom v zakon, v *Zdravje*, letnik 11, str. 32-33

⁴⁸ Prav tam, str. 32

zdravniškimi preiskavam pred poroko so bili tedaj torej naklonjeni ne le iz evgeničnih, pač pa tudi »higieničnih«vzrokov⁴⁹.

Higienični vzroki (strah pred nalezljivimi spolnimi boleznimi) so tudi botrovali, da je bila v Jugoslaviji že v veljavi zakonska določba o obveznem zdravniškem pregledu moških oseb pred poroko, vendar je bila aprila 1935 začasno preklicana⁵⁰. V avgustovski prilogi Zdravniškega vestnika istega leta beremo o razočaranju naročnikov »nezdravnikov«, ker se uredništvo v 2. (aprilski) številki *Evgenike* ni odzvalo s prispevki proti zgoraj omenjenemu preklicu⁵¹. Škerlj je kritikam bralcev odgovoril z naslednjimi besedami: »*Evgenika* v svoji 2. številki k ukinitvi še ni mogla zavzeti svojega stališča, ker je bila že v tisku, ko je bilo objavljeno začasno razveljavljenje predmetne določbe... glede razlogov za ta korak ne vemo žal nič podrobnejšega. Če je bil razlog praktična neizvedljivost te zakonske določbe, proti čemur pa so zadostne garancije v obstoječih zakonih, se je vendar ne bi smelo ukiniti, ker je brez dvoma imela vzgojni pomen... Zato bi bilo... na mestu, da se ukinjena določba čimprej poživi v popravljeni obliki, namreč z isto zahtevo tudi za ženske... «⁵²

Predlogu o obveznem zdravniškem pregledu pred poroko so nekateri iz evgeničnih vzrokov dodajali prepoved poročanja. Vendar se vsi na Slovenskem niso strinjali s tovrstnimi ukrepi. Članek *Dedne bolezni* razkriva, da je bil Ladislav Korenčan »proti sili«⁵³ in proti zahtevi, »da bi se ljudje s podedovanimi boleznimi ne smeli poročiti«⁵⁴. Cilje »plemenske higijene« bi uresničeval samo s »pravilno vzgojo roditeljev«⁵⁵. Pravniki dr. Avgust Munda, sicer vnet evgenik, pa je zakonskim prepovedim nasprotoval preprosto zato, ker ne bi preprečevale izven zakonskega razplojevanja »manjvrednih«⁵⁶.

⁴⁹ O higieničnem gibanju več na strani 92-93

⁵⁰ Ign. Nadrah, Zdravniška spričeevala za poroko ukinjena, v: Ljubljanski škofijski list. Leto 1935, št. 1, (15. 2. 1935), str. 40-41

⁵¹ Božo Škerlj, K preklicu zakonske določbe o obveznem zdravniškem pregledu moških oseb pred poroko, v *Evgenika*. Leto 1935, št. 3, str. 37

⁵² Prav tam, str. 38

⁵³ Ladislav Korenčan, *Dedne bolezni*, v *Zdravje*. Letnik 4(1928), str. 115

⁵⁴ Prav tam, str. 115

⁵⁵ Prav tam, str. 115

⁵⁶ Avgust Munda, Problem sterilizacije in kazensko pravo, v *Slovenski pravnik*, letnik 48(1934), št. 10-12, str. 244-269

Kakor sem že poudarila, je bil dr. Božo Škerlj eden izmed najbolj aktivnih zagovornikov sredstev negativne evgenike. Smiselno je zato pri predstavitvi le-teh izhajati iz njegovega teksta (ponatisa predavanja), ki nosi prav takšen naslov:

Po kratki predstavitvi problemov pozitivne evgenike Škerlj zavrne še »zakonske prepovedi med sorodniki«⁵⁷, ki sicer sodijo »med najstarejša sredstva«⁵⁸, saj meni, da so »iz evgeničnega vidika... nesmiselne«⁵⁹. Nato ovrednoti azilacijo, pri kateri naj bi »manjvredne posameznike izločili iz družbe, tako da ne bi mogli imeti potomstva.«⁶⁰ Nasprotuje ji iz finančnih razlogov, saj zahteva nove zavode na račun davkoplačevalcev. Poleg tega jo zavrne tudi iz etičnih razlogov. Bila naj bi nehumana, tako piše: »Ohraniti človeku, čeprav manjvrednemu, njegovo spolnost in ga zapreti tako, da ji ne more zadostiti drugače, kakor na nenormalen način, je kruto in se ne da zagovarjati.«⁶¹ Tudi slovenski pravnik in evgenik dr. Avgust Munda se strinja glede neprimernosti azilacije, saj naj bi bila »predraga in kruta«.⁶² Povsem identične pomisleke ima še Bojan Pirc⁶³. Pri preprečevanju razplojevanja tako Škerlj kot Pirc izključujeta tudi uporabo profilaktičnih metod (kondomov, pesarjev in raznih kemičnih pripomočkov), saj so drage, ne dovolj varne in ni mogoče kontrolirati njihove uporabe⁶⁴.

»Prvo od resnih sredstev, ki«⁶⁵ po Škerljevem mnenju »prihajajo v poštev za negativno evgenično delo«⁶⁶ je kastracija. Ta naj bi z operativnim posegom odstranila spolne žleze in s tem nepreklicno zadostila svojemu cilju. Škerlj navaja, da je bila v preteklosti neizbežna, saj niso poznali ustrežnejše metode. Prizna pa, da je bila obenem moralno sporna, saj je človeku odvzemala spolni nagon in ga spreminjala v t.zv. evnuhoidni tip, kar naj bi bilo seveda kruto⁶⁷. Iz evgeničnega vidika jo kljub vsemu dopušča pri seksualnih zločincih. Dovoljena naj bi bila torej pri »posiljevalcih, skratka pri ljudeh, ki... ne obvladajo svojega spolnega nagona... Taki so po kastraciji nenevarni za družbo in jih

⁵⁷Božo Škerlj, Sredstva negativne evgenike, Ljubljana: s. n., 1934, str. 3

⁵⁸Prav tam, str. 4

⁵⁹Prav tam, str. 4

⁶⁰Prav tam, str. 4

⁶¹Prav tam, str. 4

⁶²Avgust Munda, Problem sterilizacije in kazensko pravo, v Slovenski pravnik, letnik 48(1934), št. 10-12, str. 247

⁶³Bojan Pirc, Evgenični zakon v Nemčiji, v Zdravje, letnik 10, str. 20

⁶⁴Prav tam, str. 20

⁶⁵Božo Škerlj, Sredstva negativne evgenike, Ljubljana: s. n., 1934, str. 4

⁶⁶Prav tam, str. 4

⁶⁷Prav tam, str. 4

lahko zopet mirno spustimo na svobodo... preprečili pa smo ob enem tudi, da bi mogli svojo bolno... dedno snov dati naprej svojim potomcem.«⁶⁸ Munda o kastraciji pove, da je to » hud poseg v telesno integriteto. Del lege ferenda naj bi se uporabila samo pri hudih zločincih, ki ogrožajo z zločini zoper spolno nrvnost javno varnost.«⁶⁹

STERILIZACIJA

Vprašamo se lahko, ali je bil le splet naključij, da je vzpon evgeničnega gibanja na Slovenskem sovpadal z iznajdbo novih in veliko bolj dovršenih postopkov sterilizacije⁷⁰ ali pa je ravno pojav te nove metode obenem z drugimi vzroki spodbudil porast evgeničnih ukrepov. Kakor koli že je ena prvih asociacij, ki se v historičnem spominu medvojnega časa postavi ob bok evgeniki ravno sterilizacija. O tem se lahko prepričamo tudi s pomočjo besed takratnega slovenskega pravnika dr. Avgusta Munde, ko govori o evgeniki: »Sterilizacija duševno bolnih in drugih telesno ali duševno manjvrednih ljudi je *problem sedanjosti*.⁷¹ S tem problemom se bavijo biologi, politiki, kriminalisti, psihiatri in teologi. Sterilizacija je postala važen del državne politike.«⁷²

V grobem je pri slovenskih evgenikah (Mundi, Škerlju) postopek argumentiranja v korist uporabe sterilizacije vedno tekkel po istem postopku. Pokazali so na ogroženost naroda s strani »manjvrednih«, dokazovali torej podedljivost njihovih bolezni in hitrost njihovega razmnoževanja, nato so iz moralnih, finančnih ali kakšnih drugih razlogov zavrnilli vse druge postopke (tako kot je nakazano zgoraj npr. z azilacijo). Mundove besede so nam spet lahko za zgled: »Država pa sme sterilizacijo uporabiti le, če ne bi mogla z drugimi sredstvi doseči svojega opravičenega smotra... «⁷³.

V *Slovenskem pravniku* leta 1934 pa tudi v nekaterih drugih (strokovnih) revijah medvojnega časa (*Zdravniški vestnik*, *Misel in delo*) dr. Avgust Munda natančno razdeva pravni aspekt sterilizacije. Zanimivo je, da nasprotuje neindicerani sterilizaciji,

---

⁶⁸Prav tam, str. 4-5

⁶⁹Avgust Munda, Problem sterilizacije in kazensko pravo, v *Slovenski pravnik*, letnik 48(1934), št. 10-12, str. 247

⁷⁰Enostavne postopke sterilizacije- salpigektomio per vaginam in vasektomijo prvič uspešno izvedejo konec 19. stol., glej Božo Škerlj, *Sredstva negativne evgenike*, Ljubljana: s. n., 1934, str. 5

⁷¹V kurzivo postavila Ana Cergol

⁷²Avgust Munda, Problem sterilizacije in kazensko pravo, v *Slovenski pravnik*, letnik 48(1934), št. 10-12, , str. 244

⁷³Prav tam, str. 244

tako npr. pravi o tem v prispevku z naslovom *Biološka degeneracija naroda in kazensko pravo*: »Neindicirana sterilizacija je vedno kazniva; npr. nekdo se da sterilizirati zgolj iz razloga, da se lahko nemoteno vda spolnemu užitku.«⁷⁴ Glede mej med vrstami indiciranih sterilizacij pa trdi, da so večkrat zabrisane kljub temu ločuje medicinsko, evgeniško, socialno, rasno in kriminalno-politično indikacijo. Socialno indikacijo zavrača z ozirom, da bi manj premožnim staršem država morala pomagati z drugimi sredstvi, prav tako naj bi bila po veljavnem pravu kazniva rasno higienska indikacija, kriminalno-politična pa bi bila dopustna le, če bi bila združena z zdravniško ali evgenično. Medicinsko indikacijo dopušča celo proti volji prizadetega. Največ prostora pričakovano nameni evgeniški indikaciji, ki jo absolutno zagovarja. Pod vprašaj jo postavlja le v primerih dednih bolezni, s katerimi se večkrat družijo tudi talenti (o tem več v nadaljevanju). Zaveda se, da gre pri sterilizaciji za telesno poškodbo. »Prizadeta oseba ima namreč pravico zahtevati, da ji nihče ne okrne njene telesne integritete. Če pa ta oseba privoli v sterilizacijo, neha biti poseg protipraven. Evgeniška sterilizacija, izvršena s privolitvijo prizadete osebe, je torej nekazniva in pravno dopustna.«⁷⁵ To stališče brani tudi s pomočjo argumenta o zaščiti naroda, kateremu bi razmnoževanje »manjvrednih« bilo v pogubo. Podpre ga s tujimi raziskavami, npr. nemškimi. Munda na tak način opravičuje prostovoljno sterilizacijo dedno obremenjenih »de lege lata« torej s pomočjo že obstoječega, veljavnega prava v Jugoslaviji. Zaslugo za to mu prizna tudi Božo Škerlj: »Hvaležni smo odličnemu strokovnjaku-juristu, da se je s takim razumevanjem postavil za evgenično sterilizacijo, in to že po danes obstoječih zakonih. S tem je dal evgenikom-nejuristom mnogo upanja v končni uspeh njihovega dela.«⁷⁶ Sicer pa Munda poudarja, da bi bilo zakonodajo na tem področju potrebno dodelati. Prepričan je namreč, da »ni boljšega, cenejšega in učinkovitejšega sredstva, da se prepreči razplod manjvrednih ljudi«⁷⁷, kot je sterilizacija. V nadaljevanju zato obravnava še prisilno sterilizacijo. O njej z veliko vnemo govori predvsem Božo Škerlj.

Škerlj se po kratki predstavitvi zgodovine postopka v že omenjenem prispevku loti navdušene promocije sterilizacije. Ta naj bi bila predvsem izredno humana, ker bi neploden steriliziranec lahko odšel iz zavoda in zaživel »normalno rodbinsko

⁷⁴ Avgust Munda, *Biološka degeneracija naroda in kazensko pravo*, v *Misel in delo*. Letnik 1 (1935), str. 209

⁷⁵ Prav tam, str. 210

⁷⁶ Božo Škerlj, *Iz evgenike*, *Zdravniški vestnik*. Letnik 6 (1934), str. 166

⁷⁷ Avgust Munda, *Problem sterilizacije in kazensko pravo*, v *Slovenski pravnik*, letnik 48(1934), št. 10-12, str. 260

življenje«⁷⁸ kot »spolno bitje«⁷⁹. S tovrstnimi argumenti se torej trudi pokazati na nove moralne razsežnosti, ki jih je v evgenično prakso prispeval postopek sterilizacije. Sterilizacija naj bi bila tudi varna in učinkovita. Svojemu evgeničnemu smotru »v populacijsko političnem oziru«⁸⁰ pa bi zadostila šele v primeru, da bi bila »izvedena po posebnem zakonu, ki dopušča v primeru potrebe tudi«⁸¹ prisilo, »kakor to predvideva nemški sterilizacijski zakon.«⁸²

O prednostih sterilizacije pred že opisanimi sredstvi (kastracije, izolacije...) piše v članku z naslovom *Evgenični zakon v Nemčiji* tudi Bojan Pirc, čeprav v končni fazi zavrne to metodo ker: »prvič ne vemo v konkretnem slučaju, če bi bili potomci, katerih nastanek preprečujemo, res biološko manjvredni; in če bi v biološkem pogledu morda bili res manjvredni, če ne bi bili mogoče v kakem drugem pogledu človeški družbi koristni.«⁸³ Poleg tega je Pirc zaskrbljen, da bi sterilizacijskega zakona ne zlorabljali tudi evgenično zdravi: »Kdo more jamčiti, da se zdravi zakonski pari ne bodo poslužili tega sredstva kot najzanejslivejšega načina, da bi omejili število svojih otrok.«⁸⁴ To bi seveda škodilo z vidika kvantitativne demografske politike, ki je med obema vojnama, kakor pojasnjuje Herve Le Bras, že postajala resen predmet razprav zdravnikov, politikov, ekonomistov...⁸⁵ (Pirčevi sklepi le niso bili tako daleč od resnice. Zgolj kot zanimivost lahko tu dodam, da so se v povojnem obdobju manj premožni Američani res posluževali »evgenične indikacije« kot »kontraceptivnega sredstva«)⁸⁶. Nadalje bi tovrstna preventiva kratkomalo povzročila propad naroda, saj bi, tako Pirc, povečala »spolno razbrzdanost«⁸⁷, ki jo »pogosto kroti ravno strah pred potomstvom«⁸⁸. Zato pionir slovenskega javnega zdravstva zaključi: »Smatramo, da poboljšanje plemensko biološke vrednosti naroda na tak način (torej s sterilizacijo, negativno evgeniko) ni niti dovoljno niti priporočljivo.«⁸⁹ Skleпам, da so te »protisterilizacijske besede« v slovenskem medvojnem intelektualnem svetu imele določeno težo. Kajti Bojan Pirc ni bil

⁷⁸Božo Škerlj, *Sredstva negativne evgenike*, Ljubljana: s. n., 1934, str. 5

⁷⁹Prav tam, str. 5

⁸⁰Prav tam, str. 5

⁸¹Prav tam, str. 5

⁸²Prav tam, str. 5

⁸³Bojan Pirc, *Evgenični zakon v Nemčiji*, v *Zdravje*, letnik 10, str. 19, str. 21

⁸⁴Prav tam, str. 21

⁸⁵Hervé Le Bras, *Kri in gruda, pregled teorij migracij v XX. Stoletju*, Ljubljana: Studia humanitatis, 2003

⁸⁶Glej Johanna Schoen, *Between choice and coercion: Women and the politics of sterilization in North Carolina, 1929-1975*, v *Journal of women history*. Letnik 13, št. 1 (pomlad)

⁸⁷Bojan Pirc, *Evgenični zakon v Nemčiji*, v *Zdravje*, letnik 10, str. 19, str. 21

⁸⁸Prav tam, str. 21

⁸⁹Prav tam, str. 21

kdor koli. Bojan Pirc je bil s svojim bratom Ivom Pircem svojčas avtoriteta slovenskega javnega zdravstva.

Dr. Maks Kremžar je bil morda manj znana osebnost v širši slovenski javnosti. Kljub temu je v svojem prispevku, ki je našel prostor v reviji *Življenje in svet*, ustvaril izredno pronicljivo in z moralnega stališča še danes precej sprejemljivo sodbo o evgeniki. To zaslugo mu priznava tudi zgodovinar Janez Polajnar: »... že leta 1934 je pod vtisom v Nemčiji sprejetih rasnih in sterilizacijskih zakonov in stanjem v Evropi, idejam evgenikov nekaj pošteno pikrih namenil dr. Maks Kremžar... v več člankih je korektno predstavil evgeniko, njena zavzemanja in zgodovino. V sklepu pa je podal svoje videnje etičnih zagat ob opravičevanju prisilnega ukrepa steriliziranja.«⁹⁰ Po Kremžaju je bila negativna evgenika torej moralno nedopustna, pozitivna evgenika pa neučinkovita: »Kakor rečeno, vsako nasilje je neetično. Prostovoljna odločitev pa je praktično enaka ničli, ker se 1. nihče ne smatra za manjvrednega in ima vsak pravico, da zadosti svoji želji do potomstva... in 2. umobolni in slaboumni ne morejo zadevno odločati, kar nas sili k prisilnim ukrepom... Kako torej iz te zagate?«⁹¹ Glede prisilne sterilizacije je podobno razmišljal kot Pirc: »iskali bodo vsa mogoča pota in sredstva, da pridejo do sterilizacije kljub svoji polnovrednosti. In nazadnje bodo vsi polnovredni sterilizirani, idioti... pa se bodo nemoteno plodili, ker bo oblast od samih rasnih in političnih nasprotnikov pozabila nanje«⁹². Opozoril je tudi na politične zlorabe »stavljali se bodo predlogi za politične nasprotnike«⁹³... Kremžar je diskurz o evgeniki zaključil v izredno sarkastičnem tonu. Njegove besede so bile morda tudi tiha, profetska kritika nacizmu, tih protest proti človeku, ki je v svoji mediokriteti moralno prazen in obenem, za razliko od t.i. manjvrednih, nevaren: »Smoter evgenike ni svet ne lep... Smoter obstoja v tem, usposobiti narod predvsem za oboroženo silo - za pobijanje evgenično oblikovanega sočloveka. Kaj malo krščanske ljubezni je najti v njem. Za vsakim evgeničnim člankom se skriva top, ki bo pobijal evgenično dovršene mladeniče. Manjvredni bodo ostali doma - za seme - in tako bomo lahko začeli zopet znova. In za slovo. Državniki in diplomati so

⁹⁰Polajnar, Janez, Narod bo obstal samo, če bo zdrav, v: Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918-1914, (Zbornik prispevkov na simpoziju 7. In 8. Decembra 2006), Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2007, str. 362

⁹¹Maks Kremžar, Evgenika, v *Življenje in svet*. Letnik 15, str. 471

⁹²Prav tam, str. 471

⁹³Prav tam, str. 471

glede sterilizacije pozabili nase. *Pustimo idiote na miru, ki niso še nikomur storili nič žalega*⁹⁴«. ⁹⁵

Evgenična prizadevanja predvsem po prisilni sterilizaciji pa naj bi po besedah Polajnarja oviral tudi »starosta« slovenskega kazenskega prava prof. dr. Metod Dolenc, ki je na meddržavnem kongresu za kazensko pravo in izvrševanje kazni v Berlinu po poročanju Slovenca predlagal nasprotno resolucijo prvotno predlagani. V njej je zapisal, da naj kongres priporoči državam, da ne izvajajo prisilne sterilizacije, ker da je nasprotna človeškemu dostojanstvu, in tudi to, da se neprisilna sterilizacija izvaja samo v državah, kjer to ne nasprotuje »ljudskemu čutenju (Volksgefühl)«⁹⁶. Na obravnavanem kongresu, ki je potekal v nacistični Nemčiji, je bila proti Dolenčevim predlogom sprejeta prosterilizacijska resolucija, ki jo je v prilogi *Evgenika* pozdravil tudi Škerlj⁹⁷. Sicer je Dolenc svojo skepso do evgeničnih zakonov izrazil že v *Slovenskem pravniku* leta 1925, kjer se je pri poročanju o nemškem predlogu uzakonitve steriliziranja hudodelcev postavil na defenzivno pozicijo: »Mislim, da današnja generacija, zrevoltirana sled svetovne vojne, po vsem mišljenju še ni dovolj pripravljena, da bi mogla dati definitivno zakonodajno rešitev problema- materinstva (glede odprave nevšečnega telesnega ploda pri ženskah), še manj pa problema očetovstva (glede naravnih posledic spolnega občevanja pri moških)«⁹⁸

Podrobno kazenskopravno presojo evgenične metode Dolenc prikaže v *Slovenskem pravniku* leta 1928. Problem odvzema reproduktivnih funkcij na začetku svojega 24 strani dolgega teksta strogo loči od problema splava. Nato diskurz razdeli na dva pravno različna pola tega postopka. Prvi se navezuje na dopustnost prostovoljne (kontraceptivne) sterilizacije zdravih oseb, drugi pa na prisilno sterilizacijo duševno bolnih oseb. Ker nima naše pravo glede zaplodne možnosti »nobenih specialnih zakonitih določb«⁹⁹, je po Dolencu na tem področju nujno upoštevati zakon, ki kaznuje vsako s hudobnim naklepom povzročeno izgubo plodnosti, tudi v primerih, kjer žrtev

⁹⁴V kurzivo postavila Ana Cergol

⁹⁵Prav tam, str. 471

⁹⁶Janez Polajnar, Narod bo obstal samo, če bo zdrav, v: Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918-1914, (Zbornik prispevkov na simpoziju 7. In 8. Decembra 2006), Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2007, 361

⁹⁷Prav tam, str. 361

⁹⁸Metod Dolenc, Sterilizacija hudodelcev, v *Slovenski pravnik*. Letnik 39, (1. 12. 1925), št.9-12, str. 267

⁹⁹Metod Dolenc, Kazenskopravna presoja umetne sterilizacije. V *Slovenski pravnik*. Letnik 42(1928), št. 1-2, str. 13

glede sterilizacije pozabili nase. *Pustimo idiote na miru, ki niso še nikomur storili nič žalega*⁹⁴«. ⁹⁵

Evgenična prizadevanja predvsem po prisilni sterilizaciji pa naj bi po besedah Polajnarja oviral tudi »starosta« slovenskega kazenskega prava prof. dr. Metod Dolenc, ki je na meddržavnem kongresu za kazensko pravo in izvrševanje kazni v Berlinu po poročanju Slovenca predlagal nasprotno resolucijo prvotno predlagani. V njej je zapisal, da naj kongres priporoči državam, da ne izvajajo prisilne sterilizacije, ker da je nasprotna človeškemu dostojanstvu, in tudi to, da se neprisilna sterilizacija izvaja samo v državah, kjer to ne nasprotuje »ljudskemu čutenju (Volksgefühl)«⁹⁶. Na obravnavanem kongresu, ki je potekal v nacistični Nemčiji, je bila proti Dolenčevim predlogom sprejeta prosterilizacijska resolucija, ki jo je v prilogi *Evgenika* pozdravil tudi Škerlj⁹⁷. Sicer je Dolenc svojo skepso do evgeničnih zakonov izrazil že v *Slovenskem pravniku* leta 1925, kjer se je pri poročanju o nemškem predlogu uzakonitve steriliziranja hudodelcev postavil na defenzivno pozicijo: »Mislim, da današnja generacija, zrevoltirana sled svetovne vojne, po vsem mišljenju še ni dovolj pripravljena, da bi mogla dati definitivno zakonodajno rešitev problema- materinstva (glede odprave nevšečnega telesnega ploda pri ženskah), še manj pa problema očetovstva (glede naravnih posledic spolnega občejanja pri moških)«⁹⁸

Podrobno kazenskopravno presojo evgenične metode Dolenc prikaže v *Slovenskem pravniku* leta 1928. Problem odvzema reproduktivnih funkcij na začetku svojega 24 strani dolgega teksta strogo loči od problema splava. Nato diskurz razdela na dva pravno različna pola tega postopka. Prvi se navezuje na dopustnost prostovoljne (kontraceptivne) sterilizacije zdravih oseb, drugi pa na prisilno sterilizacijo duševno bolnih oseb. Ker nima naše pravo glede zaplodne možnosti »nobenih specialnih zakonitih določb«⁹⁹, je po Dolencu na tem področju nujno upoštevati zakon, ki kaznuje vsako s hudobnim naklepom povzročeno izgubo plodnosti, tudi v primerih, kjer žrtev

⁹⁴V kurzivo postavila Ana Cergol

⁹⁵Prav tam, str. 471

⁹⁶Janez Polajnar, Narod bo obstal samo, če bo zdrav, v: Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918-1914, (Zbornik prispevkov na simpoziju 7. In 8. Decembra 2006), Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2007, 361

⁹⁷Prav tam, str. 361

⁹⁸Metod Dolenc, Sterilizacija hudodelcev, v Slovenski pravnik. Letnik 39, (1. 12. 1925), št.9-12, str. 267

⁹⁹Metod Dolenc, Kazenskopravna presoja umetne sterilizacije. V Slovenski pravnik. Letnik 42(1928), št. 1-2, str. 13

privoli v dejanje. Iz tega v nasprotju z Mundo izpelje sklep, da je evgenična prostovoljna sterilizacija de lege lata neopravičljiva. Dopusča jo le v primeru medicinske indikacije. Ker pa »rasno-higienska kakor tudi finančna politika zahtevata, da se ne sme več dopuščati zarod umobolnih oseb«¹⁰⁰, kljub vsemu sklone, da se mora zakonodaja na tem področju doreči natančneje. Zato v nadaljevanju svojega prispevka obravnava še sterilizacijo de lege ferenda: Tako kot državi ni v interesu, da bi dopuščala pravico prostovoljne usmrtnitve, tako ji tudi ni, da bi dopustila odpravo zarodne zmožnosti. Prostovoljna sterilizacija zdravih mora potemtakem torej tudi v prihodnje ostajati nedopustna. Sterilizacija duševno bolnih je opravičljiva le, če se bi ugotovilo, da bi to zagotovo služilo dobrobiti družbe. Toda Dolenc smatra, da zaenkrat tovrstnih gotovosti ni: »Kakor pri vprašanju evtanazije nikakor ne bi mogli pristati, da imej človeška družba, reprezentirana po državi pravico, da živetja nevredno življenje uniči, ker je absolutna ocena življenjske vrednosti ali nevrednosti še nemogoča, enako se tudi danes nikakor še ne moremo ogrevati za zakonito odpravljalnost zarodne ali zaplodne zmožnosti, ki bi ustvarjala definitivum.«¹⁰¹ Nepovratna sterilizacija bi bila nesmiselno kruta in nepotrebna, če bo hitro napredujoča znanost v prihodnosti sposobna zdraviti duševne bolezni, ugotavlja Dolenc. Obenem pa so tudi postopki sterilizacije, vsaj za ženske, smrtno nevarni. Pravno argumentacijo pa bo potrebno revidirati, če bodo izumili postopke, ki bodo varni in bodo le začasno odvzemali reproduktivno zmožnost¹⁰².

»POPULARIZACIJA« EVGENIKE

Težko je oceniti, ali so se ideje slovenskih evgenikov prijele v širšem. So bili običajni ljudje daleč od antropoloških, pravnih in medicinskih krogov seznanjeni z evgeniko? Pri odgovoru na to vprašanje nam lahko pomaga razmišljanje Božidarja Borka, ki v *Misli in delu* tako oriše »popularnost« evgenike na Slovenskem: »Tako je tudi z evgeničnimi vprašanji. Čedalje bolj čutimo potrebo, da se jim odpro vrata na stežaj in da se seznanijo z njimi širši sloji... Človek je za prvi hip res presenečen, zakaj po vsej pravici bi se mu bilo zdelo, da bi bila morala ta nova veda takoj vzbuditi pozornost slehernega

¹⁰⁰Prav tam, 20

¹⁰¹Prav tam, str. 22-23

¹⁰²Metod Dolenc, Kazenskopravna presoja umetne sterilizacije. V Slovenski pravnik. Letnik 42(1928), št. 1-2, str. 1-24.

izobraženega človeka in postati kar moči popularna. V resnici ni tako...«¹⁰³ Avtor je užaloščen, ker Škerljeve Evgenike ne pozna širši krog laičnih bralcev, in nadaljuje » Veda, ki proučuje in ugotavlja pogoje izboljšanja človeškega rodu, ima manjši krog poznavalcev in občinstva kakor umna kinologija, ki se bavi s pasemskimi lastnostmi psov.«¹⁰⁴ Vendar Borka tovrstno stanje ne preseneča, saj je evgenika še mlada veda. Psihologija, principi dedovanja so bili odkriti šele pred nedavnim. Obenem pa se evgeničnih vprašanj slovenstvo izogiba, ker so polna »problemov z rogovi«¹⁰⁵, ki se »zajedajo v trdo kožo naših predsodkov«¹⁰⁶... Da Evgenika »širšemu krogu izobražencev še ni dovolj znana«¹⁰⁷ v Zdravniškem vestniku leta 1934 poroča tudi Božo Škerlj.

Kaj je bilo v slovenskem prostoru narejenega, da bi evgenična vprašanja iz ozkih strokovnih okvirov res prodrli v javnost? Iz zgodovine obče evgenike lahko razberemo, da so v nekaterih državah zagovorniki vede o zdravem potomstvu, svoja prepričanja promovirali tudi s pomočjo najširših javnih občil, vključno s filmom in beletristiko. Omenjala sem že ameriška evgenično navdahnjena filma z naslovoma *The black stork* in *Tomorrow's children*. Morbidno-zanimivi so bili v Združenih državah tudi ogromni plakati z napisi »Nekateri ljudje so rojeni zato, da bodo breme ostalim«¹⁰⁸ ali evgenične razstave, na katerih so npr. z utripajočimi lučmi osveščali mimoidoče o tem, da se vsakih 48 sekund v ZDA rodi oseba, ki ne bo nikoli dosegla mentalne sodobnosti normalnega osemletnika. Podobno so s počasno, sedem minut trajajočo svetlobo kazali na rojstvo otroka z dobrimi geni¹⁰⁹. V Mehiki so prodor v manjša mesta in ruralna območja poskušali doseči s folkloro in moralnimi zgodbicami, npr. v zbirki antologij in poezije z naslovom *Madame eugenics and other Characters*¹¹⁰... Ali so se tudi slovenski evgeniki posluževali tovrstnih sredstev? Dokončen odgovor na to vprašanje bi lahko ponudil le izčrpen pregled vseh literarnih in drugih »poljudnih« virov obravnavane dobe. Morda tudi natančno seciranje vsebin potujočih Higieničnih razstav. Te so v medvojnem

¹⁰³Božidar Borko, Evgenična etika, v *Misel in delo*. Letnik 5(1939), str. 12

¹⁰⁴Prav tam, str. 13

¹⁰⁵Prav tam, str. 13

¹⁰⁶Prav tam, str. 13

¹⁰⁷Božo Škerlj, Nekaj besed o evgeniki, v *Zdravniški vestnik*. Letnik 6 (1934), str. 161

¹⁰⁸Steven Selden, *Eugenics and the social construction of merit, race and disability*. V: *J. Curriculum studies*, Letnik 32(2000), št. 2, str. 238

¹⁰⁹Prav tam, str. 238

¹¹⁰Alexandra Minna Stern, *Responsible Mothers and Normal Children: Eugenics, Nationalism, and Welfare in Postrevolutionary Mexico, 1920-1940*, v *Journal of Historical Sociology*, letnik 12, št.14(December 1999), str. 11

času zdravstveno izobraževale slovensko ljudstvo. Nekaj primerov literarizacije evgeničnih mislih pa sem vendarle odkrila že v svoji raziskavi:

V Zdravju iz leta 1928 beremo črtico z zgovornim naslovom *Dedne bolezni*. Ta pripoveduje zgodbo zdravnika na obisku v »kmetiški hiši srednjega kmeta Janeza«¹¹¹. Janez se zdravniku potoži nad svojimi slabotnimi in neprestano bolnimi otroki. Prepričan je, da so bili nekoč ljudje veliko bolj zdravi. Zdravnik mu to spoznanje potrdi. Janez ga vpraša, kaj je temu vzrok. Zdravnik odgovarja: »Največkrat so vzrok starši sami. Tudi vi, Janez, se lahko potrkate na prsa in rečete »mea culpa«... od koga pa je mladina, zoper katero toliko zabavljate...«¹¹² Janez prizna, da je tudi sam v mladosti užival veliko alkohola, zdravnik mu na to odgovori: »Vsako kršitev naravnega reda tudi narava sama kaznuje na nerednežu samem ali na njegovem potomstvu, največkrat pa na obeh.«¹¹³ Zdravnik nato nazorno, na preprost način razloži značaj in pomen dedovanja. V razlagi strokovne pojme in procese primerja tudi z alegorijami iz kmečkega življenja. Pravi, da od staršev otroci hitreje podedujejo predvsem slabe lastnosti. Pripoveduje tudi o Mendlu in njegovih zakonih. Razloži razliko med podedovanimi in prirojenimi boleznimi ter pomen dispozicije/ nagnjenosti k določenim kužnim boleznim (npr. tuberkulozi). Janez nato vpraša, ali se ne da proti podedovanim boleznim nič ukreniti. Zdravnik odgovori, da se z reševanjem tovrstnih problemov bavi plemenska higiena, ki zahteva, da bi ljudem s podedovanimi boleznimi prepovedali zakon ali jim odvzeli reproduktivno zmožnost, vendar se ne strinja s tako radikalnimi ukrepi. Sam bi ideje rasne higiene uresničeval le s primerno vzgojo ljudskih množic:¹¹⁴ »Tu lahko mnogo stori in je tudi dolžan storiti učitelj.«¹¹⁵

Ali so evgenične težnje skrite tudi v kratki pesmici Antona Debeljaka z naslovom *Dednost*, ki je bila objavljena v *Življenje in svet* leta 1937?

»Kako ti gre?« sem Bilca bil zaskočil.

In mož – kozav po polti, nepogleden,
sicer pa bister, zveden in prepreden-

»Prav dobro,« mi z dlanjo v dlan je počil.

¹¹¹Ladislav Korenčan, *Dedne bolezni*, v *Zdravje*. Letnik 4(1928), str. 112

¹¹²Prav tam, str. 113

¹¹³Prav tam, str. 113

¹¹⁴Prav tam, str. 113

¹¹⁵Prav tam, str. 115

Te dni sem z deklo svojo se poročil:
 život prekrasen, duh pa zagoveden.
 Nje čar, moj um bo ta, ki je Vseveden,
 v otroke nama milostno pretočil.«
 Čez nekaj let sem spet mu dlan pomolil:
 »Kako družina?« Resno ko diakon:
 »Doslej nas je osmero ploden zakon!
 V računu pa sem se precej nasmolil:
 Trdi ko noč- ej meni ni za smeh-
 grdi so pa ko sam kočevski greh.«¹¹⁶

V obdobju med obema vojnama je svoje motive v slovenskem leposlovju in ljudskem izročilu iskal tudi Božo Škerlj. Ta je evgenične težnje videl celo v starih slovenskih pregovorih¹¹⁷. Antropolog Niko Zupanič pa v delih Ivana Tavčarja...¹¹⁸ Tako piše: »Svoje evgenično mišljenje nam je najtočneje izrazil dr. Ivan Tavčar v svoji evgenični oporoki, katero je postavil na konec svoje najlepše novele *Cvetje v jeseni* (Ljubljanski zvon, 1917). » Tako, častite prijateljice, sem vam vse razodel, kar mi je ležalo na srcu. Ako mi je ušla tu in tam trda beseda, ne štejte mi za zlo! Časi prihajajo, ko se za malenkosti ne bomo več ruvali. Eno je glavno: naša zemlja se nam ne sme vzeti in narod slovenski mora stati kot večno drevo, kateremu korenine nikdar ne usahnejo! V to moramo misliti takoj, ko se zavedamo življenja, misliti takrat, kadar se odločujemo za poklic, in pred vsem tedaj, kadar se ženimo! Kdor se ženi, naj se ženi tako, da mu bo zakon oklep, ki ga še bolj zveže z domovino, in otroke naj rodi, ki bodo množili slovensko vojsko in armado slovenskih delavcev!«¹¹⁹ Ali obstaja res verjetnost, da je bil veliki slovenski prozaist naklonjen evgeniki? Zgodovinar Polajnar je raziskal indice, ki morda govorijo temu v prid. Tako piše: »Da je bil Tavčar blizu evgeniki, priča tudi dejstvo, da se je leta 1921 pustil Županiču »antropološko izmeriti«, ta pa je rezultate objavil po njegovi smrti leta 1925 v Ljubljanskem zvonu.«¹²⁰

¹¹⁶ Anton Debeljak, *Dednost*, V *Življenje in svet*. Letnik (14. 8. 1937), str. 109

¹¹⁷ Glej, Božo Škerlj, *Evgenika v naših narodnih pregovorih*, v *Evgenika*. Letnik 1(1935), str. 2-11

¹¹⁸ Glej: Niko Zupanič, *Evgenika dr. Ivana Tavčarja*, Ljubljana: N. Zupanič, 1921.

¹¹⁹ Niko Zupanič, *Evgenika dr. Ivana Tavčarja*, Ljubljana: N. Zupanič, 1921., str. 10

¹²⁰ Janez Polajnar, *Narod bo obstal samo, če bo zdrav*, v: *Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918-1914*, (Zbornik prispevkov na simpoziju 7. In 8. decembra 2006), Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2007, str. 357

ŠOLSTVO IN EVGENIKA

Četudi »znanost o izboljšanju rodu«¹²¹ zaradi takšnih in drugačnih vzrokov, ki jih bomo deloma spoznali še v nadaljevanju, ni mobilizirala tako velikega števila podpornikov, da bi lahko prodrla na področje političnega in pravnega, pa je vendarle posegla v sfero zelo pomembnega, zelo vplivnega »ideološkega aparata države«, t.j. šolstva. Vendar ne v osnovno šolo. Ob analizi zajetnega števila medvojnih osnovnošolskih učnih načrtov predpostavljam, da program ni predpisoval obravnave pojma evgenike. V srednjih šolah pa so dijaki spoznali to psevdoznanstveno teorijo.

SREDNJA ŠOLA

V učnem načrtu oziroma brošuri z naslovom *Programi i metodska upustva za rad v srednjim školama*, ki je bila izdana leta 1936 v Beogradu in je najverjetneje določala tudi delo slovenskih srednjih šol med obema vojnama, beremo o učnem predmetu z naslovom »higiena«. Higiena je bila na urniku realk (te so šteje, prav tako kot druge omenjene srednje šole, osem razredov), predpisana enkrat tedensko v tretjem, četrtem, šestem in osmem letniku. Na klasični gimnaziji so jo dijaki dvakrat tedensko poslušali v četrtem letniku, enkrat tedensko pa v šestem in osmem letniku. Na realni gimnaziji pa enkrat tedensko v tretjem, četrtem, šestem in sedmem letniku¹²². O čem je govoril predmet, tuj današnjemu slovenskemu šolskemu sistemu? V tretjem razredu³ so se v okviru higijene dijaki poučili predvsem o vplivih ozračja na zdravje. Tako so npr. spoznali učinke vlažnosti, toplote in svetlobe na organizem. Poudarek je bil tudi na telesni aktivnosti in načinih utrjevanja odpornosti telesa. Učili so se o sestavi zemlje in vode, o njunem odnosu do zdravja. Na koncu je prišla na vrsto še obramba pred nalezljivimi boleznimi. Higiena četrtega razreda je dijake učila o primerni obutvi, obleki, prehrani, o osebni higieni, telesnih vajah ter vadbenih društvih (sokoli, skavti, šport, turizem) in o raznih predvsem bakterioloških boleznih. Na koncu pa še o zaščiti telesa in o cepivih, o šolski higieni in higienskih ustanovah v državi. V šestem razredu je pouk tekkel o zdravi prehrani (tedaj so bile problem tudi bolezni, povezane s pokvarjenim živežem). Posebno

¹²¹Izraz, uporabljen po: Janez Polajnar, Janez Polajnar, *Narod bo obstal samo, če bo zdrav*, v: *Problemi demokracije na slovenskem v letih 1918-1914*, (Zbornik prispevkov na simpoziju 7. In 8. decembra 2006), Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2007, str. 357

¹²²Povzeto po: *Programi i metodska upustva za rad v srednjim školama*, Državna štamparija kraljevine Jugoslavije, 1936, Beograd, str. 31-33

pozornost so namenili opojnim substancam, predvsem seveda alkoholizmu. Poučevali so o epidemiologiji, o vrstah odpornosti telesa (naravna, vrojena, pridobljena), o zdravilih, »profilaksi«, dezinfekciji... s tem se je povezovala tudi obravnava primerne stanovanja, naselja in celo shranjevanja mrtvecev. Na vrsto je prišla prva pomoč v primeru nesreč in t.i. »socialna higiena«, v okviru katere so se učili o rodnosti, obolevnosti in smrtnosti državne populacije ter o biometriji. V šestem razredu so spoznali tudi dobo materinstva, higieno novorojenčkov, šolsko dobo, puberteto ter higieno fizičnega dela¹²³.

Z vidika zgodovine evgenike je najbolj zanimiv program sedmega oziroma osmega razreda. Na začetku so dijaki spoznali primerno oskrbo bolnika, nego telesa in organov, nato še socialne vzroke in izvor raznih, tudi duševnih, bolezni¹²⁴. Nato pa je »končno« prišla na vrsto »rasna higiena« oziroma evgenika. V nadaljevanju navajam dobesedni prevod srbohrvaškega učnega načrta o rasni higieni: »Rasna higiena. Cilji in naloge. Evgenika. Dedovanje. Neugodni vplivi bolezni in strupov na dednost in rasno vrednost naroda. Upadanje naroda; mere za zadrževanje neugodnih vplivov. Socialna profilaksa.«¹²⁵ Po obravnavi evgenike je v sedem (osmem) razredu beseda tekla še o ustanovah in organizacijah zdravstvene in higienske službe, o socialni zakonodaji ter celo o zgodovini medicine in higiene¹²⁶.

Vse to je jasen dokaz, da se je v slovenskem šolstvu govorilo o evgeniki, vendar nam suhoparna in skopa definicija pušča veliko svobode pri razumevanju obsega in vsebine pouka. Zato je bilo potrebno »prelistati« učbenike higiene:

V skoraj tristo strani debelem učbeniku z naslovom *Čitanka o higieni za učiteljišča, višje razrede srednjih šol in srednje strokovne šole*, ki ga je »spisal«¹²⁷ dr. Ivo Pirc, je šest strani namenjenih »plemnski (generativni) higieni«. Avtor na začetku plemensko higieno primerja z »občo« higieno: » Če pomeni higiena v širšem smislu skrb za očuvanje ali odstranitev bolezni, tedaj predstavlja plemenska higijena skrb za očuvanje in odstranitev plemenskih bolezni.« V nadaljevanju definira plemenske bolezni, pravi

¹²³ Prav tam, str. 276-280

¹²⁴ Prav tam, str. 280

¹²⁵ Prav tam, str. 280-281

¹²⁶ Prav tam, str. 281

¹²⁷ Ivo Pirc, *Čitanka o higieni za učiteljišča, višje razrede srednjih šol in srednje strokovne šole*, Ljubljana, Higienski zavod, 1928, str. naslovna

da to niso bolezni, ki so lastne samo določenim plemenom, najdemo jih »pri vseh plemenih, čeprav ne povsod v enaki meri... plemenske bolezni so ... one, ki se podedujejo«¹²⁸. Avtor poudari, da niso vse podedovane »anomalije... tako važne, da bi se z njimi morala baviti splošna plemenska higiena«¹²⁹. Zanj nima npr. tolikšnega pomena hemofilija, debelušnost, sladkorna bolezen. Iz sfere plemenske higiene izvzame tudi tuberkulozo, ki naj bi bila, čeprav so v igri tudi podedovane dispozicije, »socialna bolezen«¹³⁰. Avtor kot evgenične ožigosa telesne in duševne manjvrednosti, »kratko: vse anomalije človeškega telesa in duha, ki povzročajo degeneracijo in propadanje rodu«¹³¹. »Specifično plemenska obolenja«¹³² so znaj tudi hretinizem, rak, revmatizem in srčne napake. Zanimivo, sem uvršča tudi etične defekte, »ki označujejo veliko armado zločincev«¹³³. V nadaljevanju razloži pojem dedovanja, ki ga deloma razume v t.i. »lamarckianskem« smislu. Dedni material naj bi degenerirali tudi vplivi okolja, predvsem strupi. Tako v diskurz vključi obravnavo problema alkoholizma. Alkohol naj bi »pokvaril kali za možgansko snov v zarodnih celicah...«¹³⁴. Kako se boriti proti plemenskim boleznim? Živečega s podedovano boleznijo ne moremo ozdraviti, kajti : »Stroj, ki ne deluje, ker je slabo namazan, spravimo v delovanje, če ga namažemo, tega pa ne moremo doseči pri stroju, ki je iz slabega materiala. Isto je pri človeku.«¹³⁵ Zakaj se torej človeštvo ne popolnoma degenerira? Odgovor je na dlani - teorija o naravni selekciji - s Pirčevimi besedami: »Ljudje z manj pokvarjenimi zarodnimi celicami so manj sposobni za ploditev... druga pot samopomoči v naravi je ta, da potomci bolnih ljudi po nekaj generacijah sami od sebe ozdravijo«¹³⁶. Kjer pa problemu ni kos mati narava, za to poskrbi človek. Pirč navede prepoved poročanja manjvrednih, ki je v nekaterih državah že v veljavi. K tovrstnim ukrepom dodaja tudi nujnost pouka mladih preden vstopijo v zakonski stan. Zaveda se problematičnosti definicije podedljivega. V nadaljevanju navede »drastične«¹³⁷ ukrepe zoper zarodne bolezni, vendar ne daje natančnejših moralnih sodb. Obravnavo plemenske higiene sklene s

¹²⁸Ivo Pirč, Čitanka o higieni za učiteljišča, višje razrede srednjih šol in srednje strokovne šole, Ljubljana, Higienški zavod, 1928, str. 276

¹²⁹Prav tam, str. 276

¹³⁰Prav tam, str. 277

¹³¹Prav tam, str. 277

¹³²Prav tam, str. 277

¹³³Prav tam, str. 277

¹³⁴Prav tam, str. 278

¹³⁵Prav tam, str. 278

¹³⁶Prav tam, str. 278-279

¹³⁷Prav tam, str. 281

promocijo »kvantitativne demografske« politike. Ta naj bi bila za propad naroda mnogo pomembnejša.

Pirčevo delo je bilo izdano leta 1928, vendar je bila že v učbeniku iz leta 1924 z naslovom *Higiena pouk, kako si ohranimo zdravje*, stran namenjena evgeniki. Avtor Alojzij Homan, za katerega ne vemo, ali je delo namenil srednješolskemu ali kakšnemu drugemu občinstvu, je poudaril evgenično negativne posledice vojne. Homan je rešitev videl v zakonu, ki bi branil dedno obremenjenim ženitev. Toda menil je, da ga obstoječe pravo še ne dovoljuje, zato je vse upe polagal v ugodnejše higienske razmere.¹³⁸ Nekaj vrstic je bilo o rasnih higieni napisanih tudi v hrvaškem učbeniku *Nauka o zdravju, Higiena*¹³⁹, ki je bil namenjen četrtim letnikom srednjih šol in za katerega domnevam, da je bil v uporabi tudi v slovenskem prostoru. Izdan je bil leta 1938.

UNIVERZA V LJUBLJANI/ UNIVERZA KRALJA ALEKSANDRA I V LJUBLJANI

S pomočjo poročanja o izpremembah in dopolnitvah v Uredbi o medicinskih fakultetah na univerzah v Beogradu, Zagrebu in Ljubljani iz leta 1936 izvemo, da se je evgenika predavala na univerzitetni ravni. Od leta 1936 so morali »studenti medicine poslušati v prvih semestrih evgeniko, v sedmem ali osmem pa rasno higieno.«¹⁴⁰ Škerlj v zvezi s to uredbo dodaja »Razveseljivo... je, da je bila evgenika sploh priznana na univerzi, dasi so - kakor piše prof. Zarnik - na neki višji znanstveni korporaciji na severu države izrazili«¹⁴¹ dvom v znanstvenost te teorije. Ob natančnem pregledu seznama vseh predavanj Univerze v Ljubljani (Univerza kralja Aleksandra I v Ljubljani) med obema vojnama sama nisem zasledila samostojnega kurza o evgeniki. Edini dve predavanji, ki bi lahko bili deloma namenjeni poučevanju evgenike, sta bili »Higiena«¹⁴² in »Kriminalna antropologija«¹⁴³ na Filozofski fakulteti, vendar sta navedeni samo leta 1936. (Da se je v

¹³⁸ Povzeto po: Alojzij Homan, *Higiena. Pouk, kako si ohranimo zdravje*, Ljubljana: Kr. zaloga šolskih knjig in učil, 1924

¹³⁹ Aleksandar Semnic, Stjepan Gotvald, *Nauka o zdravju, Higiena*, za IV razred srednjih in njima sličnih škola, Zagreb, 1931, str. 124-125

¹⁴⁰ Božo Škerlj, v *Evgenika. Letnik 3(1937)*, str. 77

¹⁴¹ Božo Škerlj, v *Evgenika. Letnik 3(1937)*, str. 78

¹⁴² *Catalogus lectionem universitatis Alexandrine, Seznam predavanj na Univerzi kralja Aleksandra I v Ljubljani, poletni semester, 1935*, V Ljubljani: Založila Univerza. Tiska J. Balznika nasl., univerzitetni tiskarni litografije in kartonaže d. D. V Ljubljani: odgovoren L. Mikuš, str. 10

¹⁴³ Prav tam, str. 5

okviru Kriminalne antropologije predavala evgenika, potrdi podatek v Eugenical News). »Higieno« je predaval Dr. Karel Petrič, kriminalno antropologijo pa seveda Božo Škerlj.

VERSE SKUPNOSTI IN EVGENIKA

Pravila glede izbire partnerjev, sklepanja zakonskih zvez, regulacije spolnih odnosov, številčnosti družine, torej vprašanja, povezana s človekovo reprodukcijo, so že dolgo v središču pozornosti večine religij. Tudi moralno vrednotenje je (predvsem pa je bilo) večkrat dojeto kot domena cerkve. Zato je pri spoznavanju evgeničnega gibanja na Slovenskem pomembno predstaviti tudi poglede nekaterih verskih voditeljev. Pri prikazu le-teh sem sicer naletela na številne prepreke: Ovirala sta me nedostopnost in težka razpoznavnost ustreznih virov na eni in umanjkanje primerljivih študij v svetovnem merilu na drugi strani. Poleg tega je težko ugotoviti, ali lahko mnenje posameznih duhovnih vodij enačimo s stališčem celotne verske skupnosti, tako pripadnikov kot uradnih instanc. Zaključke, ki jih bom navajala v nadaljevanju, je torej potrebno jemati z zadržki. Osredotočila se bom na stališča predstavnikov tistih veroizpovedi, ki so bile najbolj prisotne na naših tleh med obema vojnoma, torej RKC in Slovenske evangeličanske cerkve.

POGLED RKC NA EVGENIKO

30. 12. 1930 je okrožnica papeža Pija XI, imenovana *Casti connubii*, predstavila stališče RKC do evgenične teorije. Po Jon H. Robertsu je od izida le-te večina katolikov odklanjala tako metode kot cilje evgenike. Nanjo se je pri svojih pogledih oprl tudi slovenski teolog Aleš Ušeničnik, vendar nas njegova interpretacija okrožnice precej presenet¹⁴⁴.

Ušeničnik je namreč odgovoril na kritike tistih, ki so v *Casti connubii* videli obsodbo znanstvene teorije, saj je bil prepričan, da je "evgenika možna tudi kot znanost"¹⁴⁵. Pri svojih trditvah se je v nadaljevanju skliceval na Rene` Brouillardove sklepe. Zapisal je,

¹⁴⁴ Jon H. Roberts, Christen Rosen, *Preaching Eugenics: Religious leader and the American eugenics movement*, *American Historical Review*, junij 2005, str. 815

¹⁴⁵ Aleš Ušeničnik, *Evgenika*, v *Čas. Letnik* 26 (1931), št. 32-33, str. 74

da »cerkev ne obsoja a priori evgenike, ne drugih poskusov, kako izboljšati človeški rod... Cerkev spoštuje vsako zares znanstveno evgeniko... Papež... sam pravi, da skrb za evgenične smotre... »ne nasprotuje zdravi pameti«..., da se je treba na socialno in evgenično indikacijo na dovoljen in pošten način... vsekakor ozirati«¹⁴⁶. Na drugem mestu je poudarjal pomen Mendlovih znanstvenih zakonov. »Ti zakoni pravijo, da se dedujejo tudi telesne in duševne bolezni, tuberkuloza, alkoholizem, spolne bolezni, psihopatija itd. Ali ni to spoznanje dragoceno? In ali ni dragocena tudi možnost, preprečiti dedovanje takih bolezni? Vprav to hoče evgenika. Ali ni potem tudi evgenika dragocena pridobitev za človeštvo?«¹⁴⁷... Obsojala pa naj bi po Ušeničnikovem mnenju Cerkev nekatere zmotne struje, ki so se pod pojmom »evgenizma« uveljavile npr. v ZDA. Te so mešale znanost in neznanstvene težnje, prezirale naravne zakone, oznanjale razporoko, priporočale splav, učile neomalthuzianizem, uvajale sterilizacijo, zahtevale državno regulacijo, svetovale »tovariški zakon«¹⁴⁸...

Ušeničnik se je glede evgeničnega vprašanja spustil v pisno »polemiko« s Škerljem. Na začetku svojih razmišljanj je sicer pohvalil Škerljeva (in obenem evgenična) prizadevanja v boju proti krizi seksualne etike, beli kugi ter prostituciji. Pozitivno je ocenil tudi njegovo zahtevo po strožji cenzuri, nagovarjanje k vzdržnosti pred poroko in spoštovanju zakona. Ušeničnikovo mnenje pa se je s Škerljevim na določeni točki razšlo. Škerlj si je namreč privoščil označiti katoliški svet za svetohlinskega in farizejskega, predvsem kar se tiče vprašanja spolnosti. Teolog je temu pričakovano nasprotoval, antropologu očital, da s tovrstnimi kritikami meče slabo luč na evgeniko: »Verske ekskurzije smo le zato omenili, da bi pokazali, kako se ni čuditi, ako po takšnih ekskurzijah modernega evgenika mnogi pri nas mislijo, da je evgenika... protikrščanska. Kriva take sodbe seveda ni evgenika, a krivi so je takšni evgeniki.«¹⁴⁹ Poleg omenjenih »verskih ekskurzij« naj bi bilo po Ušeničniku sporno tudi Škerljevo zavzemanje za evgenično » prakso, ki v zakonu z antikonceptualističnimi sredstvi vrši profilakso in preprečuje spočetja in porode... Naravni zakon prepoveduje prakso, ki zlorabi rodne sile proti naravnemu smotru zakonskega združevanja. Gotovo ni rodnja edini namen zakona, a protinaturno je zakonsko združevanje, ki ta namen namenoma dejansko

¹⁴⁶ Aleš Ušeničnik, Evgenika, Čas, str. 74-75

¹⁴⁷ Aleš Ušeničnik, Evgenika, v Čas. Letnik 25, (1930),, str. 129

¹⁴⁸ Aleš Ušeničnik, Evgenika, v Čas. Letnik 26 (1931), št. 32-33, str. 74

¹⁴⁹ Aleš Ušeničnik, Evgenika, v Čas. Letnik 25, (1930), str. 132

preprečuje... «¹⁵⁰. Še enkrat se moremo vprašati, ali so Ušeničnikova pojmovanja relevanten vzorec pri razumevanju katoliškega pogleda na evgeniko? Ali Casti connubii, tako kot Ušeničnik, nasprotuje samo sterilizaciji, splavu, kontraceptivnim sredstvom ali so njeni moralni zadržki glede evgenike globlji?

V pomoč pri odgovoru na to vprašanje nam je lahko misel Antona Breclja: »Katoliško stališče glede evgeniške ali plemensko-higienske sterilizacije je jasno. Papež Pij XI ...odreka... državni oblasti pravico, da bi smela habiti ali krniti telo ljudem, ki niso nič zakrivili.«¹⁵¹ ¹⁵² Avgust Munda pa katoliško držo do evgenične sterilizacije označi nekoliko drugače: »Edina nasprotnica sterilizacije je katoliška cerkev. Pa tudi njeno nasprotstvo ni načelno. Tudi ona zahteva evgeniški preporod naroda, želi ga le izvesti na drug način: spolna vzdržnost. Lepa misel, toda praktično neizvedljiva. Drug način, ki ga priporoča katoliška cerkev, je ta: evgeniško zdravi ljudje naj žive, naj se ne vdajajo alkoholizmu in spolnim ekscesom, naj ne preprečujejo porodov. To misel pa propagira tudi evgenika, to je njen pozitiven, sterilizacija pa njen negativen program. Papež Pij XI se je v encikliki casti connubii izrazil tudi o politiki rasne higiene. Sterilizacije kot take ne zavrača, dopušča jo kot kazen. Sterilizacijo zoper voljo prizadete osebe pa zavrača, ker bi žalila občutke katoliške cerkve.«¹⁵³

S precejšnjo gotovostjo je možno sklepati, da je Cerkev evgeniki nasprotovala na črti, ki je še danes »klasična« za katoliško moralno držo. Kakor je znano, se le-ta bori proti uporabi kontraceptivnih sredstev tudi v okoliščinah, kjer so evgenični motivi odsotni. Janez Polajnar glede tega pravi: » Evgenika je zavzemala stališča do splava in sterilizacije, ki so v družbi s prevladujočo katoliško vero, njeno etiko in moralo naletela na širše neodobravanje.«¹⁵⁴ V nadaljevanju Polajnar dodaja misel: »Katoliška cerkev je razloge degeneracije (degeneracijo naroda so tudi katoliški moralisti videli kot prisotno dejstvo) videla predvsem v grehu in ne v dednem zapisu, rešitev pa v izboljšanju stanja

---

¹⁵⁰ Prav tam, str. 132

¹⁵¹ Anton Breclj, O prisilnem ojalovljanju, v Čas. Letnik XXVII (1933-34), str. 159

¹⁵² V nadaljevanju bomo spoznali, da je bil tudi Anton Breclj zagovornik evgeničnih idej, vendar z drugimi sredstvi.

¹⁵³ Avgust Munda, Problem sterilizacije in kazensko pravo, v Slovenski pravnik, letnik 48(1934), št. 10-12, str. 261

¹⁵⁴ Janez Polajnar, Narod bo obstal samo, če bo zdrav, v : Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918-1914 (Zbornik prispevkov na simpoziju 7. In 8. decembra 2006), Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2007, str. 359

duha...«¹⁵⁵ Tu imam pomisleke. Je RKC v resnici popolnoma zanemarjala pomen podedovanega? Je v celoti zavračala evgenično teorijo ali le njene metode? Onstran teh bolj ali manj brezpredmetnih razlikovanj je mogoče vprašanja zastaviti na kompleksnejši in bistveno bolj odločujoči ravni: Je katoliškost slovenskega sveta vplivala na to, da se evgenika pri nas ni uveljavila v svoji najbolj radikalni različici, skratka, da niso uzakonili prisilne sterilizacije? Polajnar namreč zaključuje: » Na splošno lahko že kmalu ugotovimo, da se evgenika na Slovenskem ni uspela uveljaviti in ni dosegla enakih »uspehov« kot v nekaterih protestantskih državah«¹⁵⁶. Miselno polje tu razširjamo s slovenskega vzorca v globalno sliko, kar je nujno, če želimo vsaj deloma odgovoriti na zgornja vprašanja. Francesco Cassata ob analizi variacij evgenične misli širom sveta loči »nordiško« in »latinsko« evgeniko - slednja je bila značilna za katoliške države (Belgija, Francija, nekatere države srednje Amerike, Italija)¹⁵⁷, kjer se načeloma ni uvajalo prisilnih sterilizacij. Tudi na Poljskem je najbolj odločno nasprotovanje evgenični sterilizaciji prihajalo s strani katoliških zdravnikov, združenih v *Poljski katoliški zdravniški uniji*, pojasnjuje Magdalena Gawin¹⁵⁸.

Iz slovenskih virov lahko razberemo, da vsi katoliški misleci le niso bili proti evgeniki. Maks Kremžar tako, po tem ko navede številne primere, ki govorijo v prid tezi o protievgenični katoliški drži, izpostavi nekega katoliškega patra Hermanna Muckerja (Nemca?), ki je bil prepričan v uporabnost evgenike: »Poudaril je, da naj se sterilizacija izvede povsod tam, kjer ugotove strokovnjaki dedno obremenjenost in kjer se trajno aziliranje ne da izvesti.«¹⁵⁹ Sicer iz Kremžarjevega članka ni mogoče razbrati, ali je omenjeni pater svoje stališče podal pred izidom papeževe Enciklike. (Predpostavljamo lahko, da so bila pred nastopom le-te mnenja veliko bolj pisana, morda tudi na Slovenskem.) .

Vsekakor se velja v diskurzu o razmerju med katoliško cerkvijo in evgeniko ponovno spomniti na škofa Clemensa Augusta Grafa von Galena, ki je bil v času druge svetovne vojne zaslužen zato, da se je »genocid« duševno prizadetih končal¹⁶⁰. Ob tem se mi

¹⁵⁵Prav tam, str. 359

¹⁵⁶Prav tam, str. 359

¹⁵⁷Francesco Cassata, *Molti, sani e forti, L'eugenetica in Italia*, Torino: Bollati Boringhieri, 2006, str. 11

¹⁵⁸Magdalena Gawin, *Polish Psychiatrists and Eugenic Sterilization During the Interwar Period*, *International Journal of Mental Health*. Letnik 36, št. 1 (Pomlad 2007), str. 76

¹⁵⁹Maks Kremžar, *Evgenika, v Življenje in svet*. Letnik 15, št. 19, (13. 5. 34), str. 450

¹⁶⁰Glej str. 9

postavlja intrigantno vprašanje - zakaj se RKC podobno ni postavila v bran tudi Judom? Ali je bila razlika v drži posledica katoliške »preobremenjenosti« z reproduktivnimi vprašanji?

PROTESTANTI IN EVGENIKA

Kakšno držo so imeli do evgenike protestantski misleci? V izhodišču lahko predpostavljamo, da je ravno »WASP« elita pripomogla k hitri uveljavitvi vede o zdravem potomstvu v ZDA. Zato naj nam bodo ameriške študije o interakciji med evgeniko in protestantizmom za zgled.

Dennis L. Durst je v svoji raziskavi potrdil, da so ameriški evangeličani evgeniko pogosto dojemali kot del progresivne, reformistične vizije, ki je Božje kraljestvo nekritično spajala z moderno civilizacijo¹⁶¹. Pri tem so starodavna krščanska sporočila vzporejali z evgeničnimi doktrinami. Progresizem, želja po hitrem napredku je bila blizu tako evgenikom kot protestantom. Tudi Cristen Rosen je pokazala na prisotnost evgeničnih načel v protestantskih pridigah¹⁶².

Potrditve tovrstnih sklepov dobimo tudi v slovenskih virih iz časa med obema vojnama. Maks Kremžar tako poudari, da so bili evangeličanski teologi naklonjeni evgeniki¹⁶³.

Kremžarjeve trditve potrjuje v *Evgeniki* objavljen članek, ki ga je napisal evangeličanski župnik dr. teol. G. Maya iz Celja. Ta z zgodovinskimi zgledi odločno pokaže na protestantski angažma glede evgeničnih vprašanj skozi stoletja, kajti »dolžnost krščanske oblasti je, da skrbno pazi, da se država ali mesto po takšnih brakih strahotno ne spači in da takšna nesreča ne preide na mnoge druge.«¹⁶⁴ Za strogo evgenično držo se je po besedah Maya odločila celo evangeličanska karitas (kar je paradoksalno, glede na to, da so jo kot najmočnejšo grožnjo in obenem kritiko evgenike dojemale ravno dobrodelne ustanove): »Po desetletnih bioloških in dogmatsko-etičnih preizkušnjah je

¹⁶¹<http://www.ethicsandmedicine.com/18/2/18-2-durst.htm>, Dennis L. Durst, *Evangelical Engagements With Eugenics, 1900-1940*, ogleđ 15. 7. 2008

¹⁶² Jon H. Roberts, Christen Rosen, *Preaching Eugenics: Religious leader and the American eugenics movement*, *American Historical Review*, junij 2005, str. 815

¹⁶³ Maks Kremžar, *Evgenika*, v *Življenje in svet*. Letnik 15, št. 19, (13. 5. 34), str. 450

¹⁶⁴ G. May, *Evangelijška cerkev in evgenika*, v *Evgenika*. Letnik 3, (1937), str. 36

odločila evgeniška strokovna konferenca centralnega odbora za notranjo misijo (skupna organizacija evangeljske Karitas) v Treysi l. 1931: *V določenih primerih je zahteva sterilizacije versko-nravstveno upravičena*¹⁶⁵, in je zahtevala spremembo zakonodaje v tem smislu.«¹⁶⁶ May je prepričan, da nova spoznanja na področju naravoslovnih ved, torej zakoni podedovanja zahtevajo »novo etično odgovornost«¹⁶⁷. Ta nova etična odgovornost naj bi bila »nadosebna odgovornost«¹⁶⁸, onstran individualističnega nazora... V nadaljevanju Mayevega nagovora se krščanska retorika sprevrženo umešča v evgenične zahteve. Več kot to. Na določenih mestih se celo zdi, da za Maya pojmi, kakor so »krščanska ljubezen«, »volja Stvarnika« celo napeljujejo h evgeničnim smotrom: »*krščanska ljubezen do bližnjega* bodi koncem koncev uresničenje *Božje stvarniške volje*. Doslej so jo večinoma razumeli individualistično; razen tega pa je bila omejena na pravkar živečo generacijo. Dednostni nauk pa nam daje možnost, da razširimo ljubezen do bližnjega tudi na bodoče rodove in da preprečimo neizrecno mnogo telesnega gorja ter s tem tudi duševnega trpljenja bolnikov in njihove okolice. Ali ni sterilizacija neupravičen poseg v *božje stvarstvo*? Ne! To je zdravilen poseg v po boleznih in krivdi izkvarjeno stvarstvo... Ukrepi, ki naj preprečijo nadaljnjo nesrečo, so etična dolžnost, celo *krščanska dolžnost ljubezni*. Res je, da zahteva žrtve, ampak *krščanstvo je odrekanje*... Prostovoljne odpovedi spolnemu občevanju ne moremo pričakovati od kretinov in etično manjvrednih... Seveda bi bila pri steriliziranju zaželena prostovoljna privolitev. Toda to nam ne sme zadoščati... Odgovornost za tako odločitev ne more prevzeti poedinec, tudi če je zlasti le on prizadet. Tu mora prevzeti odgovornost njegovo občestvo, ne le juridično, temveč tudi npravstveno. *Tako tu nastajajo za cerkev nove dušebrižne naloge*...«^{169, 170} May ne le dopušča, da bi država posegala v reproduktivne odločitve svojih državljanov, ampak celo napeljuje, da bi pri tej nalogi sodelovala z verskimi ustanovami.

Če bi Mayev pogled lahko enačili s pogledom celotnega protestantskega sveta, bi bili zaključki zelo preprosti. Vendar moramo tu opozoriti na kompleksnost, razpršenost in neenotnost protestantsva v nasprotju s katolištvom, kjer je papeška instances diktirala usmeritve in s tem omogočala uvid v kolikor toliko enoznačno umeritev glede tega

¹⁶⁵V Kurzivo postavila Ana Cergol

¹⁶⁶Prav tam, str. 37

¹⁶⁷Prav tam, str. 37

¹⁶⁸Prav tam, str. 37

¹⁶⁹G. May, Evangeljska cerkev in evgenika, v *Evgenika*. Letnik 3, (1937), str. 36

¹⁷⁰V kurzivo postavila Ana Cergol

vprašanja. Dennis L. Durst v tem oziru predstavi mnenja protestantov-protievgenikov: William Hallock Johnosn, redni pisec *Princeton Theological Review*, tedaj vodilne revije ameriške protestantske misli, je npr. večkrat izrazil pomisleke glede znanstvene in filozofske vrednosti evgenike. Tudi evangeličan Walter L. Maier je bil proti ekstremistični naravnosti nauka o dobrem dedovanju, proti njegovemu povečevanju fizičnega in psihološkega, kjer ni bilo več prostora za božjo besedo.¹⁷¹ Podrobnejše raziskave bi morda pokazale, da so podobno razmišljali tudi nekateri slovenski protestanti...

SEKCIJA ZA ANTROPOLOGIJO, GENEALOGIJO IN EVGENIKO

Poleg cerkvenih so seveda evgeniko pod svoje okrilje vzele tudi posvetne organizacije. Med temi slovensko Prirodoslovno društvo. V *Evgeniki* izvemo, da je bila 5. 11. 1936 na seji Znanstvenega odbora Prirodoslovnega društva na predlog Boža Škerlja ustanovljena Sekcija za antropologijo, genealogijo in evgeniko, ki je marca 1937 tudi dejansko stopila v življenje. V odbor sekcije sta bila povabljeni gg. Prof. Dr. A. Košir in priv. doc. Dr. A. Munda. Na prvem sestanku sekcijskega odbora, 30. aprila, je prišlo do sklepa, da bo vodstvo sekcije začasno obdržal J. Hadži, poslovodja pa bo Božo Škerlj. Odbor je k sodelovanju povabil še nekaj strokovnjakov, član sekcije pa je lahko postal vsak član Prirodoslovnega društva¹⁷². V vrsticah navedene priloge zdravniškega vestnika je še zapisan poziv: »Vabimo tudi čitatelje *Evgenike*, ki imajo zanimanje za antropologijo, rodoslovje ali evgeniko, da pristopijo k Prirodoslovnemu društvu kot člani sekcije, kar stane letno le Din 20-. O delovanju sekcije bomo stalno poročali.«¹⁷³ In res, že v naslednji številki *Evgenike* odkrijemo štiri strani dolg opis pravilnika tu obravnavane sekcije. Prva točka je določala njeno razmerje do Prirodoslovnega društva (PD) in do Znanstvenega odbora (ZO). Pod drugo točko, kjer so opisane naloge sekcije, pa lahko med drugim beremo, da je Sekcija skrbela » za učinkovito propagando evgeniških načel med člani in ljudstvom, za razumevanje potreb antropologije in evgenike...«¹⁷⁴ ter za »...uspešno propagando za ustanovitev raziskovalnih inštitutov ter univerzitetnih stolic

¹⁷¹<http://www.ethicsandmedicine.com/18/2/18-2-durst.htm>, Dennis L. Durst, *Evangelical Engagements With Eugenics, 1900-1940*, ogled 15. 7. 2008

¹⁷²Prav tam, str. 28

¹⁷³Božo Škerlj, Sekcija za antropologijo, genealogijo in evgeniko, v *Evgenika*. Letnik3 (1937), str. 28

¹⁷⁴Pravilnik sekcije za antropologijo, genealogijo in evgeniko (sectio anthropologica, genealogica et eugenica), Letnik3 (1937), str. 39

za antropologijo, evgeniko in sorodne stroke.«¹⁷⁵Trudila naj bi se tudi za »uveljavljanje evgeniških načel v zakonodaji.«¹⁷⁶ Izdelovala naj bi »načrte za evgeniške zakone in novele.«¹⁷⁷ Pod tretjo točko je opis organizacije Sekcije, katero je vodil Odbor strokovnjakov, ki se je sestajal osemkrat letno. Četrta točka je urejala vprašanje publikacij, peta vprašanja sredstev. Izredni dohodki so bila darila, volila in druge dajatve, ki so bile namenjene naravnost tej Sekciji. Šesta točka je določala prestop Sekcije. Na koncu pravilnika so navedeni še člani znanstvenega odbora: »gg. Prof. Dr. J. Hadži (načelnik), prof. Dr. A. Košir, priv, doc. Dr. A. Munda, prof. Maklecov, prim. Dr. M. Kamin in priv, doc. Dr. B. Škerlj, poslovodja, vsi Ljubljana«¹⁷⁸ Zunanji člani tega odbora so bili »prof. S. Brodar, Celje; prof. Zarnik in dr. F. Mikič, Zagreb; prof, dr. B. Maleš in dr. A. Petrovič, Beograd.«¹⁷⁹ Tudi to poročilo Evgenika zaključuje s stavkom, da bo o delu nove Sekcije stalno poročala. Tako v oktobrski številki izvemo, da je Sekcija 18. 9. imela svoj drugi odborov sestanek, »na katerem je med drugim razpravljala tudi o evgeniških predlogih v načrtu novega državlanskega zakonika, v kolikor se tičejo bračnih zadržkov.«¹⁸⁰ Sklenjeno je bilo tudi, da bi sekcijski odbor moral redigirati memorandum za priznanje ved, ki jih je sekcija zastopala na znanstvenih ustanovah, zlasti na univerzah.¹⁸¹ V oktobrski *Evgeniki* so zadnje vesti o Sekciji za antropologijo, genealogijo in evgeniko. Tudi v letu 1938 tako ne zasledimo poročil o njenem delovanju. **Nobenih dodatnih informacij ne prinaša niti arhivsko gradivo, zapisniki Prirodoslovnega društva**¹⁸². Kar morda priča o tem, da se je le-to izgubilo, še bolj verjetno pa je, glede na to, da so vesti o Sekciji poniknile tudi v *Evgeniki*, da le-ta v praksi ni nikoli delovala.

POGLED OD DRUGOD

Če želimo vsaj parcialno oceniti moč slovenske evgenike, moramo ugotoviti, kako se je le-ta kazala v razmerju do evgeničnih gibanj v Kraljevini in v svetu. Kateri viri bi

---

¹⁷⁵Prav tam, str. 39

¹⁷⁶Prav tam, str. 39

¹⁷⁷Prav tam, str. 39

¹⁷⁸Prav tam, str. 40

¹⁷⁹Prav tam, str. 40

¹⁸⁰Božo Škerlj, Sekcija za antropologijo, genealogijo in evgeniko (Ljubljana), v *Evgenika*. Letnik3 (1937), str. 63

¹⁸¹Prav tam, str. 64

¹⁸²Pogovor s člani Prirodoslovnega društva Slovenije

omogočali tovrsten vpogled? Verjamem, da bi bilo problem najbolje zaobjeti z zunanje (neslovenske) perspektive ter se pri ugotovitvah sklicevati na vesti iz tujine. Vendar, ali se je o slovenski oziroma jugoslovanski evgeniki v tujini sploh pisalo? V »Evgeniki« leta 1936 odkrijemo presenetljiv podatek- Jugoslovanski evgeniki je leta 1936 nekaj vrstic namenila celo ameriška »Eugenical news«¹⁸³, ena izmed vodilnih revij na tem področju v svetovnem merilu. Sicer pa ob njenem prebiranju ugotovimo, da ji je podatke o evgeniki v Jugoslaviji poslal Božo Škerlj. To nas lahko pripelje do naslednjih domnev: po eni strani lahko dejstvo, da je informacije ameriški reviji posredoval ravno Božo Škerlj, priča o pomembnosti slovenske evgenike v jugoslovanskem merilu, po drugi strani pa lahko iz istega razloga domnevamo o možnosti »slovenocentričnosti« ter zato podvomimo v »objektivnost« v prispevku omenjenih podatkov.

V članku piše: »...V Jugoslaviji ne obstaja poseben inštitut za *Evgeniko*, vendar ima Beograjski Centralni Higieniski Zavod tudi sekcijo za biometrijo in raso higieno. V Ljubljani Dr. B. Škerlj v okviru Higienškega zavoda vodi oddelek za antropologijo, ki vključuje tudi evgeniko. V Zagrebu je dr. F. Mikič statistik in biometrist v »Školi narodnog zdravja«. Vodilna periodična publikacija na tem področju je *Evgenika* pod uredništvom Dr. Škerlja na Golniku kot priloga Zdravniškemu Vestniku. Posvečena je evgeniki, antropologiji, genealogiji itd. Dr. B. Škerlj pove nekaj podatkov o evgeniki pri svojih predavanjih kriminalne antropologije. Priljubljena knjiga o temi je *Dednost in zdrav zakon* dr. M. Dragića. Eden izmed najbolj pomembnih evgeničnih zakonov, ki zahteva, da se pred vstopom v zakon izda zdravniško spričevalo, ki dokazuje odsotnost veneričnih bolezni, je ostal le na papirju. Med evgeničnimi delavci v Jugoslaviji sta še beograjski zdravnik S. Stefanović in privatni docent kriminalnega prava dr. Avgust Munda... «¹⁸⁴ Poročilo torej kaže pomen slovenske evgenike v okvirih Kraljevine. Večkrat je omenjen Škerlj ter celo Avgust Munda. Pomembno pa je predvsem to, da se priloga Zdravniškega vestnika omenja kot osrednje glasilo na tem področju. To nam potrjuje tudi izsek iz »Evgenike«, kjer izvemo, da je na celotnem Balkanu (pri čemer je Romunija izvzeta, saj je imela močno evgenično gibanje) izhajala le ena, *Evgeniki* podobna revija, to je bil bolgarski *Narod i potomstvo*, ki je bil s strani *Evgenike* označen tako: »List je posvečen evgeniki in izhaja sedaj v polovičnem obsegu kot priloga

¹⁸³Eugenics in Yugoslavia, v *Eugenical news* XXI/5(The Eugenics Research Association, Cold Spring Harbor, Long Island, N. Y., 1936), str.114

¹⁸⁴Eugenics in Yugoslavia, v *Eugenical news* XXI/5(The Eugenics Research Association, Cold Spring Harbor, Long Island, N. Y., 1936), str.114

»Zdravni prosveti«, List je zelo lepo redigiran in ima zanimivo vsebino. ... Zanimivo je, da je začel »Narod i potomstvo« izhajati tudi leta 1935, kakor naša Evgenika, želimo svojemu edinemu »tekmecu« na Balkanu kar največ uspeha¹⁸⁵.«¹⁸⁶

Niti pol strani dolg prispevek o Evgeniki v Jugoslaviji Eugenic news sklene z ugotovitvijo: »Skratka, Jugoslavija se je šele začela zanimati za evgeniko. Politična kriza v Evropi preprečuje napredek tovrstnih progresivnih idej.«¹⁸⁷

BIOGRAFIJE PISCEV O EVGENIKI

Sledijo kratki življenjepisi strokovnjakov, ki so se na Slovenskem tako ali drugače dotaknili evgeničnih tem ali vprašanja sterilizacije. Pri navajanju biografskih podatkov sem bila posebej pozorna na vidike, ki bi lahko pomembno prispevali k razumevanju drže pričujočih piscev do evgenike (socialne razmere, politična pripadnost, predvsem pa kraj študija).

Božo Škerlj (1904-1961) se je rodil na Dunaju kot sin univerzitetnega profesorja prava¹⁸⁸. Po končani gimnaziji se je vpisal na filozofsko fakulteto ljubljanske univerze, kjer je leta 1926 diplomiral iz biologije in geografije. Nato se je izpopolnjeval pri **prof. Jindrichu Matiegki**¹⁸⁹ na Karlovi univerzi v Pragi, kjer je leta 1927 doktoriral iz naravoslovnih ved in antropologije. Po doktoratu je študij nadaljeval na oddelku za Antropologijo univerze v Brnu, nato se je leta 1924 vrnil v Prago, se zaposlil na inštitutu za pedologijo, kjer se je pod mentorstvom Arthurja Brozka prvič поблиže srečal z genetiko in študijem rodovnikov prizadetih otrok in mladine¹⁹⁰. Leta 1929 se je po

¹⁸⁵V kurzivo postavila: Ana Cergol

¹⁸⁶»Narod i potomstvo« iz Sofije, v Evgenika. Letnik 2 (1936), str. 15

¹⁸⁷Eugenics in Yugoslavia, v Eugenic news XXI/5(The Eugenics Research Association, Cold Spring Harbor, Long Island, N. Y., 1936), str.114, dobeseden prevod naslednjih stavkov: » All things considred, Jugosavia is only just beginning to get interested in eugenics. The European political crises delay the progress of such progressive metters.«

¹⁸⁸Metka Bögel-Dodič, Profesor dr. Božo Škerlj, v Tomazo-Ravnik, Tatjana (ed.). Antropološki zvezki 4, Ljubljana; društvo antropologov Slovenije, 1997, str. 9-13

¹⁸⁹Škerlj se j Matiegko definiral kot nestorja čeških in slovanskih antropologov, glej Božo Škerlj, Ob 75 obletnici prof. J. Matiegke, v Evgenika. Leto 3 (1937), str. 7

¹⁹⁰Duška Knežević Hočevar, Božo Škerlj, Slovene Anthropologist: Dilemmas and Controversies of an Early Professional Career". V: Tomazo-Ravnik, Tatjana (ed.). Antropološki zvezki 4. Ljubljana: Društvo antropologov Slovenije, str. 25-34.

posredovanju dr. Andrije Štamparja¹⁹¹ zaposlil na Šolski polikliniki v Ljubljani, kjer je deloval vse do leta 1946. Od leta 1933 je kot privatni docent brezplačno predaval antropologijo na ljubljanski Univerzi. V tem obdobju je večkrat odšel na študijska potovanja v tujino: kot štipendist Rockefellerjeve štipendije se je leta 1931/32 izpopolnjeval v Nemčiji¹⁹² (kjer se je deloval pri zloglasnemu Eugenu Fischerju) ter nato na Norveškem, leta 1934 na Poljskem (antropološka šola Jana Čekanovskega¹⁹³), leta 1935 pa ponovno v Pragi. O njegovem političnem prepričanju priča morda dejstvo, da je bil član Sokola¹⁹⁴. Takoj po začetku druge svetovne vojne mu je bratranec- hilerijanec Peter Sernetz grozil, da ga bo, takoj ko bodo prišli Nemci v Ljubljano, dal zapreti kot komunista. V času italijanske okupacije je delal nekaj časa na *Instituto di scienze statistiche, demografiche ed atuariali* v Rimu, nato se je vrnil v Ljubljano in priključil OF. Od septembra 1944 pa do konca vojne je bil interniran v Dachau¹⁹⁵. Po 2. svetovni vojni je bil profesor antropologije na naravoslovno-matematično-filozofski fakulteti v Ljubljani. Bil je tudi pobudnik ustanovitve antropološkega društva v Jugoslaviji.. Pridobil si je velik ugled tudi v mednarodnih znanstvenih krogih (seveda se je tedaj povsem distanciral od svojega evgeničnega prepričanja). Škerljev literarni opus je izjemno obsežen (15 knjig, nad 200 znanstvenih člankov in razprav). Stalnica njegovih del je evolucionistično gledanje na človeka, na kar je prav gotovo vplivalo dejstvo, da je bil po osnovni izobrazbi biolog. Kot antropolog je izhajal iz fizične antropologije. Zato je podrobno preučeval antropometrične lastnosti Slovencev. V svojih delih se je veliko ukvarjali tudi z rasnimi problemi. Kakor pojasnjuje Metka Bögel Dodić, pa ni nikdar "pozabil poudariti enotnosti človeške vrste ter dejstva, da v biološkem smislu ni manjvrednih ali večvrednih ras"¹⁹⁶. Škerljeva dela so neprecenljiv prispevek k slovenski antropologiji¹⁹⁷

¹⁹¹ Dagmar Slekovec, Ob 100-letnici rojstva dr. Boža Škerlja, v Drevesa, slovensko rodoslovno društvo. Letnik 11, številka 2-4 (december 2004), str. 65-67

¹⁹² Metka Bögel-Dodić, Profesor dr. Božo Škerlj, v Tomazo-Ravnik, Tatjana (ed.). Antropološki zvezki 4, Ljubljana; društvo antropologov Slovenije, 1997, str. 9-13

¹⁹³ Dagmar Slekovec, Ob 100-letnici rojstva dr. Boža Škerlja, v Drevesa, slovensko rodoslovno društvo. Letnik 11, številka 2-4 (december 2004), str. 65-67

¹⁹⁴ Metka Bögel-Dodić, Profesor dr. Božo Škerlj, v Tomazo-Ravnik, Tatjana (ed.). Antropološki zvezki 4, Ljubljana; društvo antropologov Slovenije, 1997, str. 9-13

¹⁹⁵ Dagmar Slekovec, Ob 100-letnici rojstva dr. Boža Škerlja, v Drevesa, slovensko rodoslovno društvo. Letnik 11, številka 2-4 (december 2004), str. 65-67

¹⁹⁶ Metka Bögel-Dodić, Profesor dr. Božo Škerlj, v Tomazo-Ravnik, Tatjana (ed.). Antropološki zvezki 4, Ljubljana; društvo antropologov Slovenije, 1997, str. 11

¹⁹⁷ Prav tam, str. 9-13

Umril je leta 1961 pri komaj sedeminpetdesetih letih prav gotovo tudi zaradi posledic trpljenja v internaciji...¹⁹⁸

Avgust Munda (1886-1971) se je rodil v Brežicah kot sin živinozdravnika in pozneje vladnega svetnika ter načelnika veterinarskega oddelka nekdanje Deželne vlade v Ljubljani. Gimnazijo je obiskoval v Celju in Mariboru, nato je študiral na graški univerzi, kjer je bil tudi promoviran za doktorja prava. V študentskih letih se je vključil v narodno gibanje, sodeloval je tudi pri *Omladini*, glasilu narodno-radikalnega gibanja¹⁹⁹. Kakor je napisal Peter Kobe, je na področju objektivne in subjektivne kriminalistike »oral ledino«²⁰⁰. Od leta 1933 je bil na Univerzi kralja Aleksandra I v Ljubljani (pravna fakulteta) privatni docent za kazensko materialno pravo, kasneje pa redni profesor za kazensko procesno pravo in kriminalistiko. V letih 1944 in 1945 je bil celo dekan PF²⁰¹. Uspešno kariero je nadaljeval tudi po drugi svetovni vojni. Kot znanstveni in pedagoški delavec je deloval vse do leta 1956. Po upokojitvi je sodeloval pri nastanku slovenskega pravno terminološkega slovarja²⁰². Munda je poglobljeno obravnaval »kazenskopravno varstvo časti in dobrega imena, življenja in telesne integritete«²⁰³. Ob tem je spoznal »nujnost upoštevanja dosežkov drugih, posebej naravoslovnih znanosti.«²⁰⁴

Anton Breclj (1875-1943) je doštudiral medicino v Gradcu, kjer je bil nato dve leti zaposlen kot zdravnik. Kasneje je bil primarij v Gorici²⁰⁵. Ukvarjal se je tudi s politiko in publicistiko. Že kot dijak in študent je objavljaval v Zori in Katoliškem obzorniku²⁰⁶. V Gorici je bil predsednik Krščansko-socialnem zveze. Nato je živel v Ljubljani, kjer je deloval kot zasebni zdravnik za otroške in notranje bolezni. Od leta 1927 je znotraj SLS nasprotoval Koroščevemu povezovanju s srbskimi radikali. Med drugo svetovno vojno je bil vključen

¹⁹⁸ Dagmar Slekovec, Ob 100-letnici rojstva dr. Boža Škerlja, v Drevesa, slovensko rodoslovno društvo. Letnik 11, številka 2-4 (december 2004), str. 65-67

¹⁹⁹ Hinko Lučovnik, Avgust Munda, Zbornik znanstvenih razprav. Letnik 29 (1959), str. 13

²⁰⁰ Peter Kobe, Prof. dr. Avgust Munda : (13. 4. 1886 - 26.11. 1971), Zbornik znanstvenih razprav. Letnik 35 (1972), str. 303

²⁰¹ Javornik (ur.) in dr., Enciklopedija Slovenije (zv. 7), Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987-2002, str. 236

²⁰² Peter Kobe, Prof. dr. Avgust Munda : (13. 4. 1886 - 26.11. 1971), Zbornik znanstvenih razprav. Letnik 35 (1972), str. 303

²⁰³ Marjan Javornik (ur.) in dr., Enciklopedija Slovenije (zv. 7), Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987-2002, str. 236

²⁰⁴ Prav tam, str. 236

²⁰⁵ Marjan Javornik (ur.) in dr., Enciklopedija Slovenije (zv. 1), Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987-2002, str. 362

²⁰⁶ Prav tam, str. 362

v OF²⁰⁷. Njegov publicistični opus obsega članke o vprašanju darvinizma, v njih je spodbujal nravno-prerodno tendenco²⁰⁸, promoviral socialno medicino... Predaval je tudi na teološki fakulteti v Ljubljani.²⁰⁹

Aleš Ušeničnik (1868-1952) se je rodil gostaču Janezu in Mariji r. Kržišnik²¹⁰. Študiral je na papeški Gregorijanski univerzi v Rimu, kjer je doktoriral iz filozofije in teologije. Leta 1894 je bil posvečen v duhovnika. Po prvi svetovni vojni je kot redni profesor filozofije predaval na teološki fakulteti v Ljubljani. Bil je urednik Katoliškega obzornika in Časa ter spadal med utemeljitelje slovenskega neotomizma in sociologije. »Pri obravnavanju socioloških vprašanj se je zgledoval predvsem po socialni doktrini papežev Leona XIII. in Pija X.«²¹¹ Ušeničnik je izrazito nastopal proti liberalizmu in komunizmu ter utemeljil t.i. krščanski solidarizem, ki je rešitev socialnih težav videl »v privzgoji katoliške zavesti o socialni solidarnosti.«²¹²

Ivo Pirc se je rodil manj premožnim staršem. V mladosti je bil član Orlov. Doštudiral je v Pragi, in sicer iz socialne medicine in higijene. Kasneje je bil, kot že rečeno, direktor higienskega zavoda. Imel je izrazit socialni čut. S Škerljem sta bila prijatelja.²¹³

Bojan Pirc se je prav tako kot brat Ivo specializiral za socialno medicino in higieno in se je z demografskimi vprašanji dodobra spoznal že v času študija v ZDA. V Baltimoru je kot Rockefellerjev štipendist študiral zdravstveno statistiko²¹⁴. Po vrnitvi v Jugoslavijo je nadalje proučeval prebivalstvo - zavzemal se je za višjo rodnost²¹⁵. Zanimivo je morebiti tudi to, da je po drugi svetovni vojni padel v nemilost, saj se je »pri svojem kratkotrajnem političnem udejstvovanju pri ministru Korošcu in pri Mladini

²⁰⁷ Prav tam, str. 362

²⁰⁸ Izidor Cankar(ur.), Slovenski biografski leksikon (zv. 1), Ljubljana: Združna gospodarska banka, 1925

²⁰⁹ Catalogus lectionem universitatis Alexandrine, Seznam predavanj na univerzi kralja Aleksandra I v Ljubljani, poletni semester, 1935, V Ljubljani: Založila univerza. Tiska J. Balznika nasl., univerzitetn tiskam litografije in kartonaže d. d. V Ljubljani: odgovoren L. Mikuš, str. 28

²¹⁰ Alfonz Gaspan, Jože Munda, Fran Petrè(ur.), Slovenski biografski leksikon (zv. 13/4), Ljubljana: Združnagospodarska banka, 1925, str. 311

²¹¹ Javornik (ur.) in dr., Enciklopedija Slovenije (zv. 14), Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987-2002, str. 117

²¹² Prav tam, str. 117

²¹³ Zvonka Zupanič Slavec, Razvoj javnega zdravstva na Slovenskem med prvo in drugo svetovno vojno in njegov utemeljitelj dr. Ivo Pirc (1891-1967), Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja RS, 2005

²¹⁴ Zvonka Zupanič Slavec, Javno zdravstvo 20. Stoletja in njegov soustvarjalec dr. Bojan Pirc, Ljubljana: IVZ RS, 2007, str. 93- 106

²¹⁵ Prav tam, str. 137

Jugoslovanske radikalne skupnosti zapisal med rojaliste²¹⁶, zaradi česar je po vojni 6 mesecev moral prebiti v zaporu.

Ivan Jurečko (1884-1964) se je rodil siromašnemu kočarju. Leta 1914 je doktoriral iz medicine na Karlovi univerzi v Pragi. Do zloma prve Jugoslavije je opravljal razne medicinske službe, med drugim je bil tudi sodni izvedenec, predaval je somatologijo in higieno na učiteljski in trgovski akademiji, boril se je proti tuberkulozi, pripravljaval ustanovitve Zdravstvene zadruga, nekaj časa je bil celo namestnik člana v zdravstvenem državnem svetu. Leta 1936 se je specializiral za živčne in duševne bolezni. V Mariboru se je boril za slovenstvo ter proti nacistični propagandi, nato je bil mobiliziran v nekdanjo jugoslovansko vojsko ter padel v ujetništvo, kasneje je bil prisilno zaposlen v Avstriji, od koder je na skrivaj pošiljal zdravila partizanski javki v Poljčanah. Po drugi svetovni vojni je še naprej deloval kot zdravstveni delavec.²¹⁷

Vladimir Knaflič je študiral pravo na Dunaju, nato doktoriral v Pragi. V času študija je bil vključen v strujo narodnoradikalnega dijaštva, v katerem se je zavzemal za tesnejše sodelovanje z JSDS. Kasneje je bil včlanjen v goriško Narodno napredno stranko. Blizu je bil filozofiji T. G. Masaryka. Bil je urednik revije *Veda*, objavljala pa tudi v *Omladini*, *Naših zapiskih*, *Ljubljanskem zvonu*, *Edinosti* in *Jutru*.²¹⁸

Božidar Borko (1896-1980) je obiskoval gimnazijo v Zagrebu in Varaždinu ter se nato posvetil novinarstvu. Bil je prevajalec, posrednik med slovansko in romansko kulturo ter urednik na Slovenskem knjižnem zavodu in Cankarjevi založbi v Ljubljani. Najdlje je objavljala v liberalno usmerjenem *Jutru*.²¹⁹

Alojz Zalokar (1887-1944) se je rodil zdravniku Ludviku. Specializacijo iz ginekologije je opravil na Dunaju leta 1913. Po vrnitvi v Ljubljano je poučeval teoretično in praktično porodništvo na babiški šoli. Kasneje je postal vodja ginekološkega in porodniškega oddelka v splošni bolnišnici v Ljubljani. Bil je tudi med soustanovitelji medicinske fakultete. Na Slovenskem je med prvimi uvajal načela socialne medicine! Boril se je

²¹⁶ Prav tam, str. 158

²¹⁷ Eman Pertl, Življenje in delo dr. Ivana Jurečka (1884-1964), v: Zbornik občine Slovenska Bistrica II, Šerbej Ferdinand (ur.), Slovenska Bistrica: Skupščina občine: Kulturna skupnost, 1990, str. 212-214

²¹⁸ Javornik (ur.) in dr., Enciklopedija Slovenije (zv. 5), Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991, str. 132

²¹⁹ Javornik (ur.) in dr., Enciklopedija Slovenije (zv. 1), Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987, str. 330

proti raku na ženskih rodilih in proti kriminalnemu splavu ter se trudil za zmanjšanje umrljivosti dojenčkov...²²⁰ »Alojz Zalokar je bil v svojem delu in razmišljanju jugoslovansko orientiran, kritičen do tedanje politike, vendar je, kljub temu da ni bil vključen v gibanje OF, izdatno pomagal partizanski saniteti.«²²¹ Umrli je leta 1944 za pljučnim rakom. Njegova življenjska sopotnica, dr. Ana Zalokar, je bila naklonjena levi politični struji. Med drugo svetovno vojno je prav tako pomagala odporniškemu gibanju

Franc Derganc (1877-1939) je po gimnaziji v Novem mestu in Ljubljani študiral medicino na Dunaju. Nato se je z znanstvenimi potovanji po Evropi (Danska, Francija, Nemčija, Švica)²²² specializiral za kirurgijo in bil kasneje primarij kirurškega oddelka na ljubljanski bolnici. Tudi Derganc je bil ploden pisec. Objavljal je v Ljubljanskem zvonu, Slovencu, Slovenskem narodu, Sokolskem glasniku... »Na Dunaju je 1901 izdajal z Nikom Zupaničem revijo Jug, kjer je obravnaval več filozofskih vprašanj.«²²³ V medicinsko stroko je prispeval tudi mnogo znanstvenih dognanj. Prizadeval si je za izdajo prvega slovenskega zdravniškega glasila- Zdravniškega vestnika, v katerem se je med drugim boril za popolno MF in slovensko zdravstveno izrazje. V filozofiji je bil zagovornik praktične etike, dualistične ontologije, bil je nasprotnik dogmatizma ter skepticizma.²²⁴

Metod Dolenc(1875-1942) je doktoriral na Pravni fakulteti na Dunaju. Obenem je bil nosilec častnega doktorata na PF v Bratislavi in član Akademije za nemško pravo v Münchnu. Na njegovo akademsko formiranje je odločilno vplival H. Gross, snovalec kriminalističnega prava. Med leti 1920 in 1941 je bil redni profesor procesnega prava v Ljubljani, v letih 1929/30 pa je bil celo rektor. Bil je utemeljitelj slovenske pravnozgodovinske znanosti. Napisal je kar 290 knjig in 342 drugih spisov.²²⁵

²²⁰ Jože Munda(ur.), Slovenski biografski leksikon (zv. 14), Ljubljana: Združna gospodarska banka, 1986, str. 759-760

²²¹ <http://vestnik.szd.si/st6-3/st6-3-193-208-8.htm>, Benjamina Šušter, Zvonka Zupanič, ogled, 13. 9. 2008

²²² Javornik (ur.) in dr., Enciklopedija Slovenije (zv. 2), Ljubljana: Mladinska knjiga, 1988, str. 330

²²³ Izidor Cankar(ur.), Slovenski biografski leksikon (zv. 1), Ljubljana: Združna gospodarska banka, 1925, str. 128

²²⁴ Javornik (ur.) in dr., Enciklopedija Slovenije (zv. 2), Ljubljana: Mladinska knjiga, 1988, str. 330

²²⁵ Prav tam, str. 285

Alojzij Homan (1863-1922) je leta 1887 doštudiral medicino v Gradcu in kasneje deloval kot okrožni zdravnik v Radečah.²²⁶

Niko Zupanić (1876-1961) se je rodil očetu Miku Zupaniču, posestniku, trgovcu ter gostilničarju iz Gibelj v Beli krajini. Na filozofski fakulteti na Dunaju je študiral zgodovino, prazgodovinsko arheologijo, geografijo, etnologijo in antropologijo. Leta 1903 je doktoriral z disertacijo *Die Ankunfft der Slowenen in dem Süden*. Po doktoratu se je izpopolnjeval v Münchnu, Zürichu in Baslu. Nato je nekaj časa živel in delal v Beogradu. Leta 1916 je prebival v ZDA, tam se je srečal z bodočim češkim predsednikom Masarykom. Leta 1922 je bil minister v Pašičevi vladi. Od leta 1927 je urejal prvo slovensko etnološko glasilo- Etnolog. Bil je borec za slovenstvo ob razpadu Avstro-Ogrske in utemeljitelj antropologije in etnologije na Slovenskem, prvi direktor Etnografskega muzeja v Ljubljani, prvi profesor na Katedri za etnologijo ljubljanske univerze. Bil je član prostozidarske lože in antikomunist ter nikoli blizu slovenski politični eliti.²²⁷

---

²²⁶Izidor Cankar(ur.) in dr. , Slovenski biografski leksikon (zv. 2), Ljubljana: Združna gospodarska banka, 1926, str. 338

²²⁷Aleš Igljč, Dr. Niko Zupanić (1876-1961), Slovenski etnolog, antropolog, zgodovinar in diplomat, v Ampak, mesečnik za kulturo, politiko in gospodarstvo, letnik 7, št. 10 (oktober 2006), str. 27- 30

2. ZNANOST IN MISELNOST

»Velika Darwinova zasluga je bila, da je z uvedbo pojma evolutivnega razvoja v naravi ustvaril enoten pogled na vse pojave organskega sveta. Spoznanje, da veljajo splošne zakonitosti živega kakor za človeka tako tudi za nižje organizirana bitja, je dalo močno pobudo za razvoj prirodoslovnih ved in obenem poenostavilo raziskovanje, istočasno pa približalo pozitivne izsledke filozofiji in postavilo z njim realen temelj za svetovni nazor.«²²⁸ Misel, ki jo je leta 1933 v svojem obsežnem članku »Sodobni nauk o življenju« podal dr. Vladimir Bartol, nam okvirno nakazuje dvoje: Darwinova teorija je prodrla na področje »filozofije« in v kalup evolucionistične teorije želela stlačiti tudi družbeno realnost, prodrla pa je tudi na »periferijo« oziroma v slovenski prostor. V okviru filozofije se je po isti poti uveljavil evolucionizem in socialni darvinizem.

Descendenčna teorija je močno zatresla (bio)etične temelje takratnega človeštva. Michael Ruse v *Companion to Ethics* opozarja, da je bil že Darwin »tisti, ki je poskušal biološke ideje spraviti v koherenten socialno-politično-ekonomski program«²²⁹. Nekaj let kasneje je Darwinov miselni tok nadaljeval t.i.»socialni darvinizem. Utemeljil ga je Herbert Spencer. Z njim je upravičil, kar bi po Rousseaju lahko imenovali »laissez-faire« družbeno moralo«, ki je etično spodbujala tekmovalnost, boj, uspeh in je bila obenem skladna s takratnimi prepričanji v gospodarstvu in seveda z interesi buržoazije. Z argumentom naravne selekcije je ne le odpravljala etiko skrbi do slabotnih, ampak jo celo prepovedovala. Izničenje nemočnih posameznikov naj bi bila namreč naravna zakonitost. V znanosti imperialistične dobe je tudi Eric J. Hobsbawm odkril politične implikacije bioloških teorij. Socialni darvinizem je bil po njegovem mnenju izgovor podrejanja ozemelj inferiornih ras in izgovor za vojne proti konkurenčnim državam²³⁰. Različico socialnega darvinizma pa lahko zasledimo celo v tekstih Friedricha Nietzscheja, predvsem v *Volji do moči*. Po Hobsbawmu ravno to najbolj ambiciozno delo Nietzschejevega opusa govori o naravni selekciji, ki da vodi k rojstvu "nadljudi", ki jim je usojeno, da gospodujejo nad manjvrednimi²³¹.

²²⁸Vladimir Bartol, *Sodobni nauk o življenju*, v *Življenje in svet*, knjiga 1, št. 14 (2. 7. 1933), str. 2

²²⁹Peter Singer, *A Companion to Ethics*, Oxford, Cambridge: Blackwell, 1994, str. 500

²³⁰Eric Hobsbawm, *L'età degli imperi : 1875-1914*, Roma, Bari: GLF editori Laterza, 2000, str. 290

²³¹Prav tam, str. 291

Vpliv teorije o naravni selekciji se je zaznal seveda tudi pri slovenskih evgenikih, tako je npr. Božo Škerlj napisal: » narava ne pusti nezaželenim individuumom imeti potomstva... evgenika pa noče nič drugega kakor smiselno *selekcijo* tudi pri človeku.«²³² Ostanimo še trenutek pri socialnem darvinizmu. V kolikšni meri ga lahko enačimo z evgeniko? Na to vprašanje odgovarja prispevek z naslovom *Can demoracy survive the digust of man for man? From social darwinism to eugenics?*. Tako evgeniki kot socialni darvinisti so se zavzemali za družbo, v kateri bi obveljala neomejena tekmovalnost, biološka selekcija in težnja po izničenju neprilagojenih. V političnem sistemu so želeli odpraviti vsakršno sled usmiljenja oziroma sočustvovanja z naravno prikrajšanim drugim. Temeljna točka, zaradi katere razlikujemo zgornji miselni struji pa je odnos do države. Socialni darvinizem je odločno zavračal kakršne koli posege države v divjo selekcijo družbenih elementov. Evgenika pa se je po drugi strani v težnji izboljševanja prebivalstva močno opirala ravno na državni intervencionizem²³³. V tem oziru je torej socialni darvinizem bližji t.i. » sodobni evgeniki«, ki gradi na individualističnih oziroma liberalnih načelih?

Na začetku dvajsetega stoletja so odkritja na področju naravoslovnih znanosti samo še krepila navidezno stapljanje družbenega z biološkim. Tudi v slovenskem prostoru se je tako začelo govoriti o ponovnem odkritju Mendlovih zakonov, ki »je s križanjem rastlin opozoril na nositelje dednih lastnosti, torej one elemente, ki prenašajo lastnosti od staršev na otroke«²³⁴. Mutacijska teorija, predvsem pa »odkritja »genov« in kromosomov so še dodatno okrepila samozavest nauka o dednosti, ki so ga tudi za slovenske evgenike bila »najvažnejša znanstvena opora evgenike.«²³⁵ Njih so v tem kontekstu vznemirjala predvsem spoznanja o dominantnih in recesivnih genih in razlike med genotipom in fenotipom. Glede tega so zgovorna razmišljanja Boža Škerlja: »Prav pri vprašanjih, katere lastnosti so dedne, katere ne, katere so dominantne, katere recisivne – pa začenja problematika evgenike. Priznati namreč moramo, da danes še ne vemo za vse dedne lastnosti, še manj pa za njih vrednost, ali so dominantne ali so recesivne. Vemo pa da so zlasti **recesivne lastnosti kot bolezen zahrbtna in**

²³² Božo Škerlj, Ali in kako moremo izboljšati človeški rod, v *Življenje in svet*. Knjiga 15, št. 3, (21. 6. 1934), str. 54

²³³ Joël Roucloux, *Can demoracy survive the disgust of man for man? From social darwinism to eugenics?*, *Diogenes*, Vol 49/3(2002), št. 195, str.47-50

²³⁴ Boris Zarnik, *Moderni biološki problemi*, v *Veda*. Letnik 1 (1911), str. 543

²³⁵ Božo Škerlj, *Evgenika in druga zla*, v: *Naša doba*. Letnik 1, št. 3, str. 103

nevarne.«²³⁶ Obsojen je bil potemtakem tudi tisti, ki je bil »navidezno« zdrav, nosil pa je kali degeneriranosti. Do reproduktivne svobode so bile upravičene samo družine, ki so se dokazovale s »plemiškim poreklom« - z zdravim rodovnikom. »Skrb za rodoslovje je postala skrb za potomstvo... družine so nosile in skrivale nekakšen preobremenjen in mračen grb, katerega sramotni deli so bolezni ali napake potomstva...«²³⁷ bi v tem kontekstu dodal Michel Foucault.

V evgeničnem gibanju ni zaznati samo želje po razumevanju narave, po sledenju njenim zakonitostim, ampak tudi željo po njenem obvladovanju. To potrjuje tudi misel, ki jo je v Misel in delo zapisal Božidar Borko: »Narava... s slepo neodgovornostjo pošilja v svet idiote, psihopate, telesne in moralne pohabljenca vseh vrst. Človeku je uspelo, da svojo gospodarico razkrinka pri tem početju in da najde nova pota, na katerih bo popravil amoralno naravo s svojimi etičnimi in pravnimi normami, s svojimi sredstvi biološke profilakse.«²³⁸ To stremljenje je bilo tako značilno za dobo, v kateri se je razpaslo evgenično prepričanje...

DEMOGRAFIJA

Poleg naravoslovnih znanosti in fizične antropologije je na rojstvo evgenike vplival razvoj demografije (nenazadnje lahko evgeniko definiramo tudi kot kvalitativno demografsko politiko), ki se je, kakor pojasnjuje Le Bras, tudi sama vključevala v mehanizme političnih in ideoloških zlorab. V okviru demografije oziroma kvantitativne demografske politike je bila tedaj precej v ospredju neomalthuzianska teorija, ki se je zaradi strahu pred premajhno pridelavo hrane zavzemala za omejevanje rasti prebivalstva. Za le-to je dr. Irena Rožman ugotovila, da jo le s težavo primerjamo z evgeniko, »saj evgeniki priznavajo padanje rodnosti samo pri določenih skupinah ljudi...«²³⁹ So se pa Evgeniki neomaltuziancem približali v prepričanju, da bi se morala zmanjšati beda revnih, znižati umrljivost otrok in zboljšati reproduktivno zdravje žensk²⁴⁰.

---

²³⁶ Prav tam, str. 103

²³⁷ Michel Foucault, Zgodovina seksualnosti, Volja do znanja, Ljubljana: Škuc, 2000, str. 130

²³⁸ Božidar Borko, Evgenična etika, v Misel in delo. Letnik 5(1939), str. 15

²³⁹ Podatke posredovala Dr. Irena Rožman

²⁴⁰ Podatke posredovala Dr. Irena Rožman

Načeloma so se v obdobju med obema vojnama, o čemer pričajo tudi slovenski viri²⁴¹, vse bolj pojavljale težnje, ki so nasprotno od neomaltuzianstva *spodbujale rodnost*. V določeni točki zgodovinskega razvoja je namreč pri mnogih obveljala tiha podmena, da Moderna država svoje moči črpa iz številčnosti prebivalstva. Problem je nastopil, ko so se preokupacije s kvantiteto iz »države« premestile na »narod«, ko se je koncept nacionalne pripadnosti, ki je gradil na »grudi«/ozemlju/kulturi preobrazil v koncept, ki gradi na »krvi«/poreklu, pojasnjuje Herve Le Bras. Interesi, ki so legitimnost državljanstva začeli povezovati s podedovanim, so prevrednotili pojem migracije. Ta je postala sinonim za neustavljivo invazijo tujerodnega, ki deluje po principu fizikalnih zakonov (verjeli so, da bo demografski presežek »tretjega sveta« po »sistemu veznih posod« vdril na izpraznjena mesta stare celine). Po Le Brasu lahko temu prehodu »od politične teorije k biološki teoriji o tujcu... natančno sledimo od 1920 do danes«²⁴², kajti sedaj se lahko množijo samo domači »po krvi«. Zakaj je številčni potencial oddaljenih dežel inferioren potencialu, ki ga želijo izsiliti iz, denimo, pristnega slovenskega naroda? Mar prebivalstva na svetu ni preveč? Zakaj spodbujati rodnost nekaterih, če bi lahko biološki kapital uvozili od drugod? Tovrstnim pomislekom so se lahko izognili samo z »znanostjo«, ki je poudarjala manjvrednost »tujca«. Na ta način se je brisala meja med kvantitativno in kvalitativno demografsko politiko oziroma evgeniko²⁴³. (O prepletanju kvantitativnih in kvalitativnih teženj lepo priča ameriški priseljeniški zakon iz leta 1924)

KDO JE DEDNO OBREMENJEN?

Kakor se v človekovi težnji po iskanju resnice pogosto zgodi, so se torej tudi tu kmalu pojavile nerazsodne špekulacije in želje, da bi izsledke iz specialnih področij preobrazili v koherentne, povsod veljavne zakonitosti. Evgenika nas na tem mestu resnično sili v razmislek o povsod opevani hiperobjektivnosti znanstvenega sveta. V zvezi s tem so poučne evgenične predstave o meji med zdravim in bolnim ter meje med prirojenim in

²⁴¹S tem se je veliko ukvarjal tudi Bojan Pirc

²⁴²Hervé Le Bras, *Kri in gruda, pregled teorij migracij v XX. Stoletju*, Ljubljana: Studia humanitatis, 2003, str. 91

²⁴³Povzeto po: Hervé Le Bras, *Kri in gruda, pregled teorij migracij v XX. Stoletju*, Ljubljana: Studia humanitatis, 2003

pridobljenim. Kateri ljudje so bili po »strokovnem« mnenju slovenskih evgenikov tako dedno obremenjeni, da jih je bilo potrebno sterilizirati? Dr. Avgust Munda se je strinjal z nemško zakonodajo, ki je reproduktivne pravice nepreklicno in v vseh primerih odrekala dedno slaboumnim, shizofrenikom, obolelim za Huntingovo Choreo, posameznikom s hudimi telesnimi hibami in hudim alkoholikom. Prepričan pa je bil celo, da bi bilo potrebno sterilizirati »zločince iz navade« in osebe, katerih slaboumnost ni dedna, saj bi kot taki ne mogli primerno skrbeti za vzgojo svojih otrok.²⁴⁴ Zadržke je imel le pri manično depresivnih, saj je menil da so »z nagnjenostjo k tej bolezni... včasih združene izredne sposobnosti (talenti)«²⁴⁵. »Individualna indikacija«, ki bi preprečevala sterilizacijo "ženičnih", a obenem dedno obremenjenih ljudi, bi po njegovem mnenju bila priporočljiva tudi pri cirkularni blaznosti, epilepsiji in pri vrojeni slepoti in gluhosti. Prostovoljna (pogojna) sterilizacija pa naj bi bila priporočljiva, kjer "se da na splošno težko določiti mejo med normalnim in nenormalnim stanjem, torej pri histeriji in psihopatiji, mišični atrofiji in otosklerozii"²⁴⁶. Tudi dr. Živko Lapajne je hvalil premissljenost nemškega zakona in poudarjal »Ni nobenega dvoma, da bi tudi mi morali posnemati sterilizacijo pri dedični umobolnosti...«²⁴⁷. Dr. Ivan Jurečko pa je bil prepričan, da je »pred vsemi duševnimi boleznimi shizofrenija... in da bi se morali vsi shizofreniki na vsak način izločiti od ploditve potomstva.«²⁴⁸ Poroke pa bi po njegovem mnenju morali odsvetovati tudi manično depresivnim. Dokaze o dednih napakah so zbirali tudi s pomočjo videza/izgleda prizadetih. Evgeniki so s študijami rodovnikov in dvojčkov iskali dedne vzroke pri boleznih in pojavih, za katere se dandanes zagotovo ve, da so produkt (nezdravega) okolja ali vzgoje. V slovenskem okolju se je pisalo o dednosti prostitucije, kriminala, alkoholizma. Tako je Božo Škerlj v članku »O takozvanih rojenih zločincih« dejal »da veda pozna danes tudi »rojene« zločince, s tem moramo računati, dokažemo jih lahko po študiju rodovnikov. Še tehtnejši pa je dokaz iz študija dvojčkov.«²⁴⁹ In v drugem članku isti avtor: »Pri zločincih gre torej za ljudi z neko posebno manjnadarjenostjo, ki se izraža v dejanjih, katera so družbi nevarna, sovražna, škodljiva (npr. tatvina, rop, umor: prostitucija, goljufija, šarlatanstvo, izsiljevanje, oderuštvo

²⁴⁴ Avgust Munda, Problem sterilizacije in kazensko pravo, v Slovenski pravnik, letnik 48(1934), št. 10-12, str. 251

²⁴⁵ Prav tam, str. 251

²⁴⁶ Prav tam, str. 252-253

²⁴⁷ Živko Lapajne, O splavu in sterilizaciji, v Zdravje. Letnik 11, str. 130

²⁴⁸ Dr. Ivan Jurečko, Evgenika, v Življenje in svet, (1. 11. 1931), knjiga 10, številka 18, str. 478

²⁴⁹ Božo Škerlj, O takozvanih rojenih zločincih, v Življenje in svet, št. 1, knjiga 14, str. 12

itd.).²⁵⁰ V reviji *Življenje in svet* l. 1929 je prav tako članek, prevedel ga je dr. Frankenbergu, v katerem je zapisano: »Radikalno sredstvo je samo eno: zločincem, čijih nenormalni nagoni so nedvomno podedovani, se mora onemogočiti razmnoževanje.«²⁵¹ Munda je zločinskost povezoval s slaboumnostjo, to naj bi po njegovem še dodatno krepilo razloge za sterilizacijo slaboumnih²⁵². Dr. Arnšek pa je npr. bralce Zdravja prepričeval, da je »naklonjenost h golšavosti...dedna«²⁵³.

Vzporedno z glasovi za so se na Slovenskem pojavljali tudi glasovi proti preširokemu pojmovanju podedljivega. V tem kontekstu so zgovorna razmišljanja o nemškem sterilizacijskem zakonu že omenjenega dr. Živka Lapajne: »... Nemci so šli v svoji vnemi še dalje. Oni sterilizujejo tudi nepopoljšljive zločince, homoseksualce in druge duševno-kriminalne tipe. Da-li je to upravičeno? Izgleda, da je to zabloda... Kajti kje so dokazi, da so zločin, homoseksualnost itd. dediči? Tega dokaza ni nikjer, marveč je smatrati njih bistveni vzrok v vzgoji.«²⁵⁴ Podobne pomisleke ima tudi Maks Kremžar, ki poudarja, da moramo iz mozaika definicij zdravega/nezdravega izluščiti samo grobe dedne pomanjkljivosti.²⁵⁵

Intelektualno elito pa je skrbela predvsem dednost tistega fenomena, ki je bil in ostaja večni problem slovenske družbe, t.j. alkoholizma. Boj z alkoholizmom se je sicer v veliki meri bil (v revijah, šolskih učbenikih, brošurah, na razstavah) s pomočjo teženj po spreminjanju okolja in vzgoje ter osveščevanja prebivalstva, predvsem seveda mladine. Občasno pa se je poudarjal tudi moment vrojenosti. V reviji Zdravje je dr. Karel Petrič npr. zapisal: »Alkoholizem se ne podeduje.. se pa deduje nagnjenost k zasvojenosti...«²⁵⁶. Dr. Göstl je prav tako opozarjal: »Vsakdanja skušnja uči, da so otroci pijancev mnogokrat slabotni, da je njih umrljivost večja, da kažejo predispozicije za razne bolezni, da so pogosto božjastni ali bebasti.«²⁵⁷ Tudi Avgust Munda je bil, kakor sem že poudarila, prepričan v potrebo sterilizacije alkoholikov: "Meja, kateri

²⁵⁰ Socialna manjnadarjenost in družba, (15. 10. 1933), v *Življenje in svet*, šte. 16, knjiga 14, str. 422

²⁵¹ Po dr. Frankenbergu, Propadanje človeškega rodu, v *Življenje in svet*. Letnik 3(19. 4. 1929), št. 16, str. 511-512

²⁵² Avgust Munda, Problem sterilizacije in kazensko pravo, v *Slovenski pravnik*, letnik 48(1934), št. 10-12, str. 251

²⁵³ Dr. Arnšek, Dednost in narodno zdravje?, v *Zdravje*. Letnik 1, (1. januar 1925), št. 5, str. 50

²⁵⁴ Živko Lapajne, O splavu in sterilizaciji, v *Zdravje*. Letnik 11, str. 131

²⁵⁵ Maks Kremžar, Evgenika, v *Življenje in svet*. Letnik 15, str. 470

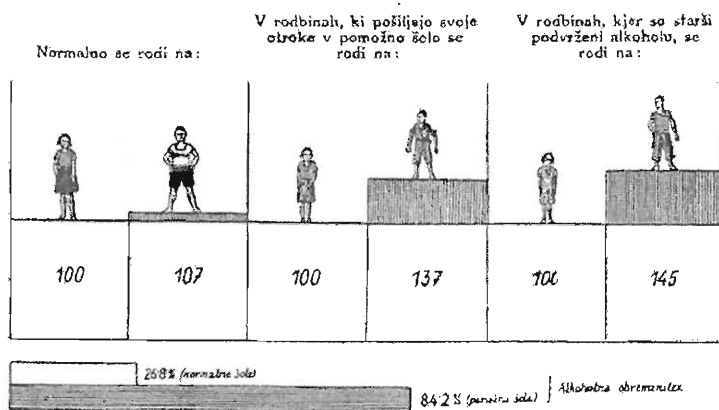
²⁵⁶ Karel Petrič, O podedovanju, v *Zdravje*, letnik 7, str. 113

²⁵⁷ Fr. Göstl, Vpliv alkohola na zarod, v *Zdravje*, letnik 10, str. 22

alkoholiki naj se sterilizirajo, naj se določi s tem, da se sterilizirajo vsi preklicani pijanci. Tu nima pomena ugotavljati dedljivosti, ker je alkohol hud strup za spolne žleze.”²⁵⁸ Božo Škerlj je v svoji *Socijalno-antropološki študiji k vprašanju manjvrednega otroka* učinke alkoholizma na dedno snov ponazoril kar z risbami in tabelami:

Sl. 5. Vpliv alkohola na spol otrok.

Obremenitev dedne tvarine z alkoholom je v rodbinah, ki pošiljajo svoje otroke v pomožno šolo, več ko 3krat večja kakor pri onih, ki imajo normalne otroke.

Slika 1²⁵⁹

Pod »mentorstvom« Boža Škerlja in okriljem Higijenskega zavoda je nastala študija, ki je nakazovala, da je bila na Slovenskem prisotna tudi vera v dedovanje nagnjenosti k prostituciji. Osnovno spoznanje omenjene študije naj bi namreč bilo, da gre »pri prostituciji... očitno za biološki pojav le v toliko, da je določena duševna pripravljenost (dispozicija) za prostituiranje. Okolje je le sprožilno, ne pa usodno odločujoče. Rodovniki prostitutk so dokaj obremenjeni s slaboumnostjo in z raznimi duševnimi anomalijami in boleznimi, razen tega pa tudi s samo prostitucijo in kriminalnostjo.«²⁶⁰ Prostitutke naj bi si tekom življenja pridobile tudi posebno telesno obliko. Zgodaj naj bi se začele spolno udeleževati, se zgodaj tudi odebile, postarale in propadle.

²⁵⁸ Avgust Munda, Problem sterilizacije in kazensko pravo, v Slovenski pravnik, letnik 48(1934), št. 10-12, str. 252

²⁵⁹ Božo Škerlj, Socijalno-antropološka študija k vprašanju manjvrednega otroka, v: Pedagoški zbornik Slovenske šolske matice. Leto 1933, str. 100

²⁶⁰ Ivo Pirc, Zdravstvene prilike in delo higijenske organizacije v Sloveniji 1922-1936 : spomenica ob petnajstletnici Higijenskega zavoda v Ljubljani, Ljubljana : Higijenski zavod, 1938, str. 239

Prostitucije ne bodo odpravile kazni temveč »resna spolna vzgoja najširših plasti.«²⁶¹ O tem, da sta slaba vzgoja v rodbini in priložnost²⁶² najvažnejša vzroka prostitucije, piše Škerlj tudi l. 1936 v Ženskem svetu. K temu pa dodaja, da so v 12, 5% primerih vzroki »bolezenski, vrojeni duševni defekti, zlasti lahkomišelnost in »moral insanity« (npravna neobčutljivost)«²⁶³.

Tovrstna pričevanja so nam v pomoč pri razumevanju artikulacije nenormalnega, prvič, dokazujejo, da je medicinska znanost večkrat v trmasti zmoti glede tistega, kar pojmuje kot podedovano (in ne kot produkt okolja) in drugič, četudi se določene lastnosti res podedovane, ali je upravičeno, da se jih smatra kot vredne obsodbe in se jih zatira? Zanimivo je, da so pomisleki glede same definicije tega, kaj je (ne)normalno pronicali tudi v slovenski prostor, povzel jih je celo Božo Škerlj: »Chesterton prav ob problemu zdravje-bolezen zavrača vse poskuse, uzakoniti evgenična pravila. Biologi naj nam vendar definirajo zdravje! ... Naj povedo, kaj je bolno, zlasti pa, kaj je nenormalno, slaboumno... saj ni, pravi Chesterton, nobene avtoritete, ki bi odločila: ta je normalen ta pa ni več«²⁶⁴. Škerlj sicer v nadaljevanju priznava »da je veliko resnice« v Chestertonovih besedah, da je meja pri duševnih boleznih in nenormalnostih res zelo zabrisana, pa vendar vztraja pri svojem stališču glede upravičenosti evgenike z naslednjimi besedami: »Charstentonova skepsa pa ne drži glede dokaj določenih form slaboumnosti (debilnost, imbecilnost, idiotija)... pri teh pa je meja med zdravjem in boleznijo razmeroma dobro ločljiva...«²⁶⁵.

6

Četudi so slovenski razumniki tu pa tam podvomili v jasnost definicij zdravega ali v same metode, pa so le redko odrekli evgeniki znanstvenost. Tako je npr. Maks Kremžar, ki je na nekaterih mestih v svojem članku iz moralnega stališča zavrnil evgenične prakse, poudarjal: »Higijena rase je panoga zdravstvene politike, ki je nastala iz znanstvenega spoznanja²⁶⁶«²⁶⁷. Tudi teolog Aleš Ušeničnik, ki se je v skladu s katoliško moralo zoperstavljal evgenični sterilizaciji, je zapisal: »Evgenika je znanost in

²⁶¹ Prav tam, str. 240

²⁶² Božo Škerlj, O začetkih in vzrokih prostitucije, v Ženski svet. Leto 13 (1936), Str. 249

²⁶³ Prav tam, Str. 248

²⁶⁴ Božo Škerlj, Evgenika in druga zla, v: Naša doba. Letnik 1, št. 3, str. 104

²⁶⁵ Prav tam, str. 104

²⁶⁶ V kurzivo postavila Ana Cergol

²⁶⁷ Maks Kremžar, Evgenika, v Življenje in svet. Letnik 15, str. 402

znanost hrepeni po spoznanju, spoznanje pa ni zlo.«²⁶⁸ Ali je šlo za nekakšno fobijo pred tem, da bi bili v času pozitivistične vere v Znanost ljudje s takšnimi ali drugačnimi stališči ožigosani za »heretike«?

POSEBEN PRIMER - »PEDAGOŠKA EVGENIKA«

Precej nenavadno, Hitlerjevi »rasni evgeniki« nasprotujočo koncepcijo v Slovenskem učitelju ponudi Ema Deisinger, saj se ne strinja s povečevanjem podedovanih »telesnih« lastnosti, kakor je to navada v nemških znanstvenih krogih. V nasprotju poudarja pomen »pedagoške evgenike«, ki naj bi cenila predvsem duševne vrline. Kajti prepričana je, da »važnejša nego fizična lepota telesa, je psihična lepota in energija ter razcvet bujne psihoduhovnosti v vsakem poedincu«²⁶⁹. Čeprav Deisingerjeva omenja Mendlove zakone, se na drugih mestih zdi, da ji je precej blizu lamarckianska teorija dedovanja. To dokazuje tudi sestavek o učinkih alkohola na potomstvo. »Pedagoško evgeniko« Deisingerjeve ostro kritizira Škerlj, ki pravi, da je evgenika splošna, zato ne more biti ne rasna, pedagoška ali narodna. Škerlj tudi opozori, da se evgeniki zavedajo dednosti duševnih lastnosti in »da so prav te dale povod za evgeniško zakonodajo«. Nepotrebno in napačno mešanje pojmov, naj bi v znanosti ustvarilo nered.²⁷⁰

BIOLOŠKI DETERMINIZEM

V času, ko je genetika naredila svoje prve korake na poti spoznavanja mehanizmov dedovanja, je bil znanstveni svet prepričan, da je človek nepreklicno določen v svoji biološki usodi. Verjeli so, da narava edina diktira življenjske odločitve, ravnanja, zmožnosti. skratka, da se v dednem zapisu že vnaprej skriva celoten scenarij posameznikove prihodnosti.

O zaverovanosti v biološki ali bolje rečeno evgenični determinizem pričajo tudi slovenski članki. Božidar Borko je npr. napisal: »Tudi naše vzgojstvo je, kakor se zdi, vse preveč

²⁶⁸ Aleš Ušeničnik, Evgenika, v Čas. Letnik 25, (1930), str. 128

²⁶⁹ Ema Deisinger, Pedagoška evgenika, v Slovenski učitelj. Letnik 1935, Str. 107

²⁷⁰ Božo Škerlj, Desinger E., Deška Pubertetna doba, V Evgenika. Letnik 3 (1937), str. 29-30

pod vplivom Rousseaujevega romanticizma, ki je veroval, da je izvor vsega zla v človeških napravah, v civilizaciji, okolju...«²⁷¹ Avtor članka *O dednosti duševnih bolezni* je tudi razmišljal v biološko determinističnem smislu: »Mi podedujemo od staršev osnovna svojstva naše duše, to se pravi osnovno podlago in ustroj naših možganov čisto do potankosti.«²⁷² Dovolj zgovorni so tako tudi vsi slovenski prispevki o podedovanosti alkoholizma in drugih značajskih lastnosti.

Biološka usoda pa po mnenju tedanjih razumnikov ni determinirala samo življenja posameznika, temveč tudi celotne skupnosti. Družbeni napredek, prosperiranje naroda in njegovega gospodarstva naj bi skoraj izključno določal genetski kapital. Po tej poti je evgenika prodrla v politično sfero.

Nujnost prodora biologije v politiko je v obširnem članku zagovarjal tudi slovenski zdravnik Alojz Zalokar. Po njegovem mnenju blaginjo družbe ne gradi samo ekonomija, kakor razlaga marksizem, gradi jo tudi biologija, kajti »človek je iz mesa in krvi, je iz snovi, ki je ne morejo razumeti strogi materialisti ....«²⁷³ Zalokar verjame, da so resnice naravoslovnih ved globoko spremenile pogled na družbeno stvarnost, »...prirodoslovje... je začelo odločilno vplivati ne samo na duhovno življenje, ampak tudi na praktično urejevanje človeškega sožitja. Prirodoslovje je postalo bogat zaklad, iz katerega človeška družba neprestano črpa... najmodernejše gledanje na svet, s stališča biologije se trudi ustvariti enoten, vsem zahtevam ustrezajoč sistem. ...«²⁷⁴ V nadaljevanju pa se posveti temu, »kako se more uveljaviti biologija v praktičnem družbenem življenju kot eksaktna oziroma po eksaktnosti vsaj stremeča veda.«²⁷⁵ Spoznanja, ki naj bi izboljšala družbo, se po Zalokarju zbirajo s pomočjo biologije, antropologije, vede o dedovanju in medicine. Tako se počasi približuje temi o evgeniki, med drugim tudi s trditvijo: »Marsikje še danes človek v družbenem življenju ceni samo kot gospodarska ali socialna ali duhovna vrednota, dočim se njegova biološka vrednost ne priznava.«²⁷⁶ Na koncu pridejo v Zalokarjevem članku na vrsto napovedi o degeneraciji naroda, za katere

²⁷¹Božidar Borko, *Evgenična etika*, v *Misel in delo*. Letnik 5(1939), str. 14

²⁷²Andrej Arnšek, *O dednosti duševnih bolezni*, v *Zdravje*, letnik 3, str. 186

²⁷³Alojz Zalokar, *Biologija v nacionalni politiki*, v *Misel in delo*. Letnik 4(1938), str. 53

²⁷⁴Prav tam, str. 54

²⁷⁵Prav tam, str. 55

²⁷⁶Prav tam, str. 55

se ravno v biologiji morda lahko dobi »lek«, kajti »s tradicionalnimi, duhovno in telesno vzgojnimi sredstvi se ta cilj ni več dal doseči«²⁷⁷.

Biološki determinizem si je že v dobi razcveta pridobival opozicijo. Zagrizeni sovražniki tovrstnega nazora pa so bili po besedah Susan Proper predvsem »družbeni« znanstveniki, ki so razlage človeškega značaja iskali v vplivih okolja..²⁷⁸

O biološkem determinizmu, čeravno z drugim terminom, v prispevku, objavljenem v katoliškem časopisu *Dom in svet* z naslovom *Dednost in osebnost* kritično razmišlja tudi slovit Franc Veber, prvi profesor filozofije na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani! V izhodišču ugotovi, da se naravo človeka skuša zaobjeti v dveh ločenih, sovražnih si smereh. Prva smer poudarja pomen dednostnega, druga pa opozarja na človekovo samoniklost, neodvisnost in svobodo. Veber je prepričan, da je stališče tako ene kakor druge struje skrajno in da je prava pot najverjetneje nekje v sredini. Dejstvo dednosti je sicer nesporno, saj se deduje tudi »duševno svojstvo človeka«²⁷⁹, vrline, napake čutnosti in duhovnosti. »Zločinci izhajajo iz zločincev«²⁸⁰. Vendar naj bi bilo enako nesporno tudi dejstvo osebnosti, ki naj bi predstavljala osnovo človeške družabnosti. Ta naj bi bila namreč nemogoča, če ne bi eksistirale lastnosti, kakor je odgovornost. Za človeško individualnost se v tem oziru bori umetnost, med znanostmi pa v nasprotju z naravoslovnimi, ki poudarjajo pomen podedovanega, duhoslovne vede... Veber tako počasi predstavi svojo teorijo o dvojni dinamiki človeškega življenja. Prva je dinamika prirode, nagonov, druga pa dinamika osebnosti, ki se tem nagonom zoperstavlja. Človek je "po tej drugi svoji dinamiki obenem edino pravo razumno ter nraavstveno (homo sapiens!) ali morda še bolje rečeno kulturno ter zgodovinsko bitje na svetu."²⁸¹

Ideje o biološki determiniranosti niso ušle v oblastne strukture le zaradi naivnih znanstvenih predstav. Tja so jih privabili sami interesi moči. Hegemonija biološkega determinizma je bila odvisna od zmožnosti prilagoditve spreminjajočim se družbenim

---

²⁷⁷ Prav tam, str. 56

²⁷⁸ Povzeto po: Susan Proper, Biological determinism, evolutionary fundamentalism and the rise of the genoist society, str. 74-75

²⁷⁹ France Veber, *Dednost in osebnost*, v *Dom in svet*. Letnik 45(1933), št. 3, str. 147

²⁸⁰ Prav tam, str. 147

²⁸¹ Prav tam, str. 155

razmeram in kompatibilnosti z ideologijami nacionalnih in imperialističnih kultur²⁸², pojasnjuje Susan Poper. Evgenika je padla v čas rasističnih in razrednih izgovorov družbenih elit...

---

²⁸²Povzeto po: Susan Proper, Biological determinism, evolutionary fundamentalism and the rise of the genocidal society, str. 74-75

3. EVGENIKA IN PROBLEM »RASE«

OBČI OKVIR

V sovraštvu do Drugega išče človek tolažbo za svojo lastno nepomembnost. Pa tudi izgovor za strah pred tistim, česar ni sposoben razumeti. Skozi tisočletja zato poteka marginaliziranje marginalnega. V 19. in 20. stoletju je »odčaranje sveta« tovrstnim frustracijam ponudilo nevarnega zaveznika. S (psevdo)znanostjo so uničili tisto, kar je malo pred tem zakoličilo »naravno pravo«. Žal smo še danes pred tem bolj ali manj nebogljani. Pa vendar si lahko z refleksivnim odnosom do lastnih napak pomagamo. Vemo, da so v preteklosti rasizem na vso silo umeščali v (naravoslovne) znanosti. Levi-Strauss nam je povedal, da je bil ravno pojem »rase« izvorni greh antropologije²⁸³. Lahko bi rekli ne samo antropologije, temveč tudi vseh drugih ved, ki so nekritično mešale biološko/psihološko/politično. Upam si trditi, da je bila evgenika, tako kot se je kazala v nekaterih pogledih, kraljica tovrstnih psevdoznanosti. Ne gre se torej čuditi enačenju »znanstvenega rasizma« z evgeniko, še posebej v državah, kjer je bila sopomenka »rasni higieni«. Že v uvodni predstavitvi sem opisala pomen, ki so ga ksenofobična čustva imela v evgeničnem gibanju v ZDA (k problemu ameriškega rasizma sem bom vrnila v nadaljevanju tega poglavja), predvsem pa seveda v nacistični Nemčiji. Vendar na tem mestu diskurz ponovno zaplete kompleksnost in mnogoznačnost pojma evgenika...

Alberto Spektorowski in Elizabet Mizrachi sta se v svoji študiji vprašala, ali se idejo evgenike da ločiti od ideje rasizma. Odgovorila sta pritrdilno, rasizem ni bil v vseh državah ključni vzrok evgeničnim prizadevanjem. Na Švedskem tako močno uveljavljenega evgeničnega gibanja ni poganjalo sovraštvo do tujcev. Evgeničnih idej tam niso uzakonili na podlagi rasističnih, ampak na podlagi tehnokratskih, pragmatičnih, utilitarnih idej. Dognala sta, da sta celo v Nemčiji pred nastopom nacizma obstajali dve smeri evgenike: rasna higiena in rasna antropologija. Obe sta sicer izhajali iz darvinističnih načel, vendar je bila le zadnja nacistično/rasistično naravnana (Ko so

²⁸³ Levi-Straussov citat povzet po: Michael S. Billinger, Another Look at Ethnicity as a Biological Concept, v *Critique of Anthropology*, Letnik 27(2005) št. 1, str. 5

nacisti prišli na oblast, so napadli nevtralnost rasne higijene²⁸⁴).²⁸⁵ Raziskovalci evgenike so praviloma tudi angleški primer (predvsem v relaciji do ameriškega) pojmovali kot nerasističnega. Britanci naj bi namreč evgenično teorijo gradili na »razrednih« čustvih. Angležem »Drugi« ni pomenil toliko pripadnika drugih ras, narodov kot pripadnika drugih, »nižjih« družbenih skupin²⁸⁶. Tudi v poljskem evgeničnem diskurzu načeloma ni bilo izrazite rasistične in antisemitistične konotacije²⁸⁷.

EVGENIČNI RASIZEM PRI SLOVENCIH

Kako so se rasistična čustva kazala pri slovenskih evgenikih? Pri odgovarjanju na to vprašanje ne moremo mimo življenja in dela Boža Škerlja. Škerlj, ki je bil slovenski evgenik »par excellence«, je na več mestih odprl vprašanje o korelaciji med rasizmom in evgeniko. Zato so njegovi zaključki izrednega pomena.

Vsaj nominalno se je Škerlj absolutno distanciral od rasizma. To je načeloma razvidno tudi v njegovem prispevku z naslovom »Evgenika ali rasna higiena«, ki je izšel leta 1934 v rubriki Zdravniškega vestnika. Po Škerlju se je v preteklosti pojem rasne higijene predvsem v nemško govorečih državah prekrival s pojmom evgenike. Kmalu pa se je ravno v Nemčiji pojavila »močna tendenca po spolitiziranju bioloških spoznanj«²⁸⁸. Od tedaj se pojem rasne higijene ne prekriva več z evgeniko. V čem se razlikujeta? Evgenika je globalna, »vsebuje obče človeško moralo, je svetovni nazor«²⁸⁹, »velja v svojih načelih prav tako za Avstralca, za afriškega črnca, pigmejca, za eskimojca, kakor za Japonca, Angleža ali Slovana...«²⁹⁰ V nasprotju s tem pa rasna higiena »sloni na spoznanju posebnih - če vrednotimo; na dobrih - osebinah določene rase. Nemci čutijo potrebo, da posebno gojijo nordijsko raso...«²⁹¹ Kako Škerlj moralno pretrese rasno higieno? Čeprav izpostavi, da le-ta postaja »politično sredstvo, pa tudi političen

²⁸⁴Božo Škerlj sicer kritizira ravno rasizem »rasne higijene«, vendar je bilo to že v času nacističnega režima

²⁸⁵Povzeto po: Alberto Pektorowski in Elizabeth Mizrachi: Eugenics and the welfare state in Sweden: the politics of social margins

²⁸⁶Dan Stone je sicer s podrobnejšimi raziskavami ugotovil, da je tudi v Veliki Britaniji rasizem igral pomembno vlogo. Glej: Dan Stone, Race in British eugenics, v *European History Quarterly*. Letnik 31, št. 3, str. 397-424

²⁸⁷Magdalena Gawin, Polish Psychiatrists and Eugenic Sterilization During the Interwar Period, *International Journal of Mental Health*. Letnik 36, št. 1 (Pomlad 2007), str. 76

²⁸⁸Božo Škerlj, Evgenika ali rasna higiena, v *Zdravniški vestnik*, Letnik 6 (1934), str. 608

²⁸⁹Prav tam, str. 610

²⁹⁰Prav tam, str. 610

²⁹¹Prav tam, str. 610

smoter«²⁹², na drugem mestu dodaja, da ne »apriori odklanja tega stališča...«²⁹³. Tako kakor skrbijo Nemci za svojo (nordijsko) raso, bi morda morali tudi Slovenci (Jugoslovani?) »podpirati dobre spoznane lastnosti pri nas najbolj razširjene dinarske rase. Prepovemo npr. lahko poroke s pripadniki drugih ras, to se da misliti. Ali bi to bilo koristno, je vprašanje.«²⁹⁴ V drugem članku istega leta pa vendarle poudari »prav gotovo je nemški v nordijsko raso zagledan rasizem huda zmota ali pa vsaj močna pretiranost...«²⁹⁵. Leta 1936 v luči nove, eksplicitno antisemitistične, nemške rasno-higienske zakonodaje »njegova« priloga še enkrat jasno potegne²⁹⁶ črto med evgeniko in rasno politiko. Nemška nova prepoved sklepanja zakonov med Židi in Nemci naj bi bila iz evgeničnega stališča nepomembna, saj evgenika ne postavlja »ovir za poroko, če gre za dva kandidata, ki sta dedno zdrava, najsi pripadata katerikoli bliže si stoječi rasi.«²⁹⁷ Opozarjam na »bliže si stoječi rasi«. Drugače je gledal Škerlj na nemški sterilizacijski zakon, ki je stopil v veljavo dve leti pred navedenim. Ta naj bi bil zasnovan na »znanstveni bazi«²⁹⁸ in v njem naj ne bi bilo rasnih določb, kot mislijo nekateri²⁹⁹.

Škerlj zagotovo ni bil naklonjen nacizmu in kakor je sam imenoval »hitlerizmu«. Nenazadnje je del svoje življenjske poti prebil v taborišču v Dachau. Pregledani viri pa puščajo dvom glede tega, ali je rasni higieni nasprotoval ali pa jo je kljub vsemu deloma odobral. Tako kot zgodovinar Polajnar ugotavljam, da se je na več mestih trudil svojo evgeniko razbremeniti povezanosti z nacizmom, npr. že l. 1934 v Zdravniškem vestniku: »... hočemo... poudariti, da evgenika ni nastala šele po vojni, še manj, da bi bila neka politična fraza Hitlerja...«³⁰⁰ Še bolj zgovorne so glede tega Škerljeve besede, ki jih v svojem prispevku navaja Polajnar: » Evgenika je – doslovno - nauk o dobrem rojstvu. Naziv ji je dal Francis Galton Anglež - poudarite to, prosim, ker mnogi pri nas, tudi na najvišjih znanstvenih ustanovah mislijo, da je evgenika iznajdba hitlerjanstva.«³⁰¹

²⁹² Prav tam, str. 609

²⁹³ Prav tam, str. 610

²⁹⁴ Božo Škerlj, Evgenika ali rasna higiena, v Zdravniški vestnik, Letnik 6 (1934), str. 610

²⁹⁵ Božo Škerlj, Iz evgenike, Letnik 6 (1934), str. 543

²⁹⁶ Iz prispevka ni možno razbrati, ali je bil avtor Božo Škerlj ali Avgust Munda

²⁹⁷ Avgust Munda, Nova nemška rasno-higienska zakonodaja, v Evgenika. Letnik 1936, str. 31

²⁹⁸ Božo Škerlj, Ali in kako moremo izboljšati človeški rod, v Življenje in svet, str. 79

²⁹⁹ Prav tam, str. 81

³⁰⁰ Božo Škerlj, Sredstva negativne evgenike, Ljubljana: s. n., 1934, str. 1

³⁰¹ Janez Polajnar, Narod bo obstal samo, če bo zdrav, v : Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918-1914 (Zbornik prispevkov na simpoziju 7. In 8. decembra 2006), Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2007, Str. 362

Zagotovo je Škerljevo akademsko ozadje deloma pripomoglo k rasistični naravnosti, saj je po specializaciji na Karlovi univerzi v Pragi in izpopolnjevanju v Brnu »v letih 1931/32 študiral genetiko in evgeniko pri Eugenu Fischerju³⁰² na berlinskem Inštitutu cesarja Viljema«³⁰³, nam v Dnevinkovem objektivu razkriva Barbara Trnovec.

Kako so na vprašanje rase gledali drugi slovenski evgeniki? V Življenje in svet leta 1936 zasledimo članek z naslovom *Znanost v boju z zločinstvom*, ki ga lahko opredelimo kot prototip »znanstvenorasistične študije«. V njem je med drugim zapisano, »da plemensko križanje pokvari dedno stvar«³⁰⁴, priloženi pa sta tudi dve fotografiji, na katerih sta »rasni mešanec kriminalnih zmožnosti«³⁰⁵ in »hud zločinec (južni evropec z negroidno primesjo)«³⁰⁶, prispevek je sicer prevod...

Pri razumevanju teh pričevanj nam je morda lahko v pomoč misel, ki jo je v svoji študiji o turški evgeniki podala Ayc, A Alemdarog̃ Lu. V Ata Turkovi Turčiji so se pojavljali rasistično-evgenični članki, kljub temu da je turško evgenično gibanje gradilo na premisah, za katere je bil rasizem nerelevanten. Omenjeni prispevki niso bili nestrpni do »turških« drugih, temveč npr. do črnske, turškemu svetu precej oddaljene rase. Zakaj torej tolikšno sovraštvo? Ayc, A Alemdarog̃ Lu je prepričana, da se v tovrstnih člankih zrcali vpliv zahodnih držav, kjer je bil rasizem do črncev problem. Turški evgeniki so se namreč večinoma izobraževali na zahodu, prebirali in preučevali zahodno literaturo, raziskave³⁰⁷. Bi lahko podobno sklepali tudi v primeru slovenske evgenike? Je bil slovenski rasizem prav tako kopija, denimo nemškega akademskega rasizma? (Spomnimo se npr., da se je Škerlj izpopolnjeval pri Fischerju in da je v slovenskih revijah ogromno nemških prevodov, da v našem prostoru najverjetneje ni bilo sredstev za izvirne raziskave itd.).

V slovenskem časopisju se (kolikor sem sama raziskala) sicer pojavljajo redki eksplicitno evgenično-rasistični članki. Nekateri slovenski evgeniki se celo tako ali še bolj kot Škerlj odločno postavljajo proti rasizmu. Avgust Munda npr. zavrača »rasno

³⁰²Eugen Fischer je bil eden izmed vodilnih nacinističnih evgenikov (oziroma rasnih higienikov)

³⁰³http://www.dnevnik.si/tiskane_izdaje/dnevnik/307063, Barbara Trnovec, Skoraj vsi smo božji otroci,

ogled 1. 7. 2008

³⁰⁴Po dr. Vilhalmyju-o, *Znanost v boju z zločinstvom*, v *Življenje in svet*. Letnik 1936, str. 323

³⁰⁵Prav tam, str. 323

³⁰⁶Prav tam, str. 323

³⁰⁷Ayc, A Alemdarog̃ Lu, *Politics of the Body and Eugenic Discourse in Early Republican Turkey*, v *Body & Society*. Letnik 11(2005), str. 65-70

indikacijo»³⁰⁸ za sterilizacijo. Posebno kritičen do rasizma v evgeniki pa je zdravnik Maks Kremžar. Ta leta 1934 zapiše: » Evgenično stališče se mora kriti z biološkim, vsako drugo stališče, ki smatra za manjvrednega onega, ki ne pripada zakoniti politični ali rasni skupini, je nepravilno. Dovolj primera nam nudi Hitlerjev rasizem in narodni socializem.«³⁰⁹ V nadaljevanju opozori na arbitrarnost, svojevolskost in subjektivnost antropološkega opredeljevanja rasnih tipov, saj verjame, »da mešanje dveh ali več ras ustvarja boljša in sposobnejša plemena od sestavnih delov...«³¹⁰ in zaključi: »Zavreči je torej vsako evgenično delo v smislu rasizma, ko nimamo niti pravega pojma o rasi in ko takozvana čista rasa ni nobeno jamstvo za biološko socialno vrednost.«³¹¹

Po navedenem lahko z gotovostjo sklepamo, da so bili rasistični vzvodi v slovenskem evgeničnem gibanju precej na obrobju. Temu je morda botroval specifični zgodovinski kontekst. Med obema vojnama, ko je Slovenija z ostalimi Jugoslovani šele začela graditi skupno državo, je bil pojem sovražnega Drugega obrnjen predvsem proti narodom, ki so na globalni evgenični ravni načeloma veljali za »večvredne«. Seveda bi se bilo pri tovrstnih zaključkih potrebno opirati na podrobnejšo analizo zgodovine nestrpnosti na Slovenskem. Po drugi svetovni vojni so evgenične zamisli zamrle, pristni slovenski rasizem pa se je šele začel prebujati. Celo Božo Škerlj se je v povojnem času povsem distanciral od evgenike. »Ta nova spoznanja in posledično radikalna sprememba znanstvenih stališč pa Škerlju niso preprečila, da ne bi bil v začetku šestdesetih let prejšnjega stoletja nosilec raziskovalnega projekta Izolati Ciganov in Kalvinistov v Prekmurju«³¹², ki je bila »šolski primer znanstvenega rasizma«³¹³, po dr. Alenki Janko Spreizer navaja Barbara Trnovec. V 21. stoletju z evgeniko ali brez nje ksenofobija ostaja oziroma bolje rečeno, nastaja iz občutkov (slovenske) inferiornosti.

BORBA ZAPADA IN VZHODA

Posebno zanimiv vpogled v problematiko evgeničnega rasizma, predvsem pa v dojemanje Slovence oziroma bolje rečeno Slovana kot evgenično manjvrednega nam

³⁰⁸ Avgust Munda, Problem sterilizacije in kazensko pravo, v Slovenski pravnik, letnik 48(1934), št. 10-12, str. 257

³⁰⁹ Maks Kremžar, Evgenika, v: Življenje in svet, letnik 1934, št. 13, str. 470

³¹⁰ Prav tam, str. 470

³¹¹ Prav tam, str. 470

³¹² http://www.dnevnik.si/tiskane_izdaje/dnevnik/307063, Barbara Trnovec, Skoraj vsi smo božji otroci, ogled 1. 7. 2008

³¹³ Prav tam, ogled 1. 7. 2008

omogoča 73 strani debela knjižica z naslovom *Borba zapada in vzhoda*, ki je izšla kot ponatis v češki reviji objavljenega članka, katerega avtor je bil dr. Franc Derganc, »šef-primarij kirurškega oddelka državne bolnice v Ljubljani«³¹⁴. Derganc je ločil »zahodnoevropsko« in »sokolsko« evgeniko, od katerih naj bi bila le prva zgrešena. V njunem razlikovanju je iskal bistvo upravičenega boja slovanskega vzhoda proti francoskemu, predvsem pa nemškemu zapadu. Izvor zahodnoevropske evgenike je Derganc videl v francoski rasni filozofiji, katere glasnik je bil **Gobineau**³¹⁵. Ta je bil prepričan v večvrednost plemena krvoločnih Arijev. Nad Gobineaujevimi idejami naj bi se kmalu navdušila »kulturna filozofa« Fr. Nietzsche in H. St. Chamberlain. Zanimivo je, kako je slovenski zdravnik gledal na Nietzschejevo filozofijo: »Nietzsche je razvil iz Darwinovega socialnega izbora in individualnoplemenske borbe za obstanek svojega »nadčloveka, svetlolaso beštijo« v Gobineaujevem smislu ter razdelil človeštvo na obe skupini **gospodnjega** in **sužnjega** (črednega) človeka z dvojno, gospodnjo in sužnjo moralo. Samo arijska, germanska rasa je gospodnja, njej morajo služiti vsi drugi šibki in degenerirani narodi... Po Nietzscheju ima samo germanski narod pravico do življenja, vse druge, zlasti šibke in degenerirane narode naj germanski Ariji v borbi za obstanek neusmiljeno iztrebijo in uničijo...«³¹⁶ Nato je Derganc zaključil, da so nekateri Nemci ideje svoje rasne higijene poskušali realizirati že pred prvo svetovno vojno, po tem pa je njeno dogmo prevzel nacionalni socializem, ki pa ga »večina razboritih in plemenitih Nemcev odklanja.«³¹⁷

Po Dergancu se je na zahodu ustvarila enotna fronta evgenike in napovedala ofenzivo proti »degeneriranim narodom«, predvsem srednjeevropskim Slovanom. S tem je miroljubne slovanske narode prisilila v protireakcijo. Organizirati so morali svojo, defenzivno evgeniko in jo teoretično in praktično utemeljiti na novih predpostavkah. Derganc je v prvi vrsti ovrigel Gobineaujevo premiso, da je mešanje ras škodljivo, kajti že izkustvo iz kemije priča o večvrednosti mešanih tvorb. Pod vprašaj je postavil tudi Darwinov boj za obstanek, ki naj bi v naravi igral odločujočo vlogo le v izrednih

³¹⁴ Franc Derganc, *Borba zapada in vzhoda* : ob stoletnici Tyrševega rojstva, Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1932, str. 20

³¹⁵ Joseph Arhtur Comte de Gobineau je bil francoski aristokrat in romanopisec, ki je razvil rasistično teorijo o večvrednosti arijske rase, pojmujejo ga kot očeta moderne rasne demografije. O tem Ali je Gobineau rodil Hitlerja se je v tridesetih letih spraševalo tudi slovenstvo: glej D, Ali je Gobineau rodil Hitlerja? v *Življenje in svet*.

³¹⁶ Prav tam, str. 28

³¹⁷ Prav tam, str. 32

okolščinah. Na splošno naj bi živalski svet poznal krvoločne in krotke tipe živali, od katerih človek spoštuje predvsem slednje. Iz današnjega stališča smešno enačenje živalskega in človeškega je Derganc nadaljeval z razlikovanjem roparskih ter miroljubnih človeških plemen. Zahodna evgenika naj ne bi smatrala, da je tako kot pri živalih najbolje ceniti krotke vrste, temveč naj bi povelečevala krvoločne, egoistične in bojvite. Darwinova teorija, na kateri stoji zahodnoevropska evgenika, naj bi torej prezrla izredno pomembno »dvojnost boja za obstanek, napadni in obrambni boj«³¹⁸. Upoštevati naj bi bilo vredno tudi idejo »vsejedinstva« (torej nekakšne medsebojne pomoči), ki jo je upošteval že Platon, razvili pa slovanski filozofi (Solovjev, Loskij ...). Tovrstni argumenti naj bi po Dergančevem mnenju pričali o tem, da je » zapadna, vseskozi iz izkoriščevalskih in osvajalnih, torej neetičnih in neevgeničnih instinktov vznikajoča evgenika... pravi pravcati monstrum per excesum, torej patološka tvorba.«³¹⁹ Resnično etična evgenika naj bi, v nasprotju z nemško, preganjala patološko in antisocialno dušo. V svetu je torej nujno potrebno ustanoviti organizacijo, ki naj bi temeljila na tovrstnih načelih, kar pa Slovanom ni potrebno, saj je njihova družba že dolgo etično-evgenično superiorna. Zaslugo za to ima češki narod oziroma natančneje filozof in organizator dr. Miroslav Tyrš. Ta je leta 1862 osnoval »vsenarodno in vseslovansko obrambno in vzgojno društvo »Sokol«³²⁰ in ga skušal ne le teoretično, temveč tudi praktično udejanjiti. Kakor je tudi splošno znano, je Tyrševa »Sokolska« filozofija poudarjala pomen telesnih vaj ter s tem, po Dergancu, združevala spoznanja Pavlova in celo psihoanalize in psihagogike. Izrednega pomena naj bi bil tudi Lamarckov obrambni boj in razvojna važnost neumornega dela.

Boj med zahodnoevropsko in slovansko evgeniko naj bi kratko rečeno sovpadal z bojem med dobrim in zlim... Čeprav Derganc izraz »evgenika« uporablja kratkomalo v vsakem odstavku svoje knjižice, je njegovo pojmovanje precej daleč od konvencionalnega dojetanja te psevdoznanosti, kar vnovič priča o »prilagodljivosti« evgenike različnim miselnim sistemom in političnim prepričanjem³²¹. V Dergančevem sestavku denimo ni toliko govora o sterilizaciji umobolnih, tudi takšno ali drugačno omejevanje razploda dedno manjvrednih ni omenjeno. V definiciji evgenike sploh ne omenja »genov«,

³¹⁸ Prav tam, str. 35

³¹⁹ Prav tam, str. 38

³²⁰ Prav tam, str. 39

³²¹ Allen Buchanan in dr., Form chance to choice, Cambridge: Cambridge university press, 2000, str. 36

temveč jo opredeli enostavno kot večno nezadovoljeno izboljševanje,³²² ki pa naj bi se dosegalo predvsem s pravilno vzgojo, telesnimi vajami, moralno, miroljubno držo... Na kar pa Derganc zagotovo opozori, je nevarnost prodora nemške rasistične rasne higijene. V bistvu je njegovo delo nekakšen panslovanski pamflet, kjer je »etično-evgenični Sokol« (oziroma Tyrševa filozofija) predstavljen kot »vsenarodna in vseslovanska, torej nadverska in nadstrankarska organizacija«³²³, ki bo tehnično orjaške borbe med Zapadom in Vzhodom, med germanstvom in slovanstvom, med krvoločnimi in med miroljubnimi, med dobrim in zlim, nagnila na pravično stran.

Le na spekulativni ravni lahko ostane vprašanje, ali bi se sovraštvo do nemških Drugih, utemeljeno v tej evgeniki posebne sorte, razvilo v odsotnosti »rasne higijene« in hitlerjanstva. Zgodovina nas sicer uči, da ima rivalstvo med germansko in srednjeevropsko, »avstroogrsko« slovansko skupnostjo starejše korenine in je prav zanimivo, kako se je le-to kazalo v evgeničnem diskurzu. Interesantno je tudi, da Derganc ni bil npr. kritičen do ameriške evgenike, ki je bila v letu, ko je njegova knjižica nastala, vsaj na institucionalni ravni tako ali še bolj agresivna kot »zapadna«. Ravno nasprotno. V uvodu z opisom izvorov evgenične misli pravi, da se je »To spoznanje kajpada naprej utrnilo na evropskem zapadu, v domovini zdravega razuma (common sense), v Angliji in Ameriki, *njeni največji in najkulturnejši koloniji*³²⁴.«³²⁵ V nadaljevanju z naklonjenostjo opisuje Galtonova prizadevanja ter celo ameriške evgenične prakse. Ni zaznati, da bi jih na kakršenkoli način etično vzporejal in povezoval z nemško rasno higieno (ameriška in angleška evgenika naj bi se celo razvili kot »inzularna antiteza proti tezi zapadnega evropskega kontinenta«³²⁶). Piše celo, da so pod »vplivom znanstvene evgenike... Zvezne države že proglasile splošen zakon, ki prepoveduje priselitev duševno in telesno inferiornih oseb«³²⁷. Kar Derganc ne zazna (ali noče zaznati), je dejstvo, da so Američani k tem telesno in duševno inferiornim osebam neselektivno prištevali tudi južnoslovanske narode! Ameriški emigracijski zakon, ki je bil leta 1924 izglasovan ravno s pomočjo evgeničnih argumentov, je namreč drastično

³²² Franc Derganc, *Borba zapada in vzhoda : ob stoletnici Tyrševega rojstva*, Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1932, str. 45

³²³ Prav tam, str. 49

³²⁴ V kurzivo postavila Ana Cergol

³²⁵ Franc Derganc, *Borba zapada in vzhoda : ob stoletnici Tyrševega rojstva*, Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1932, str. 22

³²⁶ Prav tam, str. 27

³²⁷ Prav tam, str. 24

omejil priseljevanje južnoevropskih narodov (h katerim so prištevali tudi Jugoslovane). Ti naj bi bili rasno manjvredni, nagnjeni k zločinstvu, umsko podnormalni...

AMERIŠKI PRISELJENIŠKI ZAKON

Ameriški priseljeniški zakon (The Immigration Act of 1924 (The Johnson-Reed Act)) je omejil migracije v ZDA na podlagi nacionalnih kvot. Že leta 1917 je sicer ameriški kongres znatno zajezil število novih prišlekov. Zakon iz leta 1917 je med drugim tudi vključeval test pismenosti in prepovedal migracije iz nekaterih delov Azije (z izjemo Japonske in Filipinov, kitajskim državljanom pa so bile priseljenjske vize že poprej onemogočene). Predsednik Woodrow Wilson se je v naslednjih letih zoperstavljal novim restriktivnim ukrepom, vendar ga je kmalu prehitela smrt. Tako je leta 1924 bil izglasovan zloglasni zakon, ki je stopil v veljavo 1. 7. 1924. Kakor je bilo že uvodoma rečeno, je temeljil na evgeničnih principih (čeprav glede tega ameriška vladna stran, ki opisuje zakon, molči³²⁸) in zaključil veliko obdobje migracij v ZDA. Po poročanju Slovenskega naroda dne 18.6. 1924 je bilo temeljno pravilo, na katerem je slonel zakon, naslednje: letna kvota bo »za vsako inozemsko deželo znašala le dva odstotka (2%) števila prebivalcev, rojenih v dotični deželi, ki so bili nastanjeni v Združenih državah glasom ljudskega štetja l. 1890. (Dosedanja kvota je znašala 3% na podlagi ljudskega štetja l. 1910).«³²⁹ Kaj je to pomenilo za jugoslovanske državljane, izvemo v Slovenskem narodu 37. 8. 1924: »Jugoslovanska kvota od 30. junija 1924 do 30. junija 1924 znaša 671 priseljencev.«³³⁰ (Pred nastopom tega zakona je znašala 6426 priseljencev.)³³¹ Slovensko časopisje je na nekaterih (vendar ne mnogih!) mestih nakazalo, da je bila nova ameriška zakonodaja diskriminatorna do slovenskega življa, npr. Slovenski narod dne 24. 4. 1924 piše: »glede priseljevanja so prizadete najbolj Italija, Grčija in Jugoslavija, pospeševalo pa se bo priseljevanje iz severnih dežel.«³³² V slovenskem tisku so bile tudi vesti o ogorčenju japonskih oblasti nad omenjenim zakonom, ter o protestih italijanske vlade³³³. Slovenec je že 19. 1. 1924 pisal o tem, da

³²⁸<http://www.state.gov/r/pa/ho/time/id/87718.htm>, The Immigration Act of 1924 (The Johnson-Reed Act), ogled 18. 8. 2008

³²⁹F. L. I. S., Nov priseljeniški zakon, v Slovenski narod (18. 6. 1924), str. 5

³³⁰Nekoliko pojasnil o novem ameriškm priseljeniškem zakonu, v Slovenski narod, Leto 57, št. 195, (27. 8. 1924), str. 3

³³¹Ameriški priseljeniški zakon, str. 1-2, v Slovenki narod. Leto 57, št. 93(23. 4. 1924), str. 1

³³²Prav tam, str. 2

³³³Prav tam, str. 2

»Amerika postaja izbirljiva« in da naj se lahkomišelnost prebivalstva ne zanaša na besede tistih, ki pravijo, »da so te določbe samo na papirju in da jih je v praksi lahko obiti.«³³⁴, nadalje svetuje »da naj vsak, ki je namenjen v Združene države in je dobil potni list in ameriški vizum, izbere za potovanje parnik, ki dospe v ameriško пристanišče.. v času,... ko mesečna in letna kvota še ni izčrpana.«³³⁵

Splošno rečeno sta osrednja slovenska časnika (Slovenski narod in Slovenec) (kakor sem sama uspela razbrati ob natančni analizi vseh izdaj iz leta 1924), bolj skoporočala o za slovensko prebivalstvo tako pomembnem zakonu, kaj šele da bi se v našem prostoru zaznal vpliv evgeničnega gibanja na obravnavani zakon (seveda bi popolnejšo sliko omogočal šele pregled slovenskih izseljeniških časnikov...) So pa odmevi na ameriške evgenično-migracijske zakone vidni v članku z naslovom *Ali smo Slovani zdrava rasa?*, ki je bil objavljen leta 1930. Avtor prispevka je svoje stališče povzemal po čeških piscih, ki so vzroke ameriške mržnje do slovanskih priseljencev iskali predvsem v ruski pomanjkljivi higieni, razširjenosti nalezljivih boleznih, za kar naj bi bila kriva v precejšnji meri tudi revolucija³³⁶.

---

³³⁴ Amerika postaja izbirljiva, v Slovenec, Leto 57, (19. 1. 1924), str. 5

³³⁵ Prav tam, str. 5

³³⁶ Ali smo Slovani zdrava rasa, v Naša doba, letnik 1, št. 7, str. 288

4. EVGENIKA IN »PROBLEM RAZREDA«

OBČI OKVIR

Uvodoma je bilo predstavljeno, da so evgenično gibanje promovirale liberalno-konservativne politične struje, saj je to podpiralo interese višjega in višjega srednjega razreda ter surovega kapitalizma. V jedru evgeničnega prepričanja je namreč stal biološki determinizem, ki je popolnoma izključeval vplive okolja. Ta se je seveda skladal s kapitalističnimi floskulami, ki so legitimirale pridobljeni status in premoženje. Dobro znani izgovor se je glasil: Kdor ima, si je to zaslužil z »naravnimi darovi«. Seveda se niso ozirali na to, da je naravna loterija nepravilna in je zatoj potrebno tovrstne krivice izravnati s pomočjo družbenega. Kakor smo že v primeru slovenske evgenike spoznali, so med podedovane pomanjkljivosti umeščali »bolezni« povsem »socialnega značaja (alkoholizem, prostitucija, pavperizacije...). Obenem so se uresničevale Marxove napovedi o množenju proletariata. V evgeničnih idejah so torej tudi našli izgovore za zajezitev razploda nižjih slojev. Vse to je vplivalo, po besedah Buchanana in drugih, na formiranje t.i. »mailine« evgenike, ki je hodila z roko v roki s prepričanji konzervativcev oziroma tistih, ki so širili kapitalistične interese...

Čeprav soglašam s Hobsbawmovo trditvijo, da se socialistični pogled na družbeno realnost v svojem bistvu ne more več kot toliko približati idejam biološkega determinizma³³⁷, nas vpogled v značaj evgenik širom sveta vnovič sili v revizijo že povedanega. Po Lucy Bland je prožnost pojma evgenike dovoljevala, da so se je oklenila razna ideološka prepričanja, od skrajne desnice pa vse do skrajne leve³³⁸. Na to so opozorili tudi Buchanan in drugi. Izpostavili so, da je ob »mainline« - prevladujoči smeri evgenike obstajala tudi t.i. »reformistična« smer, ki so jo zagovarjale levo usmerjene stranke oziroma politični sistemi. Skandinavsko evgenično gibanje nam pri tem lahko služi kot »case study«. Švedski evgeniki so npr. sprejemali cilje in tudi sredstva (sterilizacija!) svojih ameriških kolegov, vendar so zavračali njihovo definicijo manjvrednega in bili skeptični do njihovih raziskav. Kako je namreč mogoče razpoznati

³³⁷ Eric Hobsbawm, *L'età degli imperi : 1875-1914*, Roma, Bari : Laterza, 2000

³³⁸ Lucy Bland, *British eugenics and »race crossing« : a study of a interwar investigation*, *Eugenics Old and New, New formations*, 2003

nadarjene v družbi, kjer ne velja enakost možnosti? Samo v socializmu, kjer ima vsak dostop do ustrezne izobrazbe in resursov, je mogoče odkriti naravne talente...Skandinavski evgeniki torej ni uresničevala interesov višjih slojev, ampak je ravno nasprotno, podpirala potrebe proletariata in pomagala graditi socialno državo³³⁹. Kar 62 888 steriliziranih pa dokazuje, da je »drugi« Skandinavije vendarle obstajal, četudi to ni bil pripadnik obubožanih slojev ali drugih ras. Po Albertu Spektorowskemu in Elisabeth Mizrachi je bil Drugi (Švedske) evgeniki neproduktivni član družbe, torej tisti, ki je oviral produktivistično učinkovitost države. Ayc, a Alemdarog̃ lu je razliko med progresivno in konzervativno evgeniko označila tako: Tako progresivni kot konzervativni so podpirali evgenične ukrepe, vendar iz različnih vzrokov. Medtem ko so progresivne politične stranke pomen evgenike videle v izboljšanju moči in zdravja naroda, so konzervativne stranke evgenično zakonodajo izrabljale pri preprečevanju proliferacije obubožane... populacije....³⁴⁰

SLOVENSKI EVGENIKI IN VPRAŠANJE »RAZREDA«

Kakor je bilo že nakazano, lahko slovensko evgeniko v veliki meri razbremenimo rasizma. Ji bo podobno prizaneseno tudi glede zatiranja nižjih slojev? Tu je treba poudariti, da tako problema rasizma kot problema razreda v slovenski različici znanosti o dedovanju ne moremo do potankosti razumeti, ker se le-ta pri nas (na srečo) ni uveljavila v praksi, zato ne moremo vedeti, kateri ljudje bi v resnici bili podvrženi sterilizaciji. Pomisliti moramo na to, da se je v končni fazi po besedah Škerlja tudi nemški sterilizacijski zakon nominalno otepal rasizma³⁴¹. Zato nam preostane v veliki meri samo analiza evgeničnega diskurza v tedanjih političnih krogih in njim pripadajočim revijah, časopisju... Evgenični članki so se načeloma pojavljali v serijskih publikacijah vseh političnih struj. Veliko je o temi pisala priloga liberalnega *Jutra*, *Življenje in svet*, pa tudi liberalna *Veda* in *Naša doba*. Vendar se je našega vprašanja dotaknil tudi konzervativni *Čas*. O protisterilizacijski nastrojenosti RKC smo že pisali, spoznali smo tudi, da ta apriori ni izključevala načelno pozitivne drže do »znanosti o dobrem

³³⁹ Delno povzeto po: Allen Buchanan in dr., *Form chance to choice*, Cambridge: Cambridge university press, 2000

³⁴⁰ Ayc A Alemdarog̃ lu, *Politics of the Body and Eugenic Discourse in Early Republican Turkey*, v *Body & Society*. Letnik 11(2005), str. 61-76

³⁴¹ Božo Škerlj, *Ali in kako moremo izboljšati človeški rod*, v *Življenje in svet*, str. 79

dedovanju«. Tako je v katoliški reviji našel prostor tudi prispevek proevgenično usmerjenega zdravnika Antona Breclja. Ta je evgeniko označil za »najbolj zanimivo socialno - medicinsko stroko«³⁴². V skladu s katoliško moralo pa jo je seveda priporočal uresničevati z vzdržnostjo do poroke in z nravnim vedenjem. Konservativni *Slovenec*, osrednji katoliški dnevnik, pa je leta 1934 celo objavil zelo protievgenično usmerjen članek. Prispevek je nasprotoval »že davno premagani maltuzianski teoriji«³⁴³, torej prepričanju, da je število ljudi potrebno omejevati. Tovrstne »psevdoznanosti«, h katerim prišteva tudi evgeniko, naj bi podpirale kapitalistične interese. Zemlja naj bi namreč dovoljevala, da bi se prebivalstvo množilo v nedogled. Pomanjkanje osnovnih življenjskih dobrin je izključno posledica kapitalističnih metod. »Mi sklepamo tako: ljudje trpe, ker jih duše kapitalistične metode. Odpraviti je torej potrebno te metode. Najnovejša znanstvena luč pa sveti tako-le: ljudje trpe, ker jih je preveč in ker jih zato lažje izrablja kapitalizem. Preprečiti je treba zato - ne kapitalizma - ampak, da se ljudje ne bodo več množili... zato... uvesti ... sistematično izbiro zakonskih parov.«³⁴⁴ Misel je sovpadala z ugotovitvami Buchanana in drugih, ki so opozorili, da je RKC evgeniki oporekala, zaradi svoje tradicionalne usmerjenosti proti kakršnemu koli omejevanju porodov oziroma rasti prebivalstva.

Pri obravnavi političnih implikacij slovenske evgenike so nam lahko v pomoč predvsem članki, kjer je vprašanje razreda takorekoč eksplicitno načeto. Pri tovrstni analizi se je pomembno vprašati - so tudi slovenski evgeniki izgovore za propad in slabe razmere nižjih slojev iskali »v krvi«(v genih)? So aktivno zagovarjali zajezitev njihovega razploda? Ali so se, nasprotno, jasno izrekli proti enačenju manjvrednih z obubožanimi? V ta diskurz nas lahko vpelje razmišljanje, po besedah Božidarja. Borka, »našega najagilnejšega evgenika«³⁴⁵ Boža Škerlja. Ta je v *Naši dobi* branil evgeniko pred očitki, da podpira interese kapitalističnega sistema. Tako piše: »Evgenika hoče predvsem ščititi zdravo prebivalstvo, zdravo družbo pred nezdravimi elementi, ki ogrožajo obstoj družbe. Pri tem ne načelno priznava nobenih socialnih razlik... priznava samo človeka, samo biološko, ne denarne vrednosti človeka. Evgeniku je načelno vseeno, ali se... poroči princesa s svojim šoferjem, ali pa sin Rockefellerja ali Forda recimo s kako Anico Keršmanc, hčerko navadnega rudarja, samo da sta zdrava in da se

³⁴² Anton Breclj, Seksualni problem in inteligenči naraščaj, v *Čas*, letnik 19(1924/25), str. 294

³⁴³ Avtor neznan, Kaj Pravite?, v *Slovenec*, str.4. 12. 1930, str. 4

³⁴⁴ Prav tam, str. 4

³⁴⁵ Božidar Borko, Evgenična etika, v *Misel* in delo. Letnik 5(1939), str. 12

pri njunih prednikih ni večkrat pojavila jetika ali duševna bolezen, da ni kak stric ali ded umrl zaradi alkohola, da nista sama spolno bolna. Denar, premoženje pri evgenični presoji položaja prav nič ne odločuje. Saj vemo, da se največje propalice, zlasti tudi moralne, najdejo v najnižjih socialnih slojih in - v najvišji denarni aristokraciji. Evgenik vidi le človeka in njega biološko vrednost.«³⁴⁶ To so zelo lepe besede. Žal pa nam vpogled v Škerljeva dela nakazuje, da še sam ni v celoti sledil navedenim načelom. V nadaljevanju citiranega članka namreč razberemo, da se je antropolog bal razploda nižjih slojev: »Na drugi strani... imajo socialno najnižji sloji največ otrok. V socialno nižjih slojih je pa največ tu v poštev prihajajočih boleznih (razen bele kuge): jetike, alkoholizma in duševne bolezni (morda tudi zločinstva), kajti te bolezni, zlasti prvi dve in zločinstvo (v kolikor ni psihopatsko) so eminentno socialnega značaja. Kašno veselje pa ima resni delavec? Alkohol in spolno uživanje...«³⁴⁷. Po besedah Škerlja torej nižji sloji ne le da imajo največ otrok, temveč se pri njih tudi najpogosteje pojavljajo nekatere bolezni. To da so le te, kakor sam pravi, »socialnega značaja«, postane spričo trditve v nadaljevanju precej nerelevantno: »Evgeniki so konstatirali fakt, da je vseh družbenih bolezni (morda z izjemo spolnih in bele kuge) največ med socialno nižjimi sloji... Torej je razumljivo in povsem potrebno, da so se z evgeničnimi sredstvi začeli boriti proti boleznim družbe pri socialno nižjih slojih.«³⁴⁸ Vidimo, da je Škerlj nekoliko v konfliktu sam s seboj. Zakaj se je namreč potrebno boriti z evgeničnimi sredstvi proti boleznim, ki so socialnega značaja? Smatram, da ni imel občutka za boj proti resničnim sovražnikom revščine. V tem oziru je »sumljiva« tudi njegova študija Cenitve manjnadarjenih šolo-obveznih otrok v Dravski banovini³⁴⁹. Nekako neverjetno se zdi, da so bili vsi otroci na pomožni šoli »naravno« manj nadarjeni, prav gotovo je nekaterim med njimi umanjala samo ustrezna vzgoja. Podobno se Škerljevo enačenje statusno in biološko inferiornega kaže v prispevku *Socialna manjnadarjenost in družba*, kjer trdi: »V Ljubljani se da številčno dokazati, da se vobče plode manjvredni hitreje... izučen delavec ima manj otrok nego neizučen; ker se je dalj učil jih ima kasneje. In prav tako je tudi pri drugih stanovih: veliki kmet ima povprečno manj potomstva nego bajtar, srednješolski učitelj manj nego učitelj. Skratka, kjer je izobrazba večja... tam je manj otrok«³⁵⁰ Škerlj se v nadaljevanju brani očitkov, da je izobrazba v veliki meri odvisna od premoženja,

³⁴⁶Božo Škerlj, Evgenika in druga zla, v: Naša doba, letnik 1, št. 3., str. 104-105

³⁴⁷Prav tam, str. 105

³⁴⁸Prav tam, str. 105

³⁴⁹Glej str. 89-90

³⁵⁰Božo Škerlj, *Socialna manjnadarjenost in družba*, (15. 10. 1933), v *Življenje in svet*, števil. 16, knjiga 14, str. 422

vzgoje, ki so je lahko deležni le pripadniki višjih slojev: »češ da odloča o izobrazbi tudi denar, socialna zmožnost. Tega res ne moremo popolnoma zanikati, vendar pa vidimo na mnogih zgledih, da urojene sposobnosti premagajo vse ovire, in obratno, da si manjnadarjeni človek še s tako mnogo denarja ne more kupiti pameti in razuma in da – normalno - ne bo dosegel tistega, kar doseže... v veliki meri se krije večja nadarjenost z višjim življenjskim standardom.«³⁵¹

Škerlj ni bil edini slovenski avtor, ki se je posvetil razmerju med revščino in dedno obremenjenostjo. Bojan Pirc prav tako piše, da imajo »malo otrok... ljudje, ki so vsled posebnih svojih sposobnosti prišli v prve vrste naroda.«³⁵² S svojo racionalno in moralno sprejemljivo razlago tudi v ta diskurz poseže Maks Kremžar. O manjnadarjenosti otrok pravi, da je ta lahko posledica napačne vzgoje³⁵³.

Tako slovenski liberalni kakor konservativni evgeniki pa so si bili enotni v prepričanju glede omejevanja t.i. »bele kuge«- t.j. splava. Munda je splav zavračal v nasprotju s sterilizacijo na pravni osnovi, saj je menil, da se pri splavu »uniči razvijajoče se življenje«³⁵⁴, v primeru sterilizacije pa se »onemogoči zgolj možnost, da tako življenje nastane.«³⁵⁵ Po Škerlju pa ta ne bi dolgoročno rešil vprašanja degeneriranosti rodbine, saj »se tiče vedno samo enega, odn. dveh individuov... ne pa tudi nadaljnjih«³⁵⁶. Z vidika razrednih implikacij evgenike pa je predvsem pomembno, da mu je nasprotoval zaradi tega, ker so se ga praviloma posluževale predvsem ženske iz višjih razredov, (čeprav je nasprotoval tudi splavom iz t.i. socialne indikacije). Te pa so si zagotovo lahko privoščijo oskrbo otroka. Poleg tega naj bi ravno iz vrst vodilnih slojev prihajali potomci z najboljšimi geni, torej taki, ki bi jih »družba iz evgeničnega stališča upravičeno lahko zahtevala«³⁵⁷.

Analizo razrednih interesov lahko dodatno obogatijo nekateri izsledki iz biografij slovenskih piscev o evgeniki. Božo Škerlj je bil kot član »Sokola« najverjetneje liberalno usmerjen. Avgusta Munda je morda bolj kot politična pripadnost (v Enciklopediji

³⁵¹ Prav tam, str. 422

³⁵² Bojan Pirc, Asanacija zakona, v Zdravje, letnik 8, (1932), št. 1

³⁵³ Povzeto po: Maks Kremžar, Evgenika, v Življenje in svet, Letnik 15

³⁵⁴ Božo Škerlj, Sredstva negativne evgenike, Ljubljana: s. n., 1934, str. 6

³⁵⁵ Prav tam, str. 6

³⁵⁶ Prav tam, str. 6

³⁵⁷ Prav tam, str. 6

Slovenije ni omenjeno, da bi se dejavno politično udeleževal) k evgeniki sililo prepričanje, da je v študiju kazenskega prava nujno treba upoštevati dosežke naravoslovnih znanosti. Anton Breclj je bil med pisci o evgeniki morda najbolj politično aktiven, saj je že kot dijak in študent sodeloval v katoliškem gibanju, kasneje je bil predsednik krščanske-socialne zveze, predaval je tudi na Teološki fakulteti, v času druge svetovne vojne pa se je vključil v OF. Božidar Borko je bil kot novinar kulturne rubrike Jutra najverjetneje liberalno usmerjen. Brata Pirc sta izhajala iz manj premožne delavske družine, politično pa sta bila naklonjena klerikalni politični struji.

Čeprav so se pri posameznih piscih o evgeniki kazali določeni razredni izgovori, pa zaključujem, da neke organizirane prokapitalistične zarote pri slovenskih piscih o evgeniki ne moremo zaznati. Tudi v tem primeru so protisocialne konotacije v tekstih, denimo pri Škerlju, lahko le »kopija« razmišljanj iz tujine. Poleg tega velja tu opozoriti, da so se evgenični ukrepi na Slovenskem pogosto družili s t.i. »higieničnimi« ukrepi, ki so imeli izrazito socialen značaj.

5. SKRB ZA NAROD

INDIVIDUUM JE MANJ KOT CELOTA

V *Naši dobi* je bilo leta 1930 zapisano: »Vse kaže, da smo v polni krizi individualizma. V politiki fašizem in komunizem, v gospodarstvu racionalizacija vseh stopenj. Iz Rusije, Italije in Amerike vpijejo proti individiju: ni te več! Individij spoznava, da na mnogih področjih res mogočno gospoduje kolektiv...«³⁵⁸ Na začetku dvajsetega stoletja je Evropa zapustila individualizem in prevzela kolektivistični pogled na svet - kolektivistični etos. Napredek skupnosti, skrbi za prihodnosti naroda so bile osrednja tema intelektualnega diskurza, takoj za tem pa tudi vodilo političnih ukrepov. Protiindividualistična oziroma če nekoliko forsiram interpretacijo in postavim fašistične izrodke na stran, protiegostična filozofija je rodila vrsto pozitivnih posledic. Iz naravoslovnih znanosti so se napajale želje o modernizaciji in neustavljivem progresu kolektivitet. Pri tem je tekel tudi proces civiliziranja. Začela se je graditi socialna država in plesti mreža javnega, preventivnega zdravstva, ki jo je na površju krepil napredek medicine, podtalno pa interesi »biopolitike«. Temna stran tovrstnih sprememb pa je bila, da se je bil posameznik napredku dolžan podrežati tudi za ceno svoje svobode in najbolj legitimnih interesov.

Deloma se kolektivistični etos prekriva s tistim, kar so Buchanan in drugi poimenovali »Public health Model«. Public health model« se je oziral na koristi in izgube kolektiva ter za etično najbolj ustrezno sprejemal rešitev, pri kateri so pozitivne posledice odtehtale slabe. Optimalen izid je moral torej pripeljati do največjega možnega skupnega dobrega. Škoda posameznika, ne glede na to kako velika je bila, je bila moralno opravičljiva, če je šlo to v korist kolektiva in če je bila na koncu vsota dobrega večja. Presojanje je torej bilo izrazito konsekvencialistično (utilitarno) naravnano. Po Buchananu in drugih je bil manko tovrstne filozofije, da ni spoštovala pravic in integritete individuumov. Ni torej cenila ideje, da je vsak posameznik subjekt moralne skrbi³⁵⁹.

³⁵⁸ B-o, Kriza individualizma, v *Naša doba*. Letnik 1(1930), št. 12, str. 408,

³⁵⁹ Allen Buchanan in dr., *From chance to choice*, Cambridge: Cambridge university press, 2000, str. 11

Konsekvenalistično etično presojanje naj bi bilo po navedenih avtorjih lastno tudi večini evgenikov. To je v svoji izredno vplivni knjigi na področju zgodovine evgenike izpostavil Daniel Kelves³⁶⁰. Tudi Spektorowki in Mizrachi sta ugotovila, da je pri Švedski evgeniki dobro družbe nadkraljevalo dobremu posameznika.³⁶¹ Prav tako je kolektivizem pri analizi turške evgenike izpostavila Ayc A Alemdarog̃ Lu³⁶². In tovrstni nazor so zaznali tudi italijanski zgodovinarji evgenike. Francesco Cassata je govoril o eroziji starega liberalnega individualizma³⁶³ in izpostavil, da se je v obdobju med obema vojnama spričo napetosti, povzročenih s strani liberalne ideologije, njene zavezanosti demokratizaciji in masifikaciji družbe in z vzponom političnih kolektivističnih modelov, težišče od individuuma premestilo na »javnost«. Ta je zagospodovala nad človeškimi resursi in posebljala etiko kolektiva³⁶⁴. V Italiji so z argumenti o nesmiselnosti individualne svobode v fašistični državi tako npr. zagovarjali uzakonitev evgeničnih predporočnih spričeval.³⁶⁵

Z argumentom skrbi za narod so svoje ideje moralno opravičevali tudi slovenski evgeniki. Še več - ocenjujem, da je ravno kolektivistični etos najbolj eksplicitna stalnica slovenskih evgeničnih člankov! V prispevku z naslovom *Ali in kako izboljšati človeški rod* to ugotovitev potrdi Božo Škerlj: »Evgenika zahteva podreditev interesa posameznika interesom družbe, države«³⁶⁶, na drugem mestu so njegove misli o »etiki evgenike« še bolj eksplicitne: »Prvo načelo evgenike je, da je individuum manj kot celota, da se ... mora svobodno udejstvovati le toliko, kolikor to ni v škodo celoti. Razplod, neomejen razplod manjvrednih je individualna zahteva, ki je... proti interesom celote.«³⁶⁷ Tako tudi Avgust Munda: »Prej smo omenili, da ima država interes, da se izločijo manjvredni elementi iz generacijskega procesa. Interes posameznikov se mora nepogojno podrediti interesu občestva! V tem pogledu ne smejo motiti zakonodajca

³⁶⁰ Allen Buchanan in dr., *From chance to choice*, Cambridge: Cambridge university press, 2000, str. 50

³⁶¹ Alberto Spektorowski, Elizabet Mizrachi, *Eugenics and the Welfare State in Sweden: The Politics of Social Margins and the Idea of a Productive Society*, v *Journal of Contemporary History*. Letnik 39(3), str. 333-352

³⁶² Ayc A Alemdarog̃ Lu, *Politics of the Body and Eugenic Discourse in Early Republican Turkey*, v *Body & Society*. Letnik 11(2005), str. 61-76

³⁶³ Francesco Cassata, *Molti, sani e forti, L'eugenetica in Italia*, Torino: Bollati Boringhieri, 2006, str. 10

³⁶⁴ Prav tam, str. 17

³⁶⁵ Prav tam, str. 106

³⁶⁶ Božo Škerlj, *Ali in kako moremo izboljšati človeški rod*, v *Življenje in svet*. Letnik 1934, str. 56

³⁶⁷ Božo Škerlj, *Sredstva negativne evgenike*, Ljubljana: s. n., 1934, str. 6

nobeni ugovori...«³⁶⁸. Ali Dr. Fr. Göstl: »Kdo bi si želel zdravih, čvrstih potomcev? Ne le posameznik, tudi država ima na tem največji interes«³⁶⁹. Podobnega prepričanja je tudi »Ignotus«, ki leta 1929 po Schubartu pojasnjuje *Kaj zahteva evgenika od zaročencev?*: »Vsi, ki jim beseda narod ni prazna fraza, se bodo ob vsaki priliki potegovali za to zahtevo...«³⁷⁰ (torej da se uvede obvezni zdravniški pregled pred poroko). Živko Lapajne tudi govori o »narodu in državi«³⁷¹, koristnem zakonu o sterilizaciji.

Posebne pozornosti je bilo deležno ne le aktualno stanje naroda, temveč v utilitarističnem duhu tudi njegova prihodnost. Kajti podobno kakor nalezljive bolezni naj bi posamezniki s slabo dedno zasnovo nevarno ogrožali dobrobit družbe. Toda medtem ko se okužba z nalezljivimi boleznimi širi horizontalno in pri tem ostaja v okviru ene generacije, naj bi se okužba s slabimi geni širila vertikalno, iz generacije v generacijo in časovno neomejeno ogrožala prihodnost naroda³⁷². Božidar Borko govori v tem kontekstu o »odgovornosti za dedno snov«³⁷³.

Če izvezemo vse rasistične in razredne implikacije, ki so same po sebi tudi v splošnem, mimo evgenične teorije, določale, zakaj so določene ljudi zatirali posamezni družbeni akterji, in se osredotočimo na sam pojem skupnega dobrega, se moremo ponovno vprašati o Drugem. Zakaj so se evgenikom »slaboumni«, dedno obremenjeni, podnormalni, manjvredni ali kakorkoli so jih že poimenovali zdeli tako breme, taka grožnja kolektiviteti? Kje so iskali argumente za njihovo zatiranje? Odgovor je več: prvič, »slaboumne« so preganjali, ker so verjeli, da se izpolnjuje napredujoča degeneracija družbe; drugič, prepričani so bili, da modernizacijo, napredek in visoko produktivnost pomembno ovirajo »neproduktivni«, torej dedno obremenjeni posamezniki; in tretjič, pri gradnji socialne države je po njihovem mnenju veliko sredstev šlo na račun nege umobolnih. Z zadnjima dvema procesoma je bila deloma povezana tudi t.i. »higienizacija družbe«, ki se je tudi sama na zanimiv način prepletala z evgeničnim gibanjem.

³⁶⁸ Avgust Munda, Biološka degeneracija naroda in kazensko pravo, v Misel in delo. Letnik 1 (1935), str. 210

³⁶⁹ Fran Göstl, Vpliv alkohola na zarod, v Zdravje, letnik 10, str. 22

³⁷⁰ Po Schubartu Ignotus, Kaj zahteva evgenika od zaročencev, v Življenje in svet, letnik 3, (15. 11. 1929), knjiga 6, številka 20, str. 539

³⁷¹ Živko Lapajne, O splavu in sterilizaciji, v Zdravje. Letnik 11, str. 130

³⁷² Allen Buchanan in dr., Form chance to choice, Cambridge: Cambridge university press, 2000, str.35

³⁷³ Božidar Borko, Evgenična etika, v Misel in delo. Letnik 5(1939), str. 15

DEGENERACIJA

Na več mestih moje diplomske naloge se je potrdila Buchananova misel, da je bila evgenika »otrok svojega časa«. Časa, v katerem so teorija o naravnem izboru in druge biološke resnice navdihovale družbene delavce, časa, v katerem se je krepil rasizem in razredni boj, ter seveda časa neracionalnega stremjenja po kolektivnem dobrem. Obenem pa je bila to tudi doba, v kateri so verjeli, da globalno družbo čaka poguba. Prihajajočo apokalipso so tolmačili kot neizbežno posledico degeneracije, ki je že z vso silo potekala v vrstah človeštva. Zakaj tolikšna paranoja? Najverjetneje je bila stranski učinek hitrih sprememb, ki jih je v družbeno tkivo zarezala industrializacija. RKC je govorila tudi o npravstvenem propadu. Občutke regresije pa so zagotovo generirale travme prve svetovne vojne³⁷⁴.

Kakršnokoli je že bilo dejansko ozadje, pa so v sekulariziranem svetu apokalipso vse bolj začeli povezovati, po ugotovitvah Herve Le Brasa, z demografskimi problemi³⁷⁵. Tako so tudi evgeniki vzroke degeneracije iskali seveda v slabšanju genske dediščine populacije.

Z empiričnimi raziskavami so dokazovali, da je delež dedno obremenjenih, slaboumnih v posameznih državah ogromen. Škerlj je svoje videnje o tem problemu podal tako: »... slabe dedne snovi je v vsakem narodu dovolj, to vidimo lahko na vsakem koraku. Saj imamo okoli 100.000 manjvrednih šoloobveznih otrok le v Jugoslaviji, t.j. pribl. 0,75% vsega prebivalstva, torej vseh starosti. Po izkušnjah iz drugih držav in tudi po lastnih preiskavah na tukajšnji pomožni šoli lahko računamo s tem, da je vsaj 75-80% teh na en ali drug način dedno obremenjenih. Po približni cenitvi računamo lahko v naši državi nekako na 3-4% manjvrednih, podnormalnih ljudi, ki so dedno obremenjeni.«³⁷⁶ Po mnenju naših evgenikov je bilo število »podnormalnih« ne le visoko, temveč naj bi se celo nevarno povečevalo. Avgust Munda je npr. zatrjeval, da se »duševno defektni ljudje bolj množijo kakor normalni«³⁷⁷. To naj bi po Škerlju potrjevala tudi njegova

³⁷⁴K prvi svetovni vojni se bom vrnila še v tem poglavju

³⁷⁵Hervé Le Bras, Kri in gruda, pregled teorij migracij v XX. Stoletju, Ljubljana: Studia humanitatis, 2003, Str. 25

³⁷⁶Božo Škerlj, Sredstva negativne evgenike, Ljubljana: s. n., 1934, str. 2

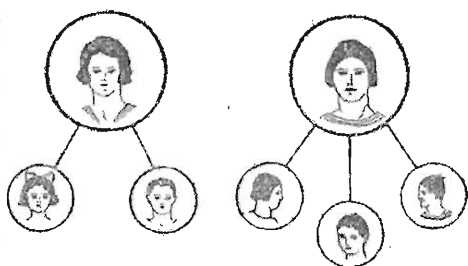
³⁷⁷Avgust Munda, Biološka degeneracija naroda in kazensko pravo, v Misel in delo. Letnik 1 (1935), str. 210

»empirična raziskava«, v kateri je ugotovil, da je »razmerje rojstev med materami, ki pošiljajo svoje otroke na normalne osnovne šole, in materami, ki jih pošiljajo na pomožno šolo... 2:3 v prid drugim«³⁷⁸. Na podlagi tega podatka je izračunal: »če... imamo sedaj nekako 4% manjvrednih v prebivalstvu, jih bo čez 9 generacij... že 51,7% in čez 20 generacij že 98.8%.«³⁷⁹ Tovrstne študije je Škerlj soremljal tudi z »nazornimi« shemami in tabelami (glej slika 1 in slika 2):

Sl. 2. Manj nadarjeni se številneje množijo.

Posprečno ima naša mati 3,67 otrok; mati, ki pošilja svoje otroke v pomožno šolo, pa ima 5,43 otrok!

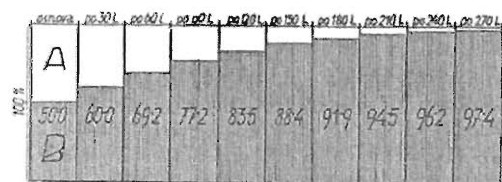
Razmerje je torej 2 : 3 v prid manjvrednim!

Slika 1³⁸⁰

Sl. 3. Kako hitro se množijo manjvredni?

Če se v kakšnem narodu množijo polovica A le z dvema otrokoma na generacijo (30 let), druga polovica B pa s tremi v isti dobi, potem se izpremeni razmerje med obema skupinama tako, kakor kaže štež: kakor skupina B se množijo manjvredni! V resnici pa se množijo manjvredni še hitreje, ker so pri njih generacije krajše. Manjvredni imajo danes prvega potomca v mlajši dobi kakor večvredni.

Slika 2³⁸¹

Škerlj in Munda nista bila edina Slovenca, obsedena s progresivnim naraščanjem števila »podnormalnih«. O tem je bil npr. prepričan tudi Bojan Pirc (avtor članka *Asanacija zakona*): »Ali narod sedaj raste tako, da se mu rodijo otroci, ki so v evgeničnemu smislu boljši? Žalostno je dejstvo, da ne; ampak ravno obratno, ravno ono, kar je slabše, se veliko hitreje razmnožuje.«³⁸² Prav tako je v degeneracijo verjel dr. Franc Derganc. Ta naj bi bila obenem tudi »vzrok svetovne socialnoekonomske krize«³⁸³.

Vendar zakaj so verjeli, da se število manjvrednih iz generacije v generacijo povečuje? Prvič, ker naj bi se, v nasprotju z normalnimi, redkeje posluževali kontraceptivnih sredstev. »To je povsem naravno. Defektni ljudje ne poznajo ali vsaj ne presojujejo

³⁷⁸Božo Škerlj, *Sredstva negativne evgenike*, Ljubljana: s. n., 1934, str. 2-3

³⁷⁹Prav tam, str. 3

³⁸⁰Božo Škerlj, *Socijalno-antropološka študija k vprašanju manjvrednega otroka*, v: *Pedagoški zbornik Slovenske šolske matice*. Leto 1933, Str. 98

³⁸¹Božo Škerlj, *Socijalno-antropološka študija k vprašanju manjvrednega otroka*, v: *Pedagoški zbornik Slovenske šolske matice*. Leto 1933, Str. 99

³⁸²Bojan Pirc, *Asanacija zakona*, v *Zdravje*, letnik 8, (1932), št. 1, str. 54

³⁸³Franc Derganc, *Borba zapada in vzhoda : ob stoletnici Tyrševega rojstva*, Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1932, str. 20

pravilno moralnih in socialnih ovir, da bi uravnavali število potomstva³⁸⁴, ugotavlja Munda. Seveda se niso ustavili samo pri tem vzroku za degeneracijo. Po navadi so (slovenski) evgeniki v korist svoje teorije navajali argument, ki nas iz etičnega vidika najbolj pretrese. Ta naj bi se kazal kot kolateralna posledica napredka v zdravstvu in v socialni politiki in naj bi deloval v škodo naravne selekcije. Razložimo ga lahko z besedami Boža Škerlja: »V naravnem boju za obstanek se izloči manjvredno bitje kaj hitro, toda človek preprečuje to izločitev na vse mogoče načine s pomočjo zdravstva in higijene. Res je, da to ustreza človeškim pojmom o humanosti. Toda humanost napram manjvrednim se je spreobrnila v nehumanost napram dedno zdravim.«³⁸⁵ Podobno sklepa tudi Munda in številni drugi. Torej naj bi do degeneracije prišlo, ker se pri življenju ohranja tisto, kar bi sicer v »naravi« samo po sebi propadlo, izumrlo. Kako protičloveška ideja. So mar evgeniki pozabili, da je intersubjektivna kooperacija v bran nebogljenemu proti silam narave temelj antropološke samobitnosti?

Vsi evgeniki niso imeli tako biološkodeterminističnih predstav in so zato argumente za teorijo o degeneraciji iskali celo v okolju. To naj bi kvarno vplivalo ne le na fenotip, temveč celo na genotip. Tako so npr. verjeli, da lahko alkoholizem staršev trajno degenerira dedni material potomcev. V tem duhu Maks Kremžar celo navaja, da so »konec 19. stoletja... opazili, da delujejo civilizacija, industrializem ali velika mesta kvarno na človeški organizem.«³⁸⁶ Podobnih in celo še bolj kompleksnih misli je bil Franc Derganc: »Prvotno zdravo, po svojih sposobnostih in potrebah enotno človeštvo še ni poznalo nobene krize. Stoprav kultura s svojo nepravilno socialno organizacijo in vzgojo je razklala človeško pleme na oba nasprotujoča si razreda kapitalistov in proletarcev, gospodarjev in sužnjev ter umetno povzročila degeneracijo človeštva.«³⁸⁷ Kapitalistični izkoriščevalski nagon je šibkejši prepustil bedi in jim preprečeval, da bi pridobili ustrezno vzgojo. Zato se je v množici izkoriščenih že zdavnaj razpasla degeneracija, »gospodarji« pa so jo zaznali šele v času socialno ekonomske krize. Biološki propad naj bi v sodobnosti pospeševal tudi alkoholizem in celo tobak,

³⁸⁴ Avgust Munda, Biološka degeneracija naroda in kazensko pravo, v Misel in delo. Letnik 1 (1935), str. 210

³⁸⁵ Božo Škerlj, Sredstva negativne evgenike, Ljubljana: s. n., 1934, str. 2

³⁸⁶ Maks Kremžar, Evgenika, v Življenje in svet. Letnik 15., str. 402

³⁸⁷ Franc Derganc, Borba zapada in vzhoda : ob stoletnici Tyrševega rojstva, Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1932, str. 21

tuberkuloza, rak in spolno prenosljive bolezni, »sploh vse zdravstvene nepravilnosti, ki jih izsleduje najmlajša stroka socialne medicine in higijene.«³⁸⁸

Na regresijo pa naj bi vplivala tudi prva svetovna vojna³⁸⁹. Maks Kremžar je v tem oziru priznal, da je » Svetovna vojna, ki je zasekala v naše družabno življenje povsod globoke rane,... dala največjo pobudo za rasno-higiensko delovanje«³⁹⁰. Tudi Škerlj je neprestano poudarjal, da v davnini, ko se je bil boj mož na mož, vojna evgeničnim prizadevanjem ni bila tako nevarna, danes (z bojnimi plini, strelnim orožjem itd.) pa »izbira žrtve med najboljšimi, dočim so slabotnejši zaščiteni.«³⁹¹ Tedaj videno razmerje med evgeniko in vojno nam najbolje prikaže članek iz leta 1931, objavljen v reviji Življenje in svet. Ta je predstavil prepričanje kontroverznega Avgusta Forela, »borca proti alkoholizmu in vlačugarstvu«³⁹² in zagovornika evtanazije dedno obremenjenih. Forel je skoval pojem »kakogenike«, torej »poslabšanja kvalitete človeštva«³⁹³. Za vojno naj bi namreč izbrali (evgeničo) najboljše in jih poslali v smrt. »Dočim si strahopetci in sebičneži rešijo življenje s pobegom«³⁹⁴. Doma, zaprti v ustanovah ostanejo tudi umobolni, slaboumni. Vojna naj bil tudi demoralizirala, pospeševala zakonsko nezvestobo, vlačugarstvo, posilstva, zlorabo tobaka in alkohola. Vse to, predvsem pa množična smrt polnovrednih, naj bi kvarno vplivalo na dedni material in pospeševalo razplod dedno obremenjenih.

DRŽAVA BLAGINJE

V kolektivističnem duhu so se v prvi polovici dvajsetega stoletja začeli graditi sistemi, ki so upoštevali »tretjo generacijo človekovih pravic« - socialne pravice. »Če je bilo za liberalno državo značilno nevmešavanje države v ekonomsko in socialno življenje, je

³⁸⁸ Franc Derganc, Borba zapada in vzhoda : ob stoletnici Tyrševega rojstva, Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1932, str. 22

³⁸⁹ O degenerativnih učinkih prve svetovne vojne so pisali tudi italijanski evgeniki, vendar so nekateri med njimi celo verjeli, da vojna pozitivno vpliva na dedni material, saj v boju za obstanek izloča šibkejšo, glej Francesco Casata, Molti, sani e forti, str. 52- 75

³⁹⁰ Maks Kremžar, Evgenika, v Življenje in svet. Letnik 15., str. 378

³⁹¹ Božo Škerlj, Ali in kako moremo izboljšati človeški rod, v Življenje in svet. Letnik 1934, str. 56

³⁹² Avtor neznan, Seksualno vprašanje in svetovna vojna, (16. 8. 1931), v Življenje in svet, knjiga 10, št. 7, str.174

³⁹³ Prav tam, str. 174

³⁹⁴ Prav tam, str. 174

začela meščanska država - v nasprotju s takšno ideologijo - po prvi svetovni vojni posegati prav na ta področja«³⁹⁵ pojasnjuje dr. Avgust Lešnik. Rodila se je država blaginje. Nekateri, in to mnogi, so tedaj mislili, da je uspeh socialne države odvisen tudi od evgeničnih ukrepov. Snovalci skandinavske države blaginje so tako denimo verjeli, da lahko njihove načrte uresniči samo zavezništvo z znanostjo. Še v tradiciji razsvetljenstva so gospodarske in družbene smernice iskali v naravoslovju.

Biološka znanost je tako iz spoštovane srenje delovnega ljudstva izločila neproduktivne posameznike. To sta v interpretaciji švedske evgenike potrdila tudi Mizrachi in Spektorovski. V družbi, kjer so bili posamezniki odvisni drug od drugega, kjer je vladala solidarnost, je neproduktivni škodil, saj je črpal sredstva iz skupne blagajne, ne da bi tudi sam prispeval vanjo. Država blaginje je namreč potrebovala sredstva. Po mnenju evgenikov pa je preveč kapitala šlo za vzdrževanje zavodov za umobolne, invalide itd.³⁹⁶ Ravno tako se je poljskim evgenikom, po besedah Magdalene Gawin, omejevanje reproduktivne svobode posameznikov zdelo vredna žrtev pri gradnji države blaginje. Soglašati moramo torej z Buchananom in drugimi v prepričanju, da so levo usmerjeni politiki evgeniko razumeli kot sredstvo za zmanjšanje potreb.³⁹⁷

Desno usmerjeni podporniki evgeničnega gibanja pa so v državi blaginje videli celo krivičnika, ki je na škodo evgenično zdravih podpiral manjvredne. S podobnimi argumenti so svoja prepričanja utemeljevali tudi Slovenci. Glavni med njimi je bil seveda Božo Škerlj. Ta je v prispevku z naslovom *Ali in kako moramo izboljšati človeški rod* napisal: »... danes je družba taka, da skrbi predvsem za bolne, znatno manj pa se briga za prihodnjo generacijo. Najnaprednejše države so uvidele enostranskost tega nazora in so se začele zanimati tudi za potomstvo. Postavili so skupne interese v smislu evgenike nad individualne potrebe slučajno bolnega ali družbi škodljivega individua. Borijo se proti nesmiselnemu plojenju potomstva, ki bo družbi le v breme..., za katero bo družba plačevala drage umobolnice in jetnišnice, ki so popolnoma mrtvo naložen kapital s stališča zdrave celotnosti.«³⁹⁸ Z njim je bil kot običajno usklajen tudi Avgust Munda:

³⁹⁵ Avgust Lešnik, *Od despotizma k demokraciji : razvoj ustavnosti in parlamentarizma*, Ljubljana : Modrijan, 2000, str. 95

³⁹⁶ Alberto Spektorovski, Elizabet Mizrachi, *Eugenics and the Welfare State in Sweden: The Politics of Social Margins and the Idea of a Productive Society*, v *Journal of Contemporary History* . Letnik 39(3), str. 333–352

³⁹⁷ Allen Buchanan in dr., *From chance to choice*, Cambridge: Cambridge university press, 2000, str.35

³⁹⁸ Božo Škerlj, *Ali in kako moremo izboljšati človeški rod*, v *Življenje in svet*. Letnik 1934, str. 56, str. 56

»Ni dvoma, da lahko koristijo občestvu le telesno in duševno zdravi ljudje: duševno bolni in telesno pohabljeni so pa občestvu v breme: Število teh ljudi se veča bolj in bolj in znaša ponekod že 10%. In kolikšni so stroški za vzdrževanje in oskrbo teh ljudi?... pretirani izdatki za socialno preskrbo pa obremenjujejo zgolj evgeniško zdrave ljudi: posledica tega je, da zdravi ljudje preprečujejo rojstva in da se širi zločin odprave telesnega plodu. Ta pretirana in zgrešena humaniteta in socialna zaščita za bolne, manjvredne ljudi je na veliko škodo občestva in mora dovesti do propada naroda.«³⁹⁹V že večkrat omenjeni *Asanaciji zakona* se tudi govori o potratnem vzdrževanju manjvrednih otrok, ki »gre celemu narodu v breme«⁴⁰⁰ in ki škoduje »narodnemu gospodarstvu«. Podobno razmišlja tudi Živko Lapajne⁴⁰¹. Celo Maks Kremžar zapiše, da je sterilizacija manjvrednih upravičena, »ako pomislimo na veliko število dedno bolnih in na ogromne stroške, ki jih imajo države z oskrbo.«⁴⁰²Neugodni položaj naj bi stopnjevala tudi gospodarska kriza, »v današnji dobi gospodarske depresije se to občuti toliko bolj, ko primanjkuje denarja celo za zdrave...«⁴⁰³

RAZVOJ JAVNEGA ZDRAVSTVA IN PREVENTIVNE MEDICINE

V delokrog države blaginje se umešča skrb za javno zdravstvo, ki je definirano kot »veščina in znanje, kako preprečevati bolezni, podaljševati življenje in promovirati telesno in duševno zdravje, izboljšati zdravstvene razmere v okolju in osebno higieno, voditi nadzor nad okužbami ter organizirati službe javnega zdravstva.«⁴⁰⁴Ta danes splošno sprejeta opredelitev je nastala v dolgem, družbeno in gospodarsko pogojenem procesu. Po besedah antropologinje Sente Jaunig je do preobrata v dojemanju zdravja prišlo šele v 17. stol, ko se je le-to začelo pojmovati kot fenomen, »ki je odvisen od posameznikove skrbi in načina vedenja, bolezen pa kot nekaj, čemur se je možno izogniti, torej kot nekaj, za kar je v veliki meri odgovoren vsak sam...«⁴⁰⁵Z nastopom

³⁹⁹ Avgust Munda, Problem sterilizacije in kazensko pravo, v: Slovenski pravnik, str. 253-254

⁴⁰⁰ Bojan Pirc, Asanacija zakona, v Zdravje, letnik 8,(1932), št. 1, str. 53

⁴⁰¹ Živko Lapajne, O splavu in sterilizaciji, v Zdravje. Letnik 11, str. 95-96 in 129-132

⁴⁰² Maks Kremžar, Evgenika, v Življenje in svet. Letnik 15, str. 402

⁴⁰³ Prav tam, str. 402

⁴⁰⁴ Zvonka Zupanič Slavec, Razvoj javnega zdravstva na Slovenskem med prvo in drugo svetovno vojno in njegov utemeljitelj dr. Ivo Pirc (1891-1967), Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja RS, 2005, str. 31

⁴⁰⁵ Prav tam str. 41

humanizma in kasneje razsvetljenstva, ki sta človeka postavila v središče vesolja, se je torej uveljavilo spoznanje, da si svojo (zdravstveno) usodo krojimo sami.

»Z razvojem zahodnoevropskih modernih držav se je... vpliv medicine od bolnika razširil na družbo.«⁴⁰⁶ Besedi »zdravje« se je tako konec 19. stoletja priključila beseda »javno«, kajti vse bolj je prihajala v ospredje ideja, da bi moralo biti zdravje vsem, ne glede na socialno poreklo, splošno dostopna dobrina. Javno zdravje se je nato začelo povezovati tudi s pojmom higiene, ki se ukvarja »z ohranjanjem in utrjevanjem človekovega zdravja«⁴⁰⁷. Kmalu se je uveljavil tudi pojem socialna higiena. Ta je označeval stroko, ki je raziskovala zdravstveno stanje celotnega prebivalstva in ga skušala izboljšati z osveščanjem in izobraževanjem.⁴⁰⁸

Med obema vojnama so odgovornost za ljudsko zdravje prevzele tudi jugoslovanske avtoritete.»V 20. letih prejšnjega stoletja se je javno zdravstvo trudilo izviti se iz skorajda izključno zasebne iniciative, v 30. letih je napravilo v tej smeri velike korake⁴⁰⁹ »pojasnjuje dr. Zvonka Zupanič Slavec⁴¹⁰. Prvenstveno vlogo v tem procesu pa so seveda imeli nekateri utemeljitelji socialno medicinske misli, zdravniki higieniki. K razvoju javnega zdravstva v Jugoslaviji je med obema vojnama tako veliko pripomogel hrvaški zdravnik dr. Andrija Štampar. Ta je bil obenem tudi svetovni utemeljitelj socialne medicine, ki je raziskovala vplive »socialnega okolja na posamezne bolezni«⁴¹¹. Neprecenljivega značaja so njegove študije o alkoholizmu, industrijskih delavcih in prizadevanja po izboljšanju življenjskih razmer prebivalstva⁴¹².

Štamparjevo poslanstvo je v slovenskem prostoru uresničeval dr. Ivo Pirc. Po Pirčevem mnenju Slovenci tedaj še niso ozavestili nuje po ohranjanju zdravja. Zato je prizadevanja slovenske medicine iz pretežno kurativnih in karitativnih dejavnosti razširil še na preventivo - higieno. Pregovor »Prečiti nego lečiti« je tako ravno po njegovi

⁴⁰⁶Prav tam, str. 31

⁴⁰⁷Prav tam, str. 56

⁴⁰⁸Prav tam, str. 56

⁴⁰⁹Prizadevanja po izboljšanju zdravja naroda pa niso prihajala samo s strani države, temveč tudi ljudi samih. Ljudstvo je prostovoljno množično sodelovalo pri asanacijskih delih in gradnji zdravstvenih domov.

⁴¹⁰Prav tam, str. 14

⁴¹¹Prav tam, str. 24

⁴¹²Uveljavil je tudi »zamisel, da mora skupnost skrbeti za vsakega državljana, še zlasti pa delovati preventivno in preprečevati bolezni.«⁴¹² Njegova teorija je navdušila celo tedanjega naftnega mogotca J. C. Rockefellerja, ki je hrvaškega higienika tudi finančno podprl ter s tem posredno pospešil delo higiensko-preventivnih prizadevanj v Jugoslaviji. (Prav tam, str. 24)

zaslugi postal pomembna smernica slovenskega zdravstva, beseda »higiena« pa simbol družbene in tudi individualne odgovornosti, odgovornosti, ki je nujna na normirani poti do sreče in blagostanja. Pirčeva prizadevanja so se obrestovala - odstotek bolezni in odstotek smrti sta v obdobju med obema vojnama v Kraljevini res začela padati. K temu so po besedah dr. Zupanič Slavčeve prispevali izboljšanje bolniške nege, boj proti nalezljivim boleznim, urejanje življenjskih razmer in skrb za zdravo telo⁴¹³. » Na ljudi pa je odločujoče vplivala tudi takrat nova miselnost, ki je težila k popolnosti duha in telesa, k zdravju, moči in lepoti.«⁴¹⁴

»Preventivne« ukrepe so po vsej državi odločno uresničevale higienske in socialne ustanove. Te so se začele razvijati leta 1920, leta 1930 pa že dosegle visoko raven, in to kljub neprestanemu pomanjkanju finančnih sredstev (nenazadnje je tedaj prišlo tudi do gospodarske krize) in očitkom kurativne medicine ter nekaterih politikov, »ki so bili celo mnenja, da je higienska organizacija nepotrebna.«⁴¹⁵ pojasnjuje dr. Zupanič-Slavec.

HIGIENSKI ZAVOD

Prve "higienske korake" so na Slovenskem naredili že sredi 19. stoletja, ko so se z medicinsko policijo, higieno in socialno medicino začele ukvarjati razne ustanove, med njimi npr. mestni fizikat v Ljubljani. Na prelom v razumevanju in organizaciji javnega zdravstva so nato vplivale posledice prve svetovne vojne in leta 1919 rojstvo, sicer nepopolne slovenske medicinske fakultete. Vendar je trdne temelje organizirane in institucionalizirane preventivne medicine ter obenem javnega zdravstva na Slovenskem postavil šele 1924 leta ustanovljeni Higienski zavod. Na začetku je bil direktor Higienskega zavoda že omenjeni dr. Ivo Pirc. Ker mu po uvedbi kraljeve diktature kot prepričanemu krščanskemu socialistu politično ozračje ni bilo naklonjeno, ga je v tridesetih letih zamenjal liberalno usmerjeni zdravnik dr. Karel Petrič. Ko so leta 1935 v

⁴¹³Povzeto po: Zvonka Zupanič Slavec, Razvoj javnega zdravstva na Slovenskem med prvo in drugo svetovno vojno in njegov utemeljitelj dr. Ivo Pirc (1891-1967), Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja RS, 2005

⁴¹⁴Zvonka Zupanič Slavec, Razvoj javnega zdravstva na Slovenskem med prvo in drugo svetovno vojno in njegov utemeljitelj dr. Ivo Pirc (1891-1967), Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja RS, 2005, str. 53

⁴¹⁵Prav tam, str. 55

slovenski politični areni premoč ponovno dobili klerikalci, pa je bil tudi ta izgnan, tako je avgusta istega leta ponovno Pirc pristal na čelu zavoda.

Higienski zavod štejemo za strokovnega in pravnega predhodnika **Inštituta za varovanje zdravja republike Slovenije**, ki je leta 1992 prvič zaživel kot povsem državni zavod. V našem obdobju pa je seveda deloval pod okriljem Jugoslovanskega administrativno-političnega aparata, natančneje Ministrstva za narodno zdravje. (Leta 1927 je bil v Beogradu ustanovljen tudi Centralni higieniški zavod. Posamezni banski higieniški zavodi so delovali tudi v vsaki izmed devetih banovin⁴¹⁶).

Higieniški zavod so sestavljali bakteriološko-epidemiološki, kemijski, sanitarno-tehnični in socialnomedicinski oddelek. Naloga bakteriološko-epidemiološkega oddelka je bil boj proti nalezljivim boleznim, kemijski oddelek je nadziral živila in pitno vodo, v sanitarno-tehničnem oddelku pa je deloval tehnično usposobljen kader, ki je s svojim znanjem prispeval pri asanaciji podeželja, gradnji vodopreskrbovalnih naprav, kapnic itd. Z vidika zgodovine slovenskega evgeničnega gibanja je potrebno najboljše spoznati strukturo socialnomedicinskega oddelka higieniškega zavoda, do leta 1930 znanega kot oddelek za propagando in didaktiko. Poslanstvo oddelka je bilo »ustanavljanje novih higieniških zavodov, raziskovanje zdravstvenega stanja in higieniških razmer ter proučevanje aktualnih socialnomedicinskih problemov«⁴¹⁷. Med drugim so pod njegovim okriljem opravili natančen higieniški opis vasi ter objavili raziskavo o pitju alkoholnih pijač. Sestavljali so ga trije odseki: higieniško-propagandni, vitalno-statistični in antropološki. Delo higieniško-propagandnega odseka je obsegalo poučevanje higiene med prebivalstvom, prirejanje higieniških razstav, poučnih tečajev in predavanj. Njegov cilj je bil torej zdravstveno prosvetljevati prebivalstvo. Preventivno misel so podobno kakor higieniško-propagandna sekcija pomagala razširjati tudi društva za narodovo zdravje, ki so bila združena v zvezi, ki ji je načeloval dr. Pirc. Vitalno statistični odsek je zbiral podatke o nalezljivih boleznih, tuberkulozi, alkoholizmu ter delovanju higieniških institucij.

⁴¹⁶Ti zavodi »so bili strokovnometodološki in administrativno finančni centri za vse socialne in medicinsko-higieniške ustanove na svojem področju, torej za zdravstvene domove, šolske poliklinike, različne zdravstvene postaje, tako za trahom, spolne bolezni, malarijo, dispanzerje za tuberkulozo, za dojenčke in šolske otroke«. (Prav tam, str. 63) Skratka, vključevali so higieniško-epidemiološko in preventivno-profilaktično službo.

⁴¹⁷Zvonka Zupanič Slavec, Razvoj javnega zdravstva na Slovenskem med prvo in drugo svetovno vojno in njegov utemeljitelj dr. Ivo Pirc (1891-1967), Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja RS, 2005, str. 115

Higienski zavod je med leti 1923 in 1945 postavil kar 30 javnozdravstvenih ustanov- zdravstvene domove, zavode za zaščito mater in otrok, šolske poliklinike, specializirane dispanzerje, dezinfektorsko šolo, prvo šolo za medicinske sestre, higienski muzej... Z uvedbo obveznega cepljenja proti davici in škrlatinki, s cepljenji ob epidemijah tifusa in drugih črevesnih nalezljivih boleznih ter asanacijo naselij se je uspešno boril proti nalezljivim boleznim. Spopadal se je tudi s t.i. socialnimi boleznimi, ki so ponavadi najmočnejše izbruhnile v času vojn in pomanjkanja in morale predvsem prebivalstvo najnižjih socialnih plasti. Tako so se proti tuberkulozi borili z ustanavljanjem ustreznih dispanzerjev, z izgradnjo zatočišč in hiralnic, zdravilišč za otroke in mladino ter organizacijo počitniških kolonij. Proti še eni tipično socialni bolezni – alkoholizmu - so organizirali brezplačno zdravljenje in poučevanje najširših družbenih plasti...⁴¹⁸

ANTROPOLOŠKI ODSEK

Antropološki odsek je bil ustanovljen marca leta 1929 »kot pedološki ambulatorij šolske poliklinike«⁴¹⁹. Kot že rečeno je deloval pod okriljem socialnomedicinskega oddelka Higienskega zavoda. Njegov vodja je bil vse od začetka nihče drug kot Božo Škerlj. Pred letom 1930, ko je dobil ustrezne antropološke instrumentarije, se je odsek ukvarjal samo s sestavljanjem rodovnikov ljubljanskih otrok na ljudskih šolah, nato pa je lahko začel z resnim antropometrijskim delom na šolskih otrocih, športnikih in prostitutkah. Raziskovanja so se začasno zaustavila oktobra 1931. Tedaj je Škerlj zaradi študijskih obveznosti odšel za leto v tujino. »V oktobru 1932 se je program dela odseka nekoliko razširil s pregledi manjnadarjenih otrok, ki obiskujejo pomožno šolo«⁴²⁰. Leta 1933 so se izvajala antropometrijska merjenja sokolov - tekmovalcev in tekmovalk. S pomočjo teh meritev so podkrepili raziskavo o rasni sestavi jugoslovanske države. V zvezi z antropologijo telesnih vaj so med drugim prišli do spoznanja, da naj bi preveč obremenjujoča fizična aktivnost škodila razvitosti žensk, zato bi morale priti do reforme ženske telovadbe. Leto 1934 je bilo prav tako namenjeno preučevanju telovadcev in manjvrednih otrok. V obdobju 1934/35 pa so pregledovali pigmentacijo šolske mladine.

⁴¹⁸Zvonka Zupanič Slavec, Razvoj javnega zdravstva na Slovenskem med prvo in drugo svetovno vojno in njegov utemeljitelj dr. Ivo Pirc (1891-1967), Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja RS, 2005

⁴¹⁹Ivo Pirc, Zdravstvene prilike in delo higijenske organizacije v Sloveniji 1922-1936 : spomenica ob petnajstletnici Higijenskega zavoda v Ljubljani, Ljubljana : Higijenski zavod, 1938, str. 236

⁴²⁰Prav tam, str. 237

Obenem je delo odseka vključevalo tudi statistično in znanstveno obdelavo pridobljenih podatkov. Namen odseka naj bi v prvi vrsti bil »znanstveno delo« na podlagi empiričnih raziskav. »To pomeni nabiranje materiala, obdelava tega materiala, raziskavanje rasnih problemov, ki so na meji praktičnega zdravstvenega dela. Saj daje antropologija, ki je biologija človeka, osnove za zdravstveno in evgeniško delo med narodom. To sicer ni vidno na prvi pogled, vendar pa moramo resno računati z rasnimi razlikami glede sprejemljivosti in poteka nekaterih bolezni, z raznimi duševnimi, zlasti karakteriološkimi razlikami, ne glede na rasno somatične razlike, ki zahtevajo trudapolna... raziskavanja.«⁴²¹ V prihodnosti je odsek svoje raziskave želel razširiti iz Ljubljane na ruralna območja in kmečke naselbine, pri tem so želeli interdisciplinarno sodelovanje zdravnikov, historikov in etnologov, kajti v vidiku so bila tudi »razna antropološka, pa tudi sociološka vprašanja, s posebnim ozirom na morebitne evgeniške smernice.«⁴²² Odsek ni izdajal lastne publikacije, prav tako naj bi mu primanjkovalo sredstev za nakup tujih strokovnih revij, zato je bila ključnega pomena njegova navezanost na »privatno biblioteko«, ki je obsegala kar 5600 strokovnih publikacij. V okviru diplomske naloge je pomembno, da je v to »privatno biblioteko«, za katero domnevam, da je bila last Boža Škerlja, spadalo tudi evgenično čtivo, npr. nemška *Volk in Rasse*, angleška *Eugenic review*, ameriška *Eugenical news* in bolgarska *Narod i potomstvo*⁴²³. V okviru »socialne in kriminalne antropologije«⁴²⁴ je odsek raziskoval »- do tedaj v Ljubljani še neraziskan in neobdelan - problem prostitucije, zlasti z genealoške in antropološke plati.«⁴²⁵ Leta 1930 so tako antropološko pregledali 30 prostitutk. Načrtovana je bila tudi objava 200 strani dolge raziskave o tem problemu. Ker niso našli založnika, je ideja o publikaciji propadla. Od oktobra 1932 so raziskovalne težnje antropološkega odseka prešle »v splošno evgeniško delo, smer, ki je sprožila tudi preiskave otrok pomožne šole.«⁴²⁶ Odsek je urejal tudi že večkrat omenjeno prilogo zdravniškega vestnika - Evgeniko, ki je veliko pripomogla k znanstvenemu sodelovanju in izmenjavi s tujino. Na spodnjih fotografijah (slika 1 in slika 2) je »instrumentarij« antropološkega odseka Higienškega zavoda v Ljubljani.

---

⁴²¹Prav tam, str. 237

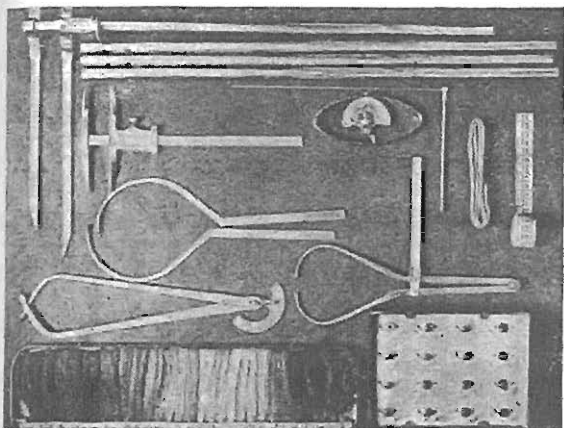
⁴²²Prav tam, 238

⁴²³Prav tam, 238

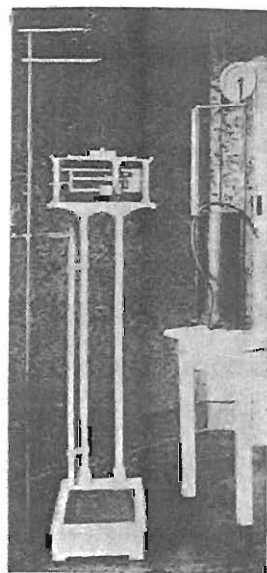
⁴²⁴Prav tam, str. 239

⁴²⁵Prav tam, str. 239

⁴²⁶Prav tam, str. 240

Antropološki instrumentarij.

Antropološki instrumentarij.

Slika 1⁴²⁷

Slika 2⁴²⁸

Rezultate Škerljevega dela v okviru Higijenskega zavoda razkriva *Socijalno-antropološka študija k vprašanju manjvrednega otroka*, ki je bila l. 1933 objavljena v Pedagoškem zborniku Slovenske šolske matice. Namen preiskave »**pri nas menda prve v tej stroki**«⁴²⁹ je bilo predvsem preučevanje rodovnikov 76 otrok (52 dečkov, 24 deklic⁴³⁰), ki so tedaj obiskovali državno pomožno šolo v Ljubljani. Prvi del navedene študije je postregel z natančnim opisom telesnih značilnosti. Pridobljeni podatki naj bi kazali na to, da so bili raziskani v večini nižje rasti in manjše teže, pa tudi, da⁴³¹ so bili »znatno svetlejši nego drugi otroci teh starostnih dob«⁴³¹, kar naj bi bila lahko posledica neprimerne prehrane. Raziskan je bil tudi pubertetni razvoj učencev, ki so ga pri dečkih presojali »po spremembi (mutiranju) glasu in po brstenju dlačic pod pazduho pa na sramu.«⁴³², pri deklicah pa po »rasti prsi (žlez), brstenju dlak ter kjer le možno po

⁴²⁷Vir slike 1: Ivo Pirc, Zdravstvene prilike in delo higijenske organizacije v Sloveniji 1922-1936 : spomenica ob petnajstletnici Higijenskega zavoda v Ljubljani, Ljubljana : Higijenski zavod, 1938, str. 238

⁴²⁸Vir slike 2: Ivo Pirc, Zdravstvene prilike in delo higijenske organizacije v Sloveniji 1922-1936 : spomenica ob petnajstletnici Higijenskega zavoda v Ljubljani, Ljubljana : Higijenski zavod, 1938, str. 242

⁴²⁹Božo Škerlj, *Socijalno-antropološka študija k vprašanju manjvrednega otroka*, v: Pedagoški zbornik Slovenske šolske matice. Leto 1933, Str. 34

⁴³⁰Tako velika razlika med spoloma naj bi bila po Škerlju najverjetneje posledica dejstva, da se v tovrstnih (alkoholiziranih) družinah praviloma rodi več dečkov, poleg tega pa naj bi se starši v želji, da bi otroku koristili, prej odločili dati dečka v pomožno šolo. (Prav tam, str. 38)

⁴³¹Str.42

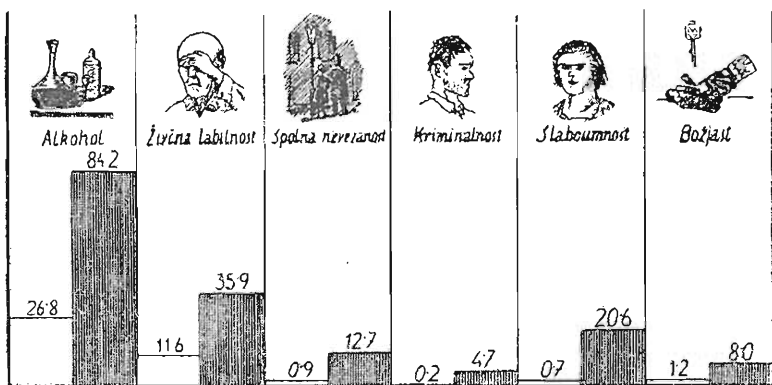
⁴³²Str. 47

menarhi...«⁴³³, tudi tu se je ugotovil zastoj v razvoju. Popisane so bile tudi raznorazne »anomalije«, predvsem obraza (oblika čela, nizko lasišče, zajčja ustnica, sedlast nos, kratkovidnost, nabrekle ustnice...) ter levičnost. Sledila je temeljita anamneza družine. Navedeno je bilo število otrok po materah, ki naj bi bilo praviloma večje, starost staršev ob rojstvu obravnavanih ter njihov socialni, v večini slabši položaj. Do potankosti so bile opisane bolezni ter navade in razvade staršev, ki so vključevale samomor, spolno razbrzdanost (prostitucijo), zločinstvo, homoseksualnost, kvartopirstvo, veseljačenje, prepirljivost, nevrotične pojave itd. Pri raziskavi razvad pa je bila posebne pozornosti deležna ugotovitev, da je bila »vsaj polovica staršev teh otrok alkoholizirana.«⁴³⁴ V zadnjem delu študije so bili tudi natančni popisi bolezni sorodnikov posameznih otrok (rodovniki). K študiji so bile priložene tudi nazorne risbe oziroma grafi zaključnih ugotovitev:

Sl. 1. Dedna obremenjenost otrok.

(Številke pomenijo odstotek obremenjenih rodovnin.)

□ norm. šole, ▨ pom. šola.

Slika 3⁴³⁵

Iz antropološkega odseka higienskega zavoda je leta 1937 izšla tudi v Evgeniki objavljena raziskava z naslovom: *Cenitev manjnadarjenih šolo-obveznih otrok v Dravski*

⁴³³ Str. 47

⁴³⁴ Str. 61

⁴³⁵ Vir slike 3: Božo Škerlj, *Socijalno-antropološka študija k vprašanju manjvrednega otroka*, v: *Pedagoški zbornik Slovenske šolske matice*. Leto 1933, Str. 98

banovini, katere avtor je bil ponovno Božo Škerlj. Podatke za to študijo so med drugim pridobivali tako, da so zdravstvenim domovom v Dravski banovini poslali polo z vprašanji. Tako je Škerlj prišel do naslednjih zaključkov: tretjina staršev manj nadarjenih otrok v Dravski banovini je bolezensko, predvsem dedno obremenjena, v 58 % pa je vzrok manjnadarjenosti slabo socialno stanje družin, čeprav je dodal, »da bi našli tudi med njimi velik odstotek dedne manjvrednosti...«⁴³⁶ Škerlj je vzroke degeneriranosti iskal tudi v alkoholizmu, ki ga je smatral za »narodno zlo«, proti kateremu se je bilo potrebno boriti z vsemi možnimi sredstvi. Študijo je zaključil z besedami: »Iz vsega povedanega je videti, da število zaostalih in res defektnih pri nas ni tako majhno, da bi ga smeli zanemarjati. Nasprotno: ti podatki naravnost utemeljujejo željo po resnem, praktičnem evgeniškem delu, ki se mora prej ali slej izraziti tudi v primerni zakonodaji.«⁴³⁷

EVGENIKA IN HIGIENA

Higienično in evgenično gibanje ne povezuje zgolj dejstvo, da sta oba, čeprav drugi v sprevrženi obliki, gradila na preventivi. Podobnost tudi ni samo v imenu (spomnimo se, da so pojem evgenike enačili s pojmom rasne higiene). Razmerje je bistveno bolj globoko, kompleksno in zato za higieno toliko bolj obremenjujoče. O tem priča vrsta študij širom sveta. Evgenika se je namreč marsikje rodila v nedrjih takšnih ali drugačnih institucij, ki so imele obenem opravka s higieno. V Mehiki je bil podpornik evgenike Department of Public health's sevice of school Hygene⁴³⁸. Romunska »različica« Škerlja, Moldovan je bil direktor Inštituta za higieno in socialno higieno. Ta si je v svojem delu s pomenljivim naslovom *Biopolitika* izoblikoval predstave o totalni evgenični državi, kjer so vsi družbeni problemi medikalizirani in jih uspešno rešuje »socialna higiena«⁴³⁹. Za turški evgenični diskurz je Ayc A Alemdarog̃ Lu prav tako ugotovila, da

⁴³⁶ Božo Škerlj, Cenitev manjnadarjenih šolo-obveznih otrok v Dravski banovini, V Evgenika: Letnik 1937, str. 5

⁴³⁷ Prav tam, str. 6

⁴³⁸ Alexandra Minna Stern, Responsible Mothers and Normal Children: Eugenics, Nationalism, and Welfare in Postrevolutionary Mexico, 1920-1940, v Journal of Historical Sociology, lenik 12, št. 14 (December 1999), str. 369-397

⁴³⁹ Dan Stone, Review of Bucur's Eugenics and Modernization in Interwar Romania, v East European Politics and Societies. Letnik. 17, št. 3, str. 569-570

je vzklik iz državnih higieničnih in etičnih prizadevanj in je prav tako kakor v Franciji v tridesetih letih hodil z roko v roki s »socialno higieno« in pro-natalističnimi ukrepi⁴⁴⁰.

Kako je bilo z razmerjem med higieno in evgeniko na Slovenskem? Zgovorno je že dejstvo, da je pomembni (oziroma osrednji) generator evgeničnih raziskav in prizadevanj deloval pod okriljem Higienskega zavoda (Antropološki odsek). V šoli se je evgenika predavala ravno v sklopu predmeta »higijena«. Mnogi pisci evgeničnih člankov so bili obenem tudi zdravniki-higieniki, med njimi npr. Bojan in Ivo Pirc, Živko Lapajne...

Kako so dihtomijo evgenika/higiena razumeli takratni slovenski pisci? Maks Kremžar je sicer na začetku ugotovil, da »vse kar velja za higieno v splošnem, velja tudi za njen del rasno higieno ali evgeniko.«⁴⁴¹, vendar je dodal, da medtem ko se higiena ukvarja s fenotipom, se rasna higiena ukvarja z genotipom. Razlika med njima je torej vendarle bila znana. Medtem ko je prva proučevala in zatirala negativne vplive dejavnikov okolja, je druga preučevala in zatirala negativne dejavnike dednosti. Med enimi in drugimi je lahko torej prišlo do trkov, če so npr. evgeniki vztrajali pri biološkem determinizmu in povsem izključevali pomen okolja v zdravstvenem in psihološkem razvoju ljudi. Zato je paradoksalno, da je prav *Higienski* zavod omogočil evgeniki neke vrst institucionalizacijo. Ali ni ortodoksna evgenika zavračala socialnomedicinske poglede, katerih glasnik je bil, kakor je bilo že opisano, ravno Zavod in njegova razvejana mreža človekoljubnih ustanov? Ali se ni slovensko higiensko gibanje proti socialni boleznim, kakor sta tuberkuloza in alkoholizem, borilo z melioracijo okolja, evgenično pa v nasprotju poudarjalo, da so za tovrstne bolezni izključno krivi slabi geni? .

Pri tem vprašanju je pomembno razumeti, kako so posamezni pisci razumeli način dedovanja. Nekateri so bili prepričani, da je dedna snov neodvisna od okolja. Drugi pa so se, nasprotno, strinjali z že večkrat omenjeno Lamarckovo teorijo, ki je temeljila na prepričanju, da dedni material lahko degenerirajo tudi neugodne razmere okolja. V kolikor so se nagibali k slednji teoriji (razprave o učinkih alkohola na dedno snov kažejo, da veliko slovenskih piscev se je) so podpirali tudi prizadevanja higiene.

---

⁴⁴⁰ Ayc A Alemdarog̃ Lu, Politics of the Body and Eugenic Discourse in Early Republican Turkey, v *Body & Society*. Letnik 11(2005), str. 61-76

⁴⁴¹ Maks Kremžar, Evgenika, v *Življenje in svet*. Letnik 15, str.376

Seveda so se tudi na Slovenskem slišali glasovi, ki so pomen evgenike navezovali na svoja »protihigienska« čustva. Nekateri so namreč verjeli, da so ravno higienični ukrepi tisti, ki ovirajo naravno selekcijo in tako pospešujejo degeneracijo družbe. To misel potrjujejo besede Avgusta Munde: »Do nedavnega je narava sama izločala manjvredne elemente. Manjvredni so poginili v boju za obstanek; danes jih ščitijo razni domovi, zavetišča, blaznice in drugi *higiensko*⁴⁴² urejeni zavodi.«⁴⁴³

Kakršna koli so že bila nasprotja in zavezništva med »higienskimi« in evgeničnimi prizadevanji, velja na tem mestu še enkrat opomniti na zasluge higienskih ustanov. Če izvzamemo alkoholizem, ki je še danes, kljub vsem prizadevanjem, mrtvilo slovenske družbe, lahko zaključimo, da je higienski zavod izredno uspešno uresničeval svoje poslanstvo. Zaslužen je bil, da se je v času med obema vojnama »bistveno zmanjšala umrljivost prebivalstva... podaljšalo življenje slovenskemu človeku skoraj za deset let«⁴⁴⁴ Omenjeni uspehi pa »so bili doseženi v sila kratkem obdobju dveh desetletij ter ob skromnih materialnih in kadrovskih razmerah.«⁴⁴⁵

BIOPOLITIKA

Nenavadno zavezništvo higiene in evgenike je morda plod globljih zgodovinsko-družbenih mehanizmov. Možnost njihove interpretacije je dana v Foucaultovi *Zgodovini seksualnosti*, ki v sociološki diskurz vpelje pojem biopolitike. Ta nam širše služi pri razkrivanju sodobnih vzvodov oblasti.

Michel Foucault je v svoji študiji interpretiral časovne metamorfoze oblastne strukture. V ancient regimu je bil privilegij najvišjega družbenega telesa »pravica povzročiti umreti ali pustiti živeti«.⁴⁴⁶ Pravna oblika, katere simbol je bil nenazadnje meč, je torej pripadala tipu družbe, kateri je bil lasten mehanizem odvzema. »Oblast je bila tedaj predvsem

---

⁴⁴²V kuzivo postavila Ana Cergol

⁴⁴³Avgust Munda, *Biološka degeneracija naroda in kazensko pravo*, v *Misel* in delo. Letnik 1 (1935), str.

210

⁴⁴⁴Zvonka Zupanič Slavec, *Razvoj javnega zdravstva na Slovenskem med prvo in drugo svetovno vojno in njegov utemeljitelj dr. Ivo Pirc (1891-1967)*, Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja RS, 2005 str. 15

⁴⁴⁵Prav tam, str. 15

⁴⁴⁶Michel Foucault, *Zgodovina seksualnosti, volja do znanja*, Ljubljana: Škuc, 2000, str. 140

pravica do jemanja: stvari, časa, teles in končno življenja.«⁴⁴⁷ Od obdobja klasicizma se je to spremenilo. Sama bi tu dodala, da je mehanizem odvzema nadomestil mehanizem discipliniranja. Zato prednost najvišje politične instance sedaj ni pravica razpolagati z življenjem in smrtjo, temveč ravno *oblast nad življenjem*. Smrt pa »je njena meja, trenutek, ki ji uhaja: postane najskrivnostnejša, najbolj zasebna točka bivanja.«⁴⁴⁸

Oblast nad življenjem se je od 17. stoletja dalje organizirala okoli **discipliniranja telesa** in nekoliko kasneje **regulacije prebivalstva**. Če sklenem s Foucaultovimi besedami: »Staro moč nad smrtjo, v kateri se je simbolizirala vladarjeva oblast, zdaj skrbno prevzame upravljanje s telesi in preračunljivo vodenje življenja... Tako se začenja obdobje neke bio-oblasti. Obe smeri, v kateri se razvija, sta še v 18. stoletju razločno ločeni. Na strani discipline so ustanove, kot sta vojska ali šola... Na strani regulacije prebivalstva je demografija.«⁴⁴⁹ Njuna stična točka, matrica, je mehanizem seksualnosti. Kajti ravno seks daje povod »neskončno majhnim nadzorstvom,... neomejenim zdravniškim in psihološkim pregledom, neki celotni mikro-oblasti nad telesom; prav tako pa daje povod tudi obsežnim meram, statističnim ocenam, posegom, ki so usmerjeni na celotno družbeno telo... predstavlja hkrati dostop do življenja telesa in do življenja vrste.«⁴⁵⁰ Seks je zato osrednja tarča in predmet oblasti. Ta ji daje zmožnost, da vlada ravno s tem, ko ga navidezno skuša obvladovati.

In čemu je po Foucaultu ta tehnika oblasti, biopolitika torej, služila? »Ta bio-oblast je bila, o tem ni dvoma, neobhodno potreben element za razvoj kapitalizma; ta je bil lahko zagotovljen le za ceno kontroliranega uvrščanja teles v proizvodni aparat in s prilagajanjem fenomenov prebivalstva ekonomskim procesom.«⁴⁵¹ Za kapitalizem »so bili naložba v živo telo, povečanje njegove cene in razdelitveno upravljanje z njegovimi močmi neobhodno potrebni.«⁴⁵² Mnogi avtorji so biopolitiko razumeli tudi v povezavi z oblastnim aparatom nacionalne države. Kako se Foucaultov koncept biopolitike na tem mestu prepleta z evgeničnimi prizadevanji nakaže Ayc A Alemdarog̃ Lu, po kateri naj bi bil najbolj glasen argument turških evgenikov ravno ta, da so človeška telesa osrednji in

---

⁴⁴⁷Prav tam, str. 140

⁴⁴⁸Prav tam, str. 143

⁴⁴⁹Prav tam, str. 146

⁴⁵⁰Prav tam, str. 150

⁴⁵¹Prav tam, str. 145

⁴⁵²Prav tam, str. 146

najbolj profiten kapital nacionalne države.⁴⁵³ Fetišistično dojemanje človeka kot naložbe pri gradnji dobičkonosne prihodnosti je bilo torej lastno tako kapitalističnim kot nacionalnodržavnim mehanizmom.

Vstop (človeške) biologije v politiko⁴⁵⁴ je uradno legitimirala znanost. Po Foucaultu so ravno pedagogika, medicina in ekonomija skozi nove tehnologije seksa širile mnogotere oblike nadzora.⁴⁵⁵ Jedro teh znanostvenopolitičnih tehnologij seksa sta v 19. stoletju tvorila program evgenike in medicina perverzij, ki sta se izluščili, ko se je medicina seksa ločila od medicine telesa in »je analiza dednosti postavila seks v položaj... biološke odgovornosti do vrste.«⁴⁵⁶ Tako se je lahko vzpostavila »državna uprava nad porokami, rojstvi, preživetji.«⁴⁵⁷ Če sklenem, za Foucaulta je bila evgenika iznajdba tehnologij seksa - mehanizem biopolitike. Temu so pritrdili tudi nekateri zgodovinarji evgenike, tudi že večkrat omenjena Ayc A Alemdarog̃ Lu, ki je ugotovila, da je v težnji po modernizaciji in vzpostavitvi reda turška država disciplinirala telesa svojih državljanov. Pri tem se je oprla na znanstveno, racionalno in medicinsko utemeljeno govorico. S številnimi, »strokovno utemeljenimi« ukrepi je tako spodbujala higiensko in etično regulacijo človeškega telesa. Higienizacija pa je, kakor je bilo že pokazano, vključevala tudi evgenizacijo.⁴⁵⁸

Do podobnih zaključkov je glede mehiške evgenike prišla Alexandra Minna Stern: V »porevolucionarni« Mehiki, tako kot v številnih drugih zahodnih državah, je *oblast nad življenjem* bila temeljni kamen gradnje države in nacionalizma. Discipliniranje teles pa se je lahko začelo šele tedaj, ko je zdravstvo prišlo pod kontrolo države, ko se je zaključil boj proti mazaštvu, ko so babice zamenjali ginekologi in izšolane sestre. Tudi v higienizaciji slovenske družbe je bil ključnega pomena boj proti mazaštvu, toda vrnimo se k ugotovitvam Sternove, ki je zanimivo nakazala, da je ravno dom postal področje, kamor je z lahkoto vdiral oblast, saj je ravno tu lahko prišlo do vključitve vrste

⁴⁵³ Ayc A Alemdarog̃ Lu, Politics of the Body and Eugenic Discourse in Early Republican Turkey, v *Body & Society*. Letnik 11(2005), str. 69-70

⁴⁵⁴ Michel Foucault, *Zgodovina sesulanosti, volja do znanja*, Ljubljana: Škuc, 2000, str. 146

⁴⁵⁵ Michel Foucault, *Zgodovina sesulanosti, volja do znanja*, Ljubljana: Škuc, 2000

⁴⁵⁶ Prav tam, str. 123

⁴⁵⁷ Prav tam, str. 123

⁴⁵⁸ Ayc A Alemdarog̃ Lu, Politics of the Body and Eugenic Discourse in Early Republican Turkey, v *Body & Society*. Letnik 11(2005), str. 61-76

vedenjskih in normativnih kod. Te kode so želele ustvariti novo vrsto državljanov in nacionalnih subjektov, katerih modele so pomagale graditi tudi evgenične norme.⁴⁵⁹

Izpostavila sem že pomen, ki ga je v evgeniki imel etos kolektivnega. Sternova izjemno natančno prikaže, kako je kolektivno uhajalo v sfere individualnega življenja in brisalo meje med javnim in intimnim. Spolnost kot način discipliniranja telesa je naenkrat postala stvar države. In zanimivo, tako je mislil, tako je želel tudi slovenski zdravnik in skorajšnji evgenik Anton Breclj: » ... zmeta, ki se uveljavlja med novodobno družbo pod geslom svobode, je mnenje, češ da je spolno življenje prav zasebna zadeva vsakega posameznika, zadeva, ki se ne sme vanjo vtikati nihče drugi, tudi družba ne...«⁴⁶⁰. Naravnost impresivno je, kako se Foucaultova teorija biopolitike, državna preobremenjenost s seksom, vdiranje javnega v intimo posameznikovega življenja zrcalijo v besedah še enega slovenskega pisca o evgeniki: »Ni dovolj, da vtika državna oblast svoj nos v naše žepe, v naš želodec, še naših genitalij se ji je zahotelo, da jih bo obtipavala in ocenjevala, da bo svetila s svojo brezobzirno lučjo v naše najskrivnejše kotičke, diktirala bo poroke, porode itd. Ni dovolj, da imamo konfidente za davkarijo, še za evgeniko jih bomo dobili, še malo denuncianstva in škodovanja svojemu bližnjemu manjka Evropi do popolne demokracije. In ta policijski aparat bo obremenjeval družbo bolj kot vsi umobolni.«⁴⁶¹

Strinjam se s tezo Sternove, da discipliniranje telesa ni potekalo samo preko spolnosti, pač pa tudi preko otroka. Vsiljevanje šolskih, pravnih in zdravstvenih avtoritet v življenje in razvoj odraščajočega je po njenem mnenju namreč omogočalo, da je država s svojimi lovskami vnovič lahko dosegla dom. In spet so evgeniki bili tisti, ki so v dvajsetih in tridesetih letih imeli odločilno vlogo pri kreiranju standardov normalnosti in abnormalnosti mehiških otrok⁴⁶². Nadzor nad psihofiziološkim razvojem, s pomočjo katerega so otroci postali javna dobrina? Sploh se nam ni potrebno sklicevati na mehiške ali kakršnekoli druge tuje študije in vire, da bi prišli do tovrstnih spoznanj.

⁴⁵⁹ Alexandra Minna Stern, Responsible Mothers and Normal Children: Eugenics, Nationalism, and Welfare in Postrevolutionary Mexico, 1920-1940, v *Journal of Historical Sociology*, lenik 12, št. 14 (December 1999), str. 369-397

⁴⁶⁰ Anton Breclj, Seksulani problem in inteligenči naraščaj, v *Čas*, letnik 19(1924/25), str. 300

⁴⁶¹ Maks Kremžar, Evgenika, v *Življenje in svet*, Letnik 15, str. 471

⁴⁶² Alexandra Minna Stern, Responsible Mothers and Normal Children: Eugenics, Nationalism, and Welfare in Postrevolutionary Mexico, 1920-1940, v *Journal of Historical Sociology*, lenik 12, št. 14 (December 1999), str. 369-397

Spomnimo se le na poslanstvo Škerljevih antropoloških merjenj na otrocih, ki jih je opravljajal v okviru ljubljanskega Higienškega zavoda.⁴⁶³

PROCES CIVILIZIRANJA

Eliasov koncept civiliziranja se na nekaterih mestih spogleduje s Foucaultovimi pojmom biopolitike. Saj ga, tako kot Foucaulta, zanimajo učinki oblasti-države v diahronih/časovnih razsežnostih. Kajti civiliziranje, okoli katerega je konec koncev osrediščena njegova teorija, razume kot proces v nastajanju in kot proces, na katerega vpliva oblika države.

Po Eliasu v toku novoveške zgodovine poteka proces monopolizacije, ki partikularne in sredobežne sile oblasti sestavlja v večje enote. Tako se je tudi izteklo oblikovanje moderne nacionalne države. Vzporedno poteka tudi monopolizacija nasilja, s kompleksnostjo sistema prihaja do diferenciacije družbenih vlog. Vse to pa sproža proces civiliziranja. Civiliziranje je tu razumljeno kot »spreminjanje človeškega vedenja in čutenja v določeni smeri.«⁴⁶⁴ In sicer v smeri, kjer se zunanje prisile preobražajo v samoprisile. Gre torej za to, da človek sam brzda svoje nagone, svoja čustva, svoje telesno in jih podreja oddaljenim ciljem, ki so družbeno pomembni predvsem v sistemu zapletenih, stabilnih in izjemno obsežnih oblastnih enot. Z Eliasovimi besedami: »Značilna stabilnost duševnega aparata samoprisile, ki izstopa kot odločilna poteza v habitusu vsakega civiliziranega človeka, je kar najtesneje povezana z oblikovanjem monopolnih institucij telesnega nasilja in čedalje večjo stabilnostjo centralnih organov v družbi.«⁴⁶⁵ Z diferenciacijo družbenih vlog morajo ljudje svoje vedenje neprestano uglaševati z vedenjem drugih. Pri tem se prisile od zunanjih avtoritet premeščajo v človekovo zavest in podzavest. Samo z ustreznim samonadzorom individuum namreč lahko vzdrži in ustrezno funkcionira znotraj mreže soodvisnosti. Miselni mehanizem samonadzora se tudi vedno širi na enak način: »vsepovsod najprej zajame ozke višje sloje in potem čedalje širše sloje družbe.«⁴⁶⁶ Pri visoki stopnji delitve dela je odločilna

⁴⁶³ Glej str. 88-90

⁴⁶⁴ Norbert Elias, O procesu civiliziranja: sociogenetske in psihogenetske razstave, drugi zvezek, Ljubljana: *cf (rdeča zbirka), 2001, str.284

⁴⁶⁵ Prav tam, str. 293

⁴⁶⁶ Prav tam, str. 321

vsaka motnja, tudi tista na dnu družbene hierarhije. Tako se modeli samodiscipliniranja od vodilnih slojev razširjajo na celotno ljudstvo. Oblast je torej odvisna od samodiscipliniranja množic.

Tako Foucault kot Elias na tak ali drugačen način izpostavita pomen discipline in nadzora (ki se preobražata s časom) nad (lastnim) telesom in nad nižjimi sloji in ne moremo zanikati, da je ravno nadzorovanje množic inherentno tudi evgeniki. Četudi je moj poskus povezovanja Foucaultove in Eliasove teorije nekoliko forsiran, pa je gotovo, da so nekateri zgodovinarji evgeniko poskušali zaobjeti tudi s konceptualizacijo slednjega avtorja. Npr. po Ayc, A Alemdarog̃ Lu naj bi Elias v svoji knjigi izpostavil kontradiktoren trend procesa civiliziranja. Ta naj bi v težnji, da bi človeško bivanje doseglo visoko stopnjo civiliziranosti, brisal sledi telesnega. Zato sta pomembni komponenti tega mehanizma tudi higienska (h kateri so tedaj prištevali tudi evgeniko) in etična regulacija, ki sta sprva potekali ločeno, s principom racionalizacije in sekularizacije pa sta se začeli spajati. Z racionalizacijo je tako prišlo do popolne sublimacije telesnega. Telesne raznolikosti so se pritajile, obenem pa je postala pomembna identifikacija normalnega in perverznega telesa.⁴⁶⁷ Kako je mehanizem »normalizacije« nihal med nadzorom nad posamezniki (otroki) in samonadzorom, nam opiše tudi Alexandra Minna Stern. Z inteligenčnimi ali drugimi testi so meritve učencev prenašali v državno obravnavo, rezultati pa so tudi služili kot način samoregulacije. Testi so otrokom omogočali, da se samopreverjajo in če sledimo Eliasovim iztočnicam, si izoblikujejo nadjaz z namenom samoregulacije in individuacije⁴⁶⁸.

Z opredeljevanjem normalnega in nemoralnega (telesa) je povezan še en Foucaultov koncept - koncept normalizacije.

---

⁴⁶⁷Ayc A Alemdarog̃ Lu, Politics of the Body and Eugenic Discourse in Early Republican Turkey, v Body & Society. Letnik 11(2005), str.67

⁴⁶⁸Alexandra Minna Stern, Responsible Mothers and Normal Children: Eugenics, Nationalism, and Welfare in Postrevolutionary Mexico, 1920-1940, v Journal of Historical Sociology, letnik 12, št.14(December 1999), str. 385

BIOETIČNE RAZSEŽNOSTI NOVE EVGENIKE

1. UVOD

Zaslepljen od uresničenih obljub naravoslovnih znanosti je svet v prvi polovici dvajsetega stoletja pozabil na moralni manko nebrzdanega razvoja. Šele v sedemdesetih letih se je nato ubesedil pojem bioetike, okoli katerega so se nato začela zbirati vprašanja o odnosu med življenjem, znanstvenim napredkom in etiko. R. Globokarjev prevod po Encyclopedia of Bioethics ga definira tako: Bioetika je sistematično preučevanje moralnih razsežnosti - kar vključuje moralni vidik, odločitve, ravnanje in politike - ved o življenju in skrbi za zdravje preko različnih etičnih metodologij v interdisciplinarnem kontekstu.⁴⁶⁹ V ta diskurz se seveda pomembno umešča tudi vprašanje evgenike...

Po drugi svetovni vojni so evgeniki obmolknili, saj je njihova psevdoznanost postala sinonim za rasizem in nacistične zločine. Naravoslovne vede pa so, čeprav obremenjene zaradi preteklih zablod in neuglednega zavezništva z evgeniko, vztrajale na svoji zmagoslavni poti spoznanja. Leta 1953 sta James Watson in Francis Crick odkrila strukturo DNK. Tako je ponovno dobilo zagon preučevanje dedovanja (genetika) in kulminiralo leta 1990, ko je bil uradno ustanovljen Projekt človeški genom. Cilj tega mednarodnega, javno financiranega projekta je bil razvozlati človeški dedni zapis. To se je uresničilo že leta 2001⁴⁷⁰. V »stoletju biotehnologije«⁴⁷¹ nam raziskovalci obljublajo nove gotovosti v razumevanju dednih bolezni. Vse bolj postajajo uresničljive tudi znanstvenofantastične napovedi o genskem inženiringu. S tovrstnimi obeti pa se ponovno prebuja zgodovinski spomin, potlačeni strahovi v zvezi s pojmom »vzreja ljudi« prihajajo na dan. Hitlerjeva »rasna higiena«, nacistični Lebensborn, dr. Mengele so demagoška svarila, s katerimi nasprotniki novi evgeniki izrekajo svoj jasni in brezkompromisni Ne. Pa vendar, ali je naci-ideologija vedno in povsod inherentna evgeničnim prizadevanjem? Ali je nasprotno, evgeniko mogoče razumeti tudi znotraj

⁴⁶⁹R. Globokar, Bioetika- etika življenja, v Bogoslovni vestnik, letnik 64, 2004, 3, str. 429

⁴⁷⁰http://sl.wikipedia.org/wiki/Projekt_%C4%8Clove%C5%A1ki_genom, Človeški genom, ogled 15. 7. 2008

⁴⁷¹Termin po: Jeremy Rifkin, Stoletje biotehnologije : kako bo trgovina z geni spremenila svet, Ljubljana: Krtina, 2001

demokracičnega konteksta, kjer so spoštovane človekove pravice in ni sledu o rasizmu? So nacistični zločini skrajna, toda najbolj dosledna realizacija evgenične misli, ali le njena sprevržena oblika?⁴⁷² Tako se sprašujejo avtorji dela »From chance to choice« in ugotavljajo: »Saj je hitlerizem konec koncev degeneriral vse ideje, vsa gibanja, katerih se je le dotaknil«⁴⁷³. Z drugimi besedami:

Ali je mogoče govoriti o moralno neoporečni evgeniki? Kje je pravzaprav zagrešila »stara evgenika«?

Buchanan in drugi so prepričani, da nam na to vprašanje ne bo pomagala odgovoriti črna/bela nacistična izkušnja, pač pa »etična avtopsija« celega spektra takšnih in drugačnih evgeničnih praks iz preteklosti. Te so se, ene več, druge manj, razlikovale od nemškega modela tudi po moralni senzibilnosti. Kot dokaz nam lahko delno služi tudi zgodovina evgenike na Slovenskem.

Ko bomo bolje razumeli stare evgenike, jih očistili predsodkov, znanstvenih zmot in podtalnih ideologij časa, v katerem so nastajale, jih bomo poskušali umestiti v sodobnost. Uvideti jih bo torej potrebno skupaj s sodobnimi reproduktivnimi praksami in optimističnimi prognozami genetikov. Po tovrstnem postopku se bo deloma izluščil brezčasni skelet pojma evgenike, šele tedaj bo mogoče vsaj delno ocenjevati njegovo intrinzično moralno vrednost.⁴⁷⁴

---

⁴⁷²Allen Buchanan in dr., Form chance to choice, Cambridge: Cambridge university press, 2000, str. 27-60

⁴⁷³Prav tam, str.38

⁴⁷⁴Delno povzeto: Allen Buchanan in dr., Form chance to choice, Cambridge: Cambridge university press, 2000, str. 27-60

2. ŠE ENKRAT O METODAH EVGENIKE

Kakor je mogoče razbrati tudi iz slovenske zgodovine, je bila evgenika v preteklosti sporna zaradi metod, ki jih je uporabljala. Z zakoni o prepovedih poročanja, s prisilnimi kastracijami, prisilnimi sterilizacijami in nenazadnje holokavstom je grobo kršila človekove pravice, predvsem telesno integriteto in reproduktivno svobodo. V kratkem povzetku razmišljanja Buchanana in drugih lahko izpostavim, da reproduktivna svoboda predstavlja za človeka intrinzično dobro, poleg tega je pomembna pri zagotavljanju enakopravnosti med spoloma in je tudi eden izmed bistvenih faktorjev pri oblikovanju človekove samodeterminiranosti . Po Dworkinu spada reproduktivna svoboda med kritične interese-»critical interests« (odločilne interese), saj zadeva zelo intimno področje človekovega delovanja in nosi daljnosežne posledice . Zaradi vrednosti reproduktivne svobode torej moramo sklepati, da cilj (če v izhodišču pač predpostavljamo, da so evgenični cilji pomembni) absolutno ne opravičuje zgoraj opisanih sredstev . Vendar je z razvojem medicine in genetike danes »kakovost prebivalstva« mogoče izboljševati brez tako invazivnih sredstev, kakor sta kastracija in sterilizacija. Rek cilji ne upravičujejo sredstev se tako zruši pred dejstvom, da so sedaj tudi sredstva moralno povsem sprejemljiva. Ali res?

Morda pa bo v prihodnosti možno uresničevati evgenične cilje brez odstranjevanja »drugačnih« zarodkov. Medtem ko je »stara evgenika zahtevala nenehno izbiranje primernih osebkov za vzrejo ter izločanje neprimernih.«⁴⁷⁵, bo morda »nova... v principu omogočila izboljšanje zasnove slednjih.«⁴⁷⁶ anticipira Fukuyama.... Žal tovrsten razvoj ne bo apriori onemogočal kršenja reproduktivne svobode in nenazadnje, saj je tudi sterilizacija povsem sprejemljiv postopek, če se posameznik zanj odloči prostovoljno (npr. v kontraceptivne namene). Ugovore evgeniki bo torej potrebno iskati tudi onstran vprašanja metod.

Evgenika je bila tudi sporna, ker je izboljševanje človekovega zdravja skušala doseči s preprečevanjem rojstev bolnih ljudi, v nasprotju z medicino, ki si prizadeva za zdravljenje živečih . Jasno je, da niti metode sodobne evgenike, npr. selektivni splav, ne rešujejo te točke. Preprečevanje bolezni na tak način popolnoma sprevrča pomen preventivne medicine, povzemajo Buchanan in drugi stališča nekaterih, vendar obenem

---

⁴⁷⁵Francis Fukuyama, Konec človeštva, posledice revolucije v biotehnologiji, Tržič: Učila international, 2006, str. 120

⁴⁷⁶Prav tam

dodajajo, da se ne strinjajo s tovrstnimi argumenti. Vrsta drugih fenomenov namreč vpliva na odločitve o tem, kakšni posamezniki bodo spočeti, npr. zavarovalne police, oglasi, makroekonomske odločitve... , v čem se evgenika razlikuje od le-teh? Na to vprašanje odgovarjajo branilci pravic ljudi s posebnimi potrebami, h katerim se bom vrnila v nadaljevanju, predvsem v zadnjem poglavju, kjer bom predstavila teze, ki so najresnejši izziv pri moralnem opravičevanju evgenike.

3. OD KOLEKTIVISTIČNEGA K INDIVIDUALISTIČNEMU ETOSU

Tako kakor vse druge sociološke fenomene, je tudi evgeniko nujno razumeti znotraj nekega specifično družbeno-zgodovinskega konteksta. V grobem je od obdobja med obema vojnoma do konca 20. stoletja (zahodni) svet prehodil pot od kolektivističnega k individualističnemu etosu⁴⁷⁷. In ravno evgenični diskurz je jasen kazalec tega! Že v prvem delu diplomske naloge sem obširno opisala, kako je evgenično gibanje sledilo kolektivistični naravnosti. Tudi če so nekateri pisci začutili, da evgenični ukrepi kršijo pravice posameznikov, so jih smatrali za vredne žrtvovanja. Evgenika je bila torej v preteklosti sporna, ker je upoštevala zgolj skupno dobro, ne pa dobro posameznika (oziroma staršev). Da pa se bo evgenika v prihodnosti lahko izognila tovrstnim obsodbam, nam zagotavljajo širši zgodovinski mehanizmi: Ideal skupnosti je po drugi svetovni vojni pošel, saj je, tako Kymlicka, »novejša zgodovina pokazala na«⁴⁷⁸ njegovo »preveliko dovzetnost za manipulacijo fašistov, rasistov in drugih zagovornikov totalitarnih režimov«.⁴⁷⁹

V prihodnosti bo torej najverjetneje evgenika »liberalna«, zavezana visokemu vrednotenju avtonomije in človekovih pravic. Ne bo se zato več izvajala s prisilo države, ampak jo bodo svobodno in individualno prakticirali starši. Individualna bo tudi v smislu učinka, saj ne bo vplivala na dedni zapis celotnega naroda, ampak na dedno zasnovo posameznih otrok⁴⁸⁰, poudarja Fox. Kar pomeni, da ne bo tako sporna kot njena starejša različica, saj ne bo, tako Rifkin, »prežeta s politično ideologijo«⁴⁸¹ ter je ne bosta »poganjala strah in sovraštvo«, temveč »tržne sile in želje potrošnika«.⁴⁸²

---

⁴⁷⁷ Merryn Ekberg, The old eugenic and the new genetics compared, v: Social History of Medicine. Letnik 20, št. 3, str. 586

⁴⁷⁸ Will Kymlicka, 299

⁴⁷⁹ Prav tam

⁴⁸⁰ Dov Fox, The illiberality of »liberal eugenics«, v: Ratio. new series. Letnik 20 (1.4. 2007), str.4

⁴⁸¹ Jeremy Rifkin, Stoletje biotehnologije : kako bo trgovina z geni spremenila svet, Ljubljana: Krtina, 2001

⁴⁸² Prav tam

»PUBLIC HEALTH MODEL« versus »PERSONAL SERVICE MODEL«

Nasprotje med kolektivističnim in individualističnim etosom se deloma veže na korelacijo med sistemoma, ki so ju Buchanan in drugi poimenovali »public health model« in »personal service model«. »Public health model« je, kakor je bilo že rečeno, temeljil na utilitarističnih načelih. Glede utilitarizma je Kymlicka ugotovil, da je »slabo interpretiral ideal enakega upoštevanja interesov vsake osebe in da je zaradi tega dopustil, da so nekateri ljudje obravnavani slabše kakor enako tj. da so obravnavani kot sredstva za cilje drugih.«⁴⁸³ V političnem smislu ni ponudil jasnih in nedvomnih smernic glede vprašanja zatiranih manjšin.⁴⁸⁴ (Pri tem predpostavljam, da evgenično zapostavljene v vsakem primeru lahko tretiramo kot »zatirano manjšino«) V nasprotju s preteklostjo, danes vsaj na Zahodu, prevladuje »Personal service model«. Ta določa, da je genetsko testiranje del zdravstvenih uslug. Odločitev, ali bodo le-te uporabljene ali ne, pa je izključno v domeni posameznikov oziroma staršev. Genske odločitve so torej prepuščene privatnim izbiram ter s tem izključene iz javne sfere. Fundamentalni vrednoti tovrstnega modela sta individualna avtonomija in reproduktivna svoboda, ki služita kot odlični branik proti ekscesom surove konsekvencialistične - utilitaristične etike, lastne evgenični dobi. Vendar je pomanjkljivost »Personal service modela«, da z glorificiranjem avtonomije zanemarija izredno pomemben aspekt pravičnosti - dolžnost preprečevanja škode. V uvidu ima samo avtonomijo tistega, ki odloča o genetskih intervencijah, ne pa tudi avtonomije osebkov, na katere tako dalekosežni in drastični posegi lahko vplivajo.⁴⁸⁵ V naslednjem podpoglavju obravnavam pomankljivosti »Personal service modela« oziroma širše rečeno »liberalne evgenike«.

NEVARNOSTI LIBERALNE EVGENIKE

UVOD

Katere nevarnosti prinaša liberalna evgenika oziroma natančneje (bodoči) genski inženiring in podobne reproduktivne prakse? »Bomo kategorialno novo možnost posega v človeški genom obravnavali kot povečanje svobode, ki ga je potrebno normativno

⁴⁸³Will Kymlicka, *Sodobna politična filozofija: uvod*, Ljubljana: Krtina, 2005, str. 72

⁴⁸⁴Prav tam, str. 86

⁴⁸⁵Allen Buchanan in dr., *From chance to choice*, Cambridge: Cambridge university press, 2000, str. 12-13

urediti - ali pa kot samopooblastilo za transformacije, odvisne od preferenc, ki ne potrebujejo nobenega samoomejevanja?»⁴⁸⁶ se v tem kontekstu sprašuje Habermas in opozarja na argument drsečega pobočja, ki gre od že danes sprejete predimplantacijske diagnostike do genskih posegov v telesnih in zarodnih celicah⁴⁸⁷. Vsak nov pojav potegne za seboj številne posledice in stranske učinke.. Nedoločljivost prihodnjega razvoja - pot v neznano, je vselej moralno sporna pot. Možnih je več pretežno pesimističnih scenarijev. V prvi vrsti se nam postavlja vprašanje, ali je/bo razvoj v genetiki res v celoti stal na trdnih znanstvenih temeljih. Pred sedemdesetimi leti ni skoraj nihče dvomil v znanstvenost takratne evgenike, poudarjala sem, da se je poučevala na srednjih šolah, univerzah, zagovarjali so jo ugledni strokovnjaki... Meryn Erberg je prepričana, da genetiki gradijo na številnih konceptih stare evgenike, še vedno npr. nekateri iščejo čarobne formule, ki enoznačno interpretirajo problem dedovanja inteligence, spomina, nagnjenosti h kriminalu. Morda bo nekoč nova »revolucija v znanosti« povsem zrušila predpostavke sodobne genetike. Še bolj zaskrbljeni smo lahko zaradi vpliva, ki ga imajo teorije, ki v celoti izključujejo vplive okolja (spomnimo se na sporno študijo The Bell kurve...) na nepoučeno javno mnenje... Plaši pa nas lahko tudi zaveznitvo med biotehnološkim raziskovanjem in kapitalom⁴⁸⁸. Ampak pustimo tovrstna predvidevanja ob strani, saj lahko z njimi hitro zapademo v postmoderni relativizem in neutemeljene teorije zarot .

Skrbi v zvezi z liberalno evgeniko so bistveno bolj specifične in se gibljejo okoli meje, ki ločuje zdravljenje od t.i. izboljševanja. V preteklosti je izraz negativna evgenika označeval najbolj sporne prakse tega gibanja (npr. sterilizacijo in v končni fazi genocid), pozitivna evgenika pa je bila manj moralno obremenjujoča. Danes je ravno nasprotno - izraz negativna evgenika označuje prakse, ki so povezane z golim zdravljenjem določenih genskih okvar, gre torej za nekoliko bolj sofisticirana zdravila. Izraz pozitivna evgenika pa se veže na izboljševanje genske zasnove povsem normalnih zarodkov (torej večanje IQ-ja, višine,boljšanje spomina itd.). V sodobni bioetični misli se praviloma zato le to smatra za zgrešeno. Distinkcija med negativno in pozitivno evgeniko je odločujoča. Paradoksalni izziv tega pa je, kakor poudari

---

⁴⁸⁶Jürgen Habermas, Prihodnost človeške narave, Verjeti in vedeti, Ljubljana: Studia humanitatis, 2005, str. 20

⁴⁸⁷Prav tam, str. 26

⁴⁸⁸Meryn Ekberg, The old eugenic and the new genetics compared, v: Social History of Medicine. Letnik 20, št. 3

Habermas, da so prav na tej distinkciji meje zelo zabrisane⁴⁸⁹. Na distinkcijo pozitivna/negativna evgenika sem na začetku opozorila zato, ker se je bom dotaknila na številnih mestih v nadaljevanju. K njeni natančnejši analizi pa prešla v zadnjem poglavju.

EVGENIČNI STARŠI IN ZAGOTAVLJANJE PRAVIC OTROK

Zagovorniki liberalne evgenike poudarjajo, da bo pri regulaciji zakonodaje glede novih reprodukcijskih tehnologij (kakršnekoli že bodo) nujno upoštevati neodtujljivo pravico staršev do reproduktivne svobode. Ker reproduktivne odločitve tako globoko posegajo v posameznikovo telesno integriteto in identiteto, je oblast prisiljena prepustiti staršem nad tem področjem popolno avtonomijo ter jim celo omogočati, da (finančno) izpeljejo svoje načrte glede prokreacije,⁴⁹⁰ povzema argumente liberalnih evgenikov Fox. Lekcijo o tem, kaj se zgodi, ko država krši reproduktivno svobodo svojih državljanov, nam lahko ponudi ravno zgodovina »stare« evgenike. Če je torej v preteklosti argument pravice do reproduktivne svobode evgeniki nasprotoval, jo danes, če jo izvajajo starši, moralno opravičuje. Toda pravice staršev morajo na tem mestu obračunati s pravicami otrok. Nasprotniki genskega inženiringa trdijo, da je gensko oziroma evgenično programiranje otrok etično nedopustno, saj otroke kroji, »programira« po želji staršev.

Če imajo posamezniki pravico z izbiro partnerja vplivati na dedne značilnosti svojih bodočih otrok, imajo potemakem pravico določati njihove lastnosti tudi s pomočjo novih reprodukcijskih tehnologij⁴⁹¹ poudarja Fox. Buchanan in dr. sledijo podobnim načelom. Smatrajo, da si starši želijo najboljše možnosti za svoje otroke. Zakaj naj ne bi bili potemtakem upravičeni do storitev novih reprodukcijskih tehnologij, tako kot so upravičeni do svobodnega odločanja o vzgoji svojih otrok?⁴⁹²

Tudi Agar je prepričan, da v osnovi ni razlik med učinki vzgoje in učinki genskega »programiranja«⁴⁹³. Staršem je dopuščeno programirati osebnosti svojih otrok preko

⁴⁸⁹ Habermas, Prihodnost človeške narave, Verjeti in vedeti, Ljubljana: Studia humanitatis, 2005, str. 26-

27

⁴⁹⁰ Dov Fox, The illiberality of »liberal eugenics«, v: Ratio. new series. Letnik 20 (1.4. 2007), str.3

⁴⁹¹ Prav tam, str.8

⁴⁹² Allen Buchanan in dr., Form chance to choice, Cambridge: Cambridge university press, 2000

⁴⁹³ Bernard D. Prusak, Rethinking "Liberal Eugenics", reflections and questions on Habermas on bioethics, v Dastings Center Report 35. Letnik 6(2005), str 32

konvencionalnih vzgojnih praks, zato mora biti dopustno programirati tudi s pomočjo genskega inženiringa, nadaljuje Agarjeve misli Fox.⁴⁹⁴ Prusak citira Erika Parensa, ko trdi, da imajo Agar in drugi pri tem enačenju v mislih »to smo že naredili (in vse je bilo O.K.) argument«⁴⁹⁵. Ta argument se večkrat uporablja pri upravičevanju novih biotehnoških posegov in se glasi nekako tako: » Če je bila praksa X moralno dopustna v preteklosti in je praksa Y enaka praksi X, potem sledi, da bo praksa Y morala biti moralno dopustna v prihodnosti.«⁴⁹⁶ Agar sicer prizna, da moramo pri tovrstnih argumentih biti previdni in se dobro prepričati »ali je praksa Y res identična praksi X ter se bolje vprašati, ali je v končni fazi X zagotovo upravičena,«⁴⁹⁷ vendar kljub vsemu zaključuje, da je različno vrednotenje genskih in vzgojnih učinkov napačno, kajti če privzamemo, da umetne spremembe v dednem zapisu res tako odločilno presegajo pomen vzgoje, potem smo vsi ljudje v osnovi podrejeni genskemu determinizmu in je razpravljanje o svobodi otrok nesmiselno⁴⁹⁸. To misel lepo ponazori tudi Fox: Strinjamo se lahko z liberalnimi evgeniki, ki zavračajo splošno sprejeto prepričanje o ireverzibilnosti genskih posegov v nasprotju z reverzibilnostjo vzgojnih ukrepov. Preproste lastnosti, kakor je npr. barva oči, so sicer nepovratne, ne morejo pa biti nepovratne bolj kompleksne lastnosti, ki res bistveno vplivajo na samodefiniranje posameznika. Te so namreč odvisne od vrste zapletenih vplivov tako »narave« kot »okolja«. Niti reverzibilnost ne more biti sama po sebi odločujoča v vrednotenju, saj je moralni status določenih vzgojnih praks vsaj deloma odvisen tudi od tega, kakšne vrste so. Zakaj bi bila torej pomembna (ne)povratnost določenih ukrepov, ki jih ne bi v nobenem primeru želeli spremeniti?.

Fox se torej strinja z liberalnimi filozofi, ko enačijo vplive genskih posegov in vzgoje. Vendar opozarja, da le-ti ne upoštevajo argumenta, ki relativizira že samo avtonomnost *vzgojnih* odločitev staršev. Z drugimi besedami, liberalna družba je v nekaterih primerih moralno pooblaščen ukrepati proti volji staršev, tudi ko gre za običajno vzgojo. Kot primer lahko navedemo obvezo osnovnošolskega izobraževanja ali problem zlorabljanja otrok s strani staršev, zagotavljanje nujne zdravstvene nege itd.. Na tem mestu se je torej po Foxu potrebno vprašati, ali bi država morala tudi pri genskih reproduktivnih

⁴⁹⁴Dov Fox, The illiberality of »liberal eugenics«, v: Ratio. new series. Letnik 20 (1.4. 2007), str. 4-5

⁴⁹⁵Bernard D. Prusak, Rethinking "Liberal Eugenics", reflections and questions on Habermas on bioethics, v Dastings Center Report 35. Letnik 6(2005), str. 33

⁴⁹⁶Prav tam, 33

⁴⁹⁷Prav tam, str. 33

⁴⁹⁸Prav tam, str. 33

praksah ubrati tovrstne paternalistične ukrepe⁴⁹⁹.

Buchanan in dr. upoštevajo ta pomislek, kajti tudi oni ugotavljajo, da je država v nekaterih primerih vendarle prisiljena ukrepati proti samovolji staršev. Pri tem se pa ne sklicujejo na argument otrokove prihodnje privolitve v takšne ali drugačne genske (ali pa tudi vzgojne) posege. To pa zato, pravijo, ker ne moremo vedeti, ali je privolitev v gensko modificiranje pristna, ali gre res za »seznanjene preference«⁵⁰⁰. Otrokovo mnenje je odvisno tudi od posegov, narejenih *na njem*. Poleg tega so v mnogih primerih posegi upravičeni, tudi če se otroci ne strinjajo z njimi (ti so lahko denimo povsem zadovoljni s svojim »agresivnim« značajem, čeprav je to, objektivno gledano, napačno)⁵⁰¹. Menim, da bi pedagogi na tovrstno dilemo odgovorili: prizadevati si moramo, da otroku zagotovimo kritično mišljenje in avtonomno moralo, s katerima bi lahko razmišljal dalje... Kako pa Buchanan in drugi v tem kontekstu potegnejo črto? Zarišejo jo s pomočjo **»otrokove pravice do odprte prihodnosti«**: Liberalna država mora obdržati nevtralno držo, ki upošteva prularnost vrednot, vendar mora v imenu te iste prularnosti braniti otrokovo pravico do odprte prihodnosti. Zato mora, upoštevajoč individualno avtonomijo, vsaj do določene mere omejiti genske intervencije. Vzemimo za primer, da bi dopustili prekomernim ljubiteljem glasbe spočeti otroka z »geni za glasbo«. Ali ne bi s tem preveč enosmerno začrtali otrokovo pot v prihodnost in mu tako onemogočili pravico do poklicne svobode? Starši lahko povsem zgrešijo v prepričanju, kaj je najbolje za potomce tudi zaradi trenutnih napačnih dognanj v znanosti (o tem nam veliko pove stara evgenika) ali, denimo, zaradi predanosti določenim (verskim) skupnostim, podzavestnih osebnih frustracij itd⁵⁰²....

Agar je podobnih misli, saj poudarja, da bi se pri določanju dopustnega morali ozirati na »maximin constraint on capacity enhancement«. Le tisti vidiki genska inženiringa bi bili po njegovem mnenju torej sprejemljivi, ki bi delovali kot sredstvo, s katerim bi bilo ljudem omogočeno realizirati katerikoli načrt v življenju (Dopustno bi bilo npr. lahko

---

⁴⁹⁹Bernard D. Prusak, Rethinking "Liberal Eugenics", reflections and questions on Habermas on bioethics, v *Dastings Center Report* 35. Letnik 6(2005), str.5-6

⁵⁰⁰Izraz prevzet po: Will Kymlicka, *Sodobna politična filozofija: uvod*, Ljubljana: Krtina, 2005, str. 41

⁵⁰¹Allen Buchanan in dr., *From chance to choice*, Cambridge: Cambridge university press, 2000, str. 165-

167

⁵⁰²Prav tam

povečanje odpornosti proti virusi)⁵⁰³. K vprašanju o tem, kako določiti diapazon lastnosti, ki omogočajo otroku pravico do odprte prihodnosti, se bom vrnila v nadaljevanju., na tem mestu pa nadaljevala s Habermasovim moralnim vrednotenjem odločitev evgeničnih staršev.

Habermas se v zvezi z liberalno evgeniko postavlja na bolj konzervativno pozicijo kot njegovi ameriški kolegi (Nicholas Agar, John Harris, John A. Robertson, A. Buchanan in dr....), kar je sicer v skladu z nemško tradicijo (previdnost zaradi nacistične preteklosti), vendar obenem tudi preseneča, glede na to, da je v preteklosti veliko prispevala k liberalni politični teoriji⁵⁰⁴. Po Prusaku se Habermas z Agarjem in Buchananom in dr. strinja, da mora država svobodo staršev omejiti v dobro svobode otroka⁵⁰⁵ vendar drugače razume koncept (otrokove) svobode kot pa Agar in drugi. V izhodišču se sprašuje, kako bi se bodoča oseba odzvala na spoznanje, da je bila gensko programirana. Odgovarja, da bi to zagotovo spodkopalo njeno samorazumevanje kot avtonomnega bitja. Zakaj?⁵⁰⁶

Že zgoraj sem opozorila, da do sklepa o lastni nesvobodi lahko pridejo tudi »navadni« ljudje, če imajo geni res tako odločilno vlogo. Habermas pozna ta argument, saj prizna, da so »vse osebe, tudi naravno rojene, tako ali drugače odvisne od svojega genskega programa.«⁵⁰⁷ Zakaj torej nemški filozof kljub temu še vedno različno vrednoti učinke »genske loterije« in učinke genskega programiranja? Na tej točki se je potrebno še bolj poglobiti v Habermasovo razumevanje principa svobodne volje. Svobodni smo samo tedaj, ko so naši cilji, ideali in nameni vir našega delovanja, ko delujemo v skladu s svojimi življenjskim načrtom, za svojim samorazumevanjem. Svobodna volja je tu torej razumljena kot avtonomija.

Zavedanje o genskem programiranju bi vplivalo na razmerje do našega telesa. Genski ukrepi bi v tem primeru odražali pričakovanja staršev, saj po Habermasu »izbire zelenih

⁵⁰³Bernard D. Prusak, Rethinking "Liberal Eugenics", reflections and questions on Habermas on bioethics, v Dastings Center Report 35. Letnik 6(2005)

⁵⁰⁴Prav tam. 32

⁵⁰⁵Prav tam, str. 34

⁵⁰⁶Bernard D. Prusak, Rethinking "Liberal Eugenics", reflections and questions on Habermas on bioethics, v Dastings Center Report 35. Letnik 6(2005)

⁵⁰⁷Habermas, Prihodnost človeške narave, Verjeti in vedeti, Ljubljana: Studia humanitatis, 2005, str. 72

dispozicij ni mogoče apriori ločiti od prejudiciranja določenih življenjskih načrtov«⁵⁰⁸. In v tem primeru bi ravno telo otroka manifestiralo ta **pričakovanja**, katerim ne bi mogel ubežati. To bi posledično povzročalo alienacijo od lastnega telesa. Telo bi bilo tuje, pojmovano kot narejeno od nekoga drugega. Bistvena razlika med otrokom, ki ni zadovoljen s svojim naravnim telesom, in dizajniranim otrokom torej je, da je le telo slednjega zavezano namenom, ciljem drugih. Umanjkanje avtonomije ni odvisno od tega, da je nekdo programiran, ampak da je programiran *od nekoga drugega*.

Po Prusaku se človek torej ne more dojeti kot avtonomno bitje, če njegovo telo pooseblja cilje, namene, ideale, ki mu niso lastni⁵⁰⁹. Habermas je prepričan, da »Biti-sam-svoj« v genskem inženiringu zmoti »tuj namen.«⁵¹⁰ Tujemu namenu, bodisi je to vzgoja, tradicija, družba, smo sicer podvrženi že tekom svojega življenja. Na tej točki se torej vračamo k argumentu, ki sem ga predstavila - enačenju učinkov vzgoje in genskega programiranja. Zakaj torej Habermas zavrača tudi to distinkcijo? Ker je prepričan, da poteka ravno skozi proces podružbljanja individuacija življenjske zgodbe...

Občutek avtonomije zahteva referenčno točko, ki gre onstran vzgojnih/družbenih vplivov. »Posameznik se mora *dokopati* do zavesti o svoji individualnosti in svobodi.«⁵¹¹ Dokoplje pa se ravno s pomočjo nerazpoložljivosti naravne usode. Po Prusaku je torej ena temeljnih Habermasovih predpostavk ravno ta, da »obstaja nepreklicna povezanost med kontingentnostjo našega genskega zapisa in občutkom avtonomije«⁵¹². »Zdi se, da je nerazpoložljivost takorekoč poprejšnje naravne usode bistvena za zavest o svobodi«⁵¹³. Ravno zaradi tega Habermas ne enači, tako kot npr. Agar, naravne in socializacijske usode, ker je prav naravna usoda, naše telo tisto, ki nam omogoča, da se distanciramo od vzgoje in se počutimo svobodni. Socializacijska usoda je tudi manj zavezujoča, saj poteka na ravni komunikativnega delovanja⁵¹⁴. Odrasla oseba lahko

⁵⁰⁸Prav tam, str. 73

⁵⁰⁹Bernard D. Prusak, Rethinking "Liberal Eugenics", reflections and questions on Habermas on bioethics, v Dastings Center Report 35. Letnik 6 (2005)

⁵¹⁰Habermas, Prihodnost človeške narave, Verjeti in vedeti, Ljubljana: Studia humanitatis, 2005, str. 65

⁵¹¹Prav tam, str. 14

⁵¹²Prusak, Rethinking "Liberal Eugenics", reflections and questions on Habermas on bioethics, v Dastings Center Report 35. Letnik 6, str. 14

⁵¹³Habermas, Prihodnost človeške narave, Verjeti in vedeti, Ljubljana: Studia humanitatis, 2005, str. 67

⁵¹⁴Prav tam, str. 69

asimetrijo otroške odvisnosti vzravna⁵¹⁵. Genski posegi, ki instrumentalizirajo naravno usodo v tuje (starševske) namene, pa ustvarjajo nepreklicno asimetrična razmerja, odvisnost, podrejenost. Spreminjajo odnose med ljudmi na doslej nepoznan način, saj rušijo simetrijo odgovornosti »Nerazpoložljivost naključnega postopka oploditve«⁵¹⁶ ... je po Habermasu torej tudi nujna predpostavka »načelno egalitarne narave naših medosebnih odnosov.«⁵¹⁷

Habermasovim intuicijam sledi tudi Sendel. Opozarja, da so evgenična prizadevanja odraz destruktivne, prometejske želje po gospodovanju, s katero tvegamo izgubo brezpogojne ljubezni staršev do svojih otrok⁵¹⁸. Res se nam »pravica do izbora lastnosti otrok« nekako zdi v konfliktu z idejo brezpogojnosti. Vendar je ponovno mogoče tovrstne skrbi zavreči s pomočjo argumenta »odprte prihodnosti« in misli, da se je evgeničnih ukrepov možno posluževati *izključno* v dobro otroka.

V *Regulating eugenics* postrežejo še z eno, izredno pronicljivo Sendelovo opazko: Liberalna evgenika lahko povzroči »eksplozijo odgovornosti«, kajti kar je bilo doslej v domeni »usode«, bo morda v prihodnosti stvar »izbire«. Posamezniki (oziroma njihovi starši) bodo *krivi* za svoje *prirojene* napake. To bo morebiti celo ogrozilo družbeno solidarnost, h kateri danes ljudje pristajajo tudi zato, ker ne morejo nadzorovati tveganj.⁵¹⁹

ZAGOTAVLJANJE ENAKOSTI MOŽNOSTI

Če Habermas v genskem inženiringu vidi potencialnega zatiralca otrokove svobode in v končni fazi rušilca egalitarnih medosebnih odnosov, se Buchanan in drugi načeloma postavijo v povsem diametralno pozicijo in razmišljajo, kako bi svobodo in enakost lahko uresničevali ravno s pomočjo novih reprodukcijskih tehnologij. Te zato poskušajo uvideti znotraj teorije pravičnosti.

---

⁵¹⁵Prav tam, str. 69

⁵¹⁶Prav tam, str. 20

⁵¹⁷Prav tam, str. 21

⁵¹⁸Regulating eugenics, v Harvard Law review. Lcetnik 121(2008), št. 6, str.1585

⁵¹⁹Prav tam, str. 1585

V »tradicionalni etiki« naravne neenakosti niso bile domena pravičnosti. Šele nedavno so jih nekateri filozofi začeli vključevati v svoje teorije. John Roemer in Ronald Dworkin sta denimo ugotovila, da bi prirojene pomanjkljivosti država morala kompenzirati z redistribucijo družbenih dobrin. Z zmožnostjo vpliva na dedno zasovo se odpira vprašanje, ali bi morda ne bilo bolje, da bi namesto družbene kompenzacije na naravne neenakosti vplivali neposredno na le-te.

Izhajamo iz preprostega stališča, da mora pravičen sistem poskrbeti za enakost možnosti. Enakost možnosti je sicer možno definirati na različne načine. V najširšem obsegu to načelo teži k odpravi vseh, tako družbenih kot naravnih prepek. Če posamezniku usoda v izhodišču zaradi družbenih okoliščin preprečuje izpolnjevati življenjske načrte, je država/družba dolžna te družbene okoliščine odpraviti. Nekateri razlagalci »enakosti možnosti« so prepričani, da mora podobno postopati tudi v primeru naravnih pomanjkljivosti. Nihče ne sme biti prikrajšan zato, ker mu je »naravna loterija« namenila nižjo inteligenco ali takšno ali drugačno telesno deformacijo. Doslej je bilo »krivice narave« možno kompenzirati samo s pomočjo družbenih sredstev. V luči novih reprodukcijskih tehnologiji, ki brišejo mejo med naravno nerazpoložljivim in družbeno mogočim, bo možen radikalnejši ukrep - sposobni bomo zagotavljati ne le »družbeno« temveč tudi »gensko« enakost.

Buchanan in dr. pretresejo te argumente, vendar sklenejo, da bi bilo zavzemanje za popolno gensko enakost sporno, saj ne bi upoštevalo pluralnosti vrednot, torej medosebnih razlik v razumevanju dobrega in zaželenega. Ne bi upoštevalo niti dejstva, da je definicija pomankljivosti (torej lastnosti, vrednih popravila) odvisna od aktualnih družbenih struktur (visoko industrializirana družba zahteva povsem drugačne sposobnosti kakor lovsko-nabiralniška). Nenazadnje pa bi bilo tudi popolno izenačenje genskih razlik (genska enakost) predrag podvig. Zvoljo tega bi bilo izredno neprevidno raznolikost človeške genske dediščine omejiti v namen doseganja popolne genske enakosti. Tu ne moremo sklepati, da so Buchanan in dr. povsem proti poseganju roke pravice v naravno loterijo. Konec koncev pomeni že javno zdravstvo nekakšno zagotavljanje enakosti možnosti s pomočjo izenačevanja naravnih izhodišč. Podobno bo etično sprejemljiva politika, ko bo to le mogoče, z genskim inženiringom morala zagotavljati odpravo hudih genetskih napak in deprivacij. Buchanan in dr. se tudi kljub nenaklonjeni drži pri uresničevanju popolne genske enakosti, ne ustavljajo samo pri

dopuščanju zdravljenja. Moralno sprejemajo tudi genska (nesomatska) izboljševanja, kadar le-ta odločilno prispevajo k uresničevanju pomembnih življenjskih ciljev ali kakor sem že poudarila, upoštevajo posameznikovo pravico do odprte prihodnosti.⁵²⁰

DRŽAVNA EVGENIKA V KORIST OTROKA

Sporočilo zgodovine je jasno - prisilni ukrepi države v evgenične smotre so moralno nedopustni. Vendar ali so zgrešeni tudi tedaj, ko je njen namen zgolj zaščita otroka? Iz prejšnjega poglavja je razvidno, da je država v nekaterih primerih upravičena oporekati evgeničnim odločitvam staršev. Je zaradi varovanja otroka, zaradi njegove pravice do odprte prihodnosti, v določenih okoliščinah prav tako prisiljena ukrepati proti protievgeničnim odločitvam staršev? Pri tem vprašanju se ne gibljemo okoli dilem, ki bodo aktualne šele daleč v prihodnosti, ko bo (če bo) možen genski inženiring. Z njimi se soočamo že danes, najbolj akutno pri predimplantacijski diagnostiki in genskih skriningih.

Nekateri starši zaradi takšnih ali drugačnih vzrokov delujejo protievgenično in donosijo otroka, čeprav vedo za njegovo dedno okvaro, ki mu bo povzročala bolečine. Ali je tovrstna situacija analogna primeru, v katerem starši škodujejo že rojenemu otroku? V obeh situacijah namreč otrok zaradi odločitve staršev trpi, zato so nekatere primerjave smiselne. Ob natančnejšem vpogledu pa opazimo bistvene razlike. Pri že rojenem otroku je njegovo trpeče življenje mogoče vzporejati z življenjem pred povzročeno škodo. Z življenjem, ki je bilo iz njegovega vidika nedvomno boljše. Pri otrocih, kjer bi bila edina možna preprečitev škode splav ali odlog zanositve, pa se njihovo stanje primerja z popolnim neobstojem. Obstajajo potemtakem osebe, ki jim je v interesu to, da se ne bi nikoli rodile? Buchanan in dr. zaključijo, da obstajajo. To so ljudje, pri katerih je življenjska prognoza neprestano trpljenje. Združiti jih je mogoče v kategorijo »zgrešenih življenj«. Je država torej dolžna delovati v njihovo korist in staršem preprečiti (ali vsaj odsvetovati) donositev? Pomembno je pri tem pretesti tudi druge spremljevalne okoliščine: kako grobo bi preprečitev donositve posegala v telesno integriteto matere? (Prisilni splavi so zagotovo nekaj moralno povsem nesprejemljivega). Koliko možnosti ima prizadeti par, da v prihodnosti ponovno spočne

⁵²⁰Allen Buchanan in dr., *From chance to choice*, Cambridge: Cambridge university press, 2000, str. 61-103

otroka? Kolikšna je verjetnost, da se bo otrok res rodil z določeno okvaro? Ali je par prepričan, da zmore in želi negovati otroka z »zgrešenim življenjem« itd.... Kako opredeliti »zgrešeno življenje«, kako preprečiti zlorabe? Presojanje se dodatno zaplete pri otrocih, kjer so dedne okvare hude, ki pa kljub vsemu živijo življenja vredno življenje. Tu zagotovo ne moremo sklepati, da bi jim bil v interesu neobstoj, pa vendar se z drugega zornega kota zdi vseeno tehtno izbrati splav, če upoštevamo pravico do odprte prihodnosti.

Po vsem tem Buchanan in drugi zaključijo, da je nedirektivna drža genskega svetovanja staršem problematična, saj so prepričani, da so ukrepi negativne evgenike moralno obvezujoči. Sprejemajo pa jo zato, ker se zavedajo, da sedanji moralni koncepti ne zadoščajo in ne rešujejo enoznačno zgornjih vprašanj⁵²¹. Navsezadnje obstajajo tudi tehtni argumenti, ki delujejo v povsem obratno smer, ki torej moralno obsojajo celo negativno evgeniko. K njim se bom vrnila v nadaljevanju.

EVGENIKA IN SKUPNO DOBRO

Z diskurzom o enakosti možnosti smo se načeloma že oddaljili od razmerja starši-otroci in se premestili k vprašanju o tem, kako lahko evgenični ukrepi (staršev) vplivajo na »dobro« skupnosti, pa tudi drugih posameznikov oziroma skupin. Ti lahko namreč povsem zadovoljijo otrokovi pravici do odprte prihodnosti, ne glede na to pa »njihovi ukrepi ostanejo moralno nesprejemljivi- zakaj?

Zagotavljanje enakosti

Do česa bi pripeljal genski inženiring, če bi bil podvržen (liberalnim) tržnim zakonom in bi potemtakem peščica izjemno bogatih staršev res lahko kupila zaželene lastnosti svojim otrokom, revni starši pa si v nasprotju z dobro stoječimi ne bi mogli privoščiti primernih genov za svoje potomce? Res je sicer, da je »genska loterija« že tako »nepravična«, vendar vsaj ni deterministična in je, kakor pojasnjuje Fukuyama, v končni fazi »egalitariistična« (na razpolago vsem ne glede na status, raso...).« »Največja in najočitnejša nevarnost« tržno usmerjenih biotehnoloških postopkov torej je... »da se

⁵²¹ Allen Buchanan in dr., Form chance to choice, Cambridge: Cambridge university press, 2000, str. 204-257

bodo velike genske variacije med posamezniki zožile in kopičile znotraj izrazitih družbenih skupin... družbene elite ne bodo prenašale le družbenih prednosti, pač pa tudi boljše gene... otroci izbire... ne bodo več mislili, da je njihov uspeh posledica sreče, pač pa dobrih odločitev in načrtovanja njihovih staršev... imeli se bodo za aristokrate,«⁵²² zaključuje Fukuyama. Buchanan in dr. to dilemo rešijo tako: državi (sama bi rekla globalni skupnosti, kajti moramo upoštevati nepravilne razlike med prvim in tretjim svetom) podelijo dolžnost, da vsem državljanom omogoči enak dostop do novih reprodukcijskih tehnologij oziroma genskega inženiringa⁵²³. Če so resursi zadostni, tovrstni ukrepi rešijo napetosti med individualnimi pravicami evgeničnih staršev in skupnostjo.

Podobno bi se za družbo škodljivo oziroma nekoristno izkazalo tudi izboljševanje tistih lastnosti, ki predstavljajo prednost samo v konkurenčnem okolju. Kakšen smisel bi imela izboljšava, ki nima vrednosti sama na sebi, temveč le v relaciji do drugih (denimo visoka rast v športnih igrah kot je košarka), če bi do nje lahko dostopali vsi. Tudi zaradi tega se mora družba pri izboljševanju genskega dednega materiala držati intrinzično (naravno) vrednih dobrin⁵²⁴, poudarja Fox.

»KOMUNITARNA« EVGENIKA

Argument reproduktivne svobode staršev v določenih primerih lahko izkoristijo posamezne skupnosti proti ukrepom nevtralne države. Tako kakor je pred stoletjem evgenični pritisk prihajal s strani nacionalnih instanc, bi lahko v prihodnosti bil v domeni posameznih skupin s specifičnimi vrednotami. Te bi lahko npr. z izgovorom izobčenja manipulirale z reproduktivnimi odločitvami svojih pripadnikov. Ob tem scenariju se znajdemo pred že dobro znanim nasprotjem med »pluralizmom in liberalizmom«, ki pa se z ukrepi, posegajočimi v »človekov genotip«, še toliko bolj zaostri. Predvidevamo namreč lahko, da bi spreminjanje človeške narave zaradi nasprotujočih si vrednot posameznih skupnosti spodkopalo občutek skupne človeškosti in ustvarilo nepremostljiva nasprotja. Zato bi tovrstna »komunitarna evgenika« ne le kršila pravico otrok do odprte prihodnosti, temveč tudi uničila temelje tolerance, političnega

⁵²²Francis Fukuyama, Konec človeštva, posledice revolucije v biotehnologiji, Tržič: Učila international, 2006, str. 207-209

⁵²³v grobem je ta pristop razložen v zgornjem poglavju- Zagotavljanje enakosti možnosti

⁵²⁴Dov Fox, The illiberality of »liberal eugenics«, v: Ratio. new series. Letnik 20 (1.4. 2007), str.16

sodelovanja v liberalni družbi. Tudi zaradi tovrstnih skrbi bi država morala omejiti posege genskega inženiringa in dopustiti spreminjanje le tistih lastnosti, ki so zaželeno v vseh, še tako različnih skupnostih. Sicer pa je težko določiti, kje se legitimno poseganje v nerazsodnost komunitarne evgenike konča in neupravičeno vsiljevanje interesov države v avtonomijo posameznih skupnosti in staršev začne.⁵²⁵ Buchanan in drugi nas glede tega vprašanja pustijo v negotovosti.

Po *Encyclopedia of bioethics* »komunitarno« (oziroma družbeno) ozadje postavlja pod vprašaj sam obstoj pristne starševske evgenike. Kako je namreč sploh mogoče odločitve staršev iztrgati iz družbenega in gospodarskega konteksta? K tovrstnim pomislekom silita tudi kitajski in indijski primer množičnega kvazievgeničnega splavljanja ženskih zarodkov. Jasno je, da so pri le-teh v ozadju kolektivna oziroma kulturna prepričanja o manjvrednosti žensk, ki so v končni fazi povzročila strašansko neravnovesje med moškimi in ženskami, kar je seveda izjemno negativno vplivalo na skupne državne interese. Tako se je izkazal za nujen poseg oblasti v reproduktivno svobodo staršev (avgusta 1994 je bil v Indiji izglasovan zakon, po katerem se kaznuje ugotavljanje spola zarodka).⁵²⁶

Kolektivni pritiski bi se lahko izvajali tudi s strani zavarovalnic, nadrejenih na delovnem mestu itd., ki bi lahko diskriminirali posameznike na podlagi »genskega kapitala«. Zaradi tovrstnih strahov se npr. Marko Bošnjak zavzema, da bi v prihodnosti zakonodaja ščitila »dednostno« zasebnost posameznikov.⁵²⁷

Če sklenem, vsi ti primeri preusmerjajo pozornost od poenostavljene dihotomije med »laisse faire« in državno evgeniko k sivi coni neuradnih, vendar kolektivnih prisil, ki jih bo v prihodnosti potrebno omejevati v korist posameznikov in družbe⁵²⁸.

EVGENIKA IN »ČLOVEŠKA NARAVA«

⁵²⁵Allen Buchanan in dr., *Form chance to choice*, Cambridge: Cambridge university press, 2000, str. 176-179

⁵²⁶Stephen Gerrard Post, *Encyclopedia of bioethics*, New York [etc.] : Macmillan Reference USA : Thomson Gale, 2004, Str. 854

⁵²⁷Marko Bošnjak, *Razvoj sodobne biomedicine in kazensko pravo*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 2004, Str. 138-139

⁵²⁸Stephen Gerrard Post, *Encyclopedia of bioethics*, New York [etc.] : Macmillan Reference USA : Thomson Gale, 2004, Str. 854

Nekateri avtorji učinke novih evgeničnih praks, predvsem seveda tistih, ki vključujejo tudi izboljševanje, poskušajo razumeti v razmerju do občutka skupne človeškosti. Habermas tako opozarja, da gre v primeru evgenike za problem človekovega dostojanstva in da »...domet biotehničnih posegov ne odpira samo moralnih vprašanj kot doslej, ampak postavlja vprašanja drugačne vrste... odgovori zadevajo etično samorazumevanje človeštva v celoti.«⁵²⁹ Podobno tudi Fukuyama trdi, da moramo pred posegi biotehnologije ubraniti človeško naravo. Nasprotuje mnenjem, ki zanikajo človeštvu skupne genske značilnosti in edinstvenost ter opuščajo koncept človekovega dostojanstva. Saj le splošne lastnosti, skupne vsem pripadnikom vrste, lahko zagotavljajo upoštevanje splošnih človekovih pravic, le neka globoko situirana enakost lahko zagotavlja tudi enakopravnost. V primeru obstoja teh lastnosti, skupnih vsemu človeštvu, pa se postavlja vprašanje, katere so le-te. So to družabnost in jezik ter potemtakem tudi politično udejstvovanje, zavest, čustvenost....Težko je zamejiti, definirati te vidike in lastnosti, saj se pravzaprav prepletajo, dopolnjujejo in delujejo kot kompleksna celota. Vendar prav zaradi te kompleksnosti in vzajemnega delovanja različnih aspektov človeškosti si ne smemo dovoliti, ne glede na to, da v sebi neprestano hrepenimo po odpravi naših pomanjkljivosti, spreminjati določene lastnosti kar tako, kajti ne vemo, kako se bo to odražalo na celoti. Ne doumemo točno, kaj bomo pri tem izgubili kot vrsta.⁵³⁰ Zato Fukuyama sklene, da moramo pred poskusi samospreminjanja zaščititi »celotno razsežnost naše kompleksne, razvite narave.«⁵³¹

Z njim je glede tega usklajen tudi Habermas: »To, ali se imamo za odgovorne avtorje lastne življenjske zgodbe in se lahko vzajemno spoštujemo kot osebe, »enake po rojstvu«, je na nek način odvisno tudi od tega, kako se antropološko razumemo kot vrstna bitja. Ali imamo lahko genetsko transformacijo vrste za pot k večji avtonomiji posameznika ali pa bomo na tej poti spodkopali normativno samorazumevanje oseb, ki živijo lastno življenje in druga do druge čutijo enako vzajemno spoštovanje?«⁵³² (Habermasovo razumevanje učinkov genskih modifikacij na človekovo avtonomijo sem predstavila zgoraj). Fukuyamove in Habermasove skrbi lahko deloma omilimo z

⁵²⁹Habermas, Prihodnost človeške narave, Verjeti in vedeti, Ljubljana: Studia humanitatis, 2005, str. 22

⁵³⁰Francis Fukuyama, Konec človeštva, posledice revolucije v biotehnologiji, Tržič: Učila international, 2006

⁵³¹Prav tam, str. 227

⁵³²Habermas, Prihodnost človeške narave, Verjeti in vedeti, Ljubljana: Studia humanitatis, 2005, str. 38

regulacijo skrajne pozitivne evgenike. Drastični poseg v bistvo človeške narave se pri genskem zdravljenju in izboljševanju, ki bi upoštevalo pluralnost vrednot in otrokovo pravico do odprte prihodnosti, ne zdi tako verjeten. Poleg tega pa je tu še trivialen ugovor - ali ni temeljna značilnost (človeške) narave ravno nenehno (samo) spreminjanje?

Podobne pomisleke ima tudi Elizabeth Fenton, ki Fukuyamo, Habermasa in Georga Annasa definira kot skupino zagovornikov »človeške narave proti genski tehnologiji«⁵³³. Slednjim v izhodišču prizna, da so debato o »človekovem dostojanstvu« premaknili iz mrtve točke prerekanj glede moralnega statusa zarodka, vendar jim obenem očita ezoteričnost. Ni namreč jasno, zakaj le-ti kot samoumevno prevzemajo nespremenljivost »človeške narave«. Natančneje se loti kritik Habermasovih pojmovanj, saj meni, da gre v razumevanju bistva človeške vrste, ki ga moramo obvarovati pred liberalno-evgeničnimi posegi dlje kakor Fukuyama in Annas, saj natančno definira, kaj je tisto v genskih posegih, ki spreminja egalitarne odnose med posamezniki...⁵³⁴ Habermas je prepričan, da se zmožnost empatije veže na distinkcijo objekt/subjekt, ki se obenem sklada z razlikovanjem umetno/naravno. V dobi genskega inženiringa bodo otroci zavezani staršem kot produkti svojim izdelovalcem, dojeti bodo kot umetno narejeni, ergo - kot objekti. Tako bo človeški skupnosti umanjkal temelj morale, torej načelo enakosti. Fentonova na to odgovarja, da v naravi že sedaj obstajajo neenakovredni odnosi (denimo starši-otroci), ki jih premeščamo ravno s počjo družbenih norm, človekovih pravic itd. V nasprotju s Habermasom in drugimi zavrača predpostavko, da je človeška narava takšna, kakršna bi morala biti in da ravno strogo sledenje »naravnim« zakonitostim človeku krati svobodo. Zato zaključí, da ima človeštvo pravico do lastnega razvoja (evolucije)⁵³⁵.

BUCHANANOVA REVIZIJA

Sedem let po izidu *From chance to choice* Buchanan v prispevku z naslovom *Institutions, Beliefs and Ethics: Eugenics as a Case Study* predstavi alternativno

⁵³³Elizabeth Fenton, *Liberal Eugenics and human nature, against Habermas*, v *Hastings center report*, Letnik 36 (2006), št. 6, str. 35

⁵³⁴Prav tam, Str. 37

⁵³⁵Prav tam, str. 35

interpretacijo etično spornih vidikov evgenike. Na začetku svojega razmisleka izpostavi naslednje - V *From chance to choice*, pa tudi na številnih drugih mestih, je bilo pokazano, da je bil primarni greh stare (negativne) evgenike neupoštevanje pravičnosti oziroma nekritično prevzemanje konsekvencialističnih normativ, ki niso upoštevale človekovih pravic. Negativna evgenika naj bi torej zapustila moralo, utemeljeno na človekovih pravicah v korist konsekvencializma, vendar v nadaljevanju Buchanan poenostavljen kontrast med kosekvencializmom in deontologizmom zavrne. Njegova teza je, da so na začetku dvajsetega stoletja praviloma poznane in upoštrevane človekove pravice postavljali v ozadje ne toliko zaradi kosekvencialistične (sama bi rekla kolektivistične) naravnosti, ampak zaradi napačnih empiričnih dognanj.

Vsem evgenikom je bilo skupno verovanje v katastrofalno in progresivno degeneracijo človeškega genskega materiala. Prav tako neomajno je bilo njihovo prepričanje glede dedovanja t.i. »socialnih bolezni« po preprostih Mendlovih zakonih. (Dokaze za to najdemo tudi v zgodovini slovenske evgenične misli.) Buchanan skuša dokazati da bi bilo kršenje človekovih pravic do določene mere moralno upravičeno, če bi res držalo pravkar opisano, kajti etično sprejemljivo je kršiti človekove pravice v primeru, da grozi večja katastrofa (Nozick - side constraint). Pri tem ni v igri konsekvencialistična filozofija, temveč golo, pragmatično zagotavljanje najmanjšega zla. Napačna naj bi bila tudi predpostavka, da je »Public health model« zagovarjal utilitarizem in zanemarjal človekove pravice. »Public health model« ni zanemarjal človekovih pravic, temveč jih le žrtvoval v veri, da bo s tem preprečil hujšo katastrofo. Ni bilo zgrešeno spoznanje, da so v skrajni situaciji določena ravnanja dopustna, ampak naivna domneva, da se nahajajo v tovrstni situaciji. Zato bi se na tem mestu predvsem morali vprašati, zakaj je toliko izobraženih posameznikov vseh političnih smeri verjelo v ta zgrešena dejstva, ki so, kakor smo že pri slovenski evgeniki ugotovili, temeljila na skrajno pomanjkljivih »znanstvenih« raziskovanjih. Kaj je izobraženi srenji približalo ugotovitve evgeničnih psevdoznanstvenikov in kje tičijo vzroki, da so le-ti pravzaprav širili tovrstna spoznanja?

Že zgoraj sem obširno opisala podtalne vzroke vzpona evgeničnega gibanja, vzroke, ki so v veliki meri izhajali iz različnih interesov določenih družbenih skupin. Tudi Buchanan predstavi splošno sprejeto teorijo, da so evgeniki in njihovi podporniki svoje ideje propagirali zato, ker jim je bilo to v interesu. Vendar v nadaljevanju predstavi težavnost tovrstnih hipotez. Te npr. ne morejo razložiti evgenike socialistov. Zakaj so levičarji

sprejeli tezo degeneracije in celo gensko determiniranost značajskih lastnosti, glede na to, da je bila tako daleč od njihovih »interesnih« pojmovanj, ki so v ospredje postavljala determiniranost človeka s strani okolja? Po Buchananu sicer »interesne« razlage niso v celoti napačne, ampak pomanjkljive, saj spregledajo vlogo družbenih praks in institucij pri konstrukciji zgrešenih prepričanj.

Pri analizi tovrstne problematike je potrebno po Buchananu ponovno pretresti konvencionalno filozofsko koncepcijo etike. Neprimerna naj bi bila etika, ki zanemarija vpliv družbenih institucij-podpornic določenih prepričanj, ki bodisi lajšajo bodisi otežujejo delovanje moralnih moči.. Zato Buchanan tu vpelje »družbeno moralno epistemologijo«. Ta naj bi sistematično raziskovala vpliv družbenih institucij na oblikovanje prepričanj, ki vplivajo na moralne sodbe. Rezultat njegove analize naj bi odražal tudi prepletenost med etiko in politično/družbeno filozofijo.

Buchanan v nadaljevanju dodatno razčleni idejo o zgrešenosti prepričanja, da se je stara evgenika oklepala konsekvencializma in se zoperstavljala človekovim pravicam. Tako je npr. katastrofično grožnjo dojemala ne toliko kot naravni dogodek, temveč kot zloveščega nasprotnika, ki ga je potrebno v samoobrambi premagati. Človekovim pravicam domnevnih nasprotnikov se je torej tu zoperstavljala s pravico do samoobrambe. Tovrstne argumentacije je spremljala tudi retorika življenja in smrti. Ta okvir po Buchananu ni konsekvencialističen, temveč prav tako utemeljen na morali človekovih pravic, saj predpostavlja, da je temeljna pravica pravica do samoobrambe. Podobno je deloval tudi »okvir sodbe moralnega statusa«, ki je vrednost slaboumnih reduciral na vrednost nižjih živali. Tako naj bi, podobno kot živalim, dedno obremenjenim »po naravi«, tudi zaradi njihove nezmožnosti dojetanja moralnega morali odrekati reproduktivno in nekatere druge svoboščine. Najbolj radikalna različica tovrstnega presojanja je pravice pogojevala s prispevkom družbi. Po tej logiki naj bi bilo neproduktivnim kot parazitom v družbenem telesu upravičeno odvzeti pravice. Buchanan vidi celo v teh razmišljanjih moralo, utemeljeno na pravicah, saj je le-ta osredotočena ravno na vprašanje, koga vključiti v skupnost imetnikov človekovih pravic. Strogo gledano torej sama »morala pravic« predpostavlja, da je ravnanje z osebo odvisno od njej priznanih pravic (te so ji lahko torej odvzete ali dane).

Nezadostnost konvencionalne etične avtopsije, ki je precenjevala pomen kosenkvencializma, po Buchananu izvira iz zgrešenosti pogleda na *naloge* etike, ki naj bi v tradicionalnem pogledu bile naslednje: etika je kritična, evaluativna veda, njen cilj je določiti napačno in pravilno, njeno presojanje je utemeljeno v individualnem in ne v družbenem smislu, naloga aplikativne etike je vrednotenje premis etičnih argumentov neodvisno od družbenih praks in institucij, v katerih so nastale.... Ta pogled, kakor je bilo že rečeno, zanemarja prepričanje, ki moralo deformira, odmišlja proces, v katerem in zaradi katerega takšno ali drugačno moralno presojanje sploh nastaja. Konvencionalna pozicija ne upošteva interakcije med epistemološko-moralnimi vrednotami posameznikov in institucijami, v katerih le-ti prevzemajo določene forme verovanj

V zaključku Buchanan na kratko razišče, kako lahko institucionalna varovala zmanjšajo nevarnost družbeno popačenih prepričanj. Primer evgenike v demokratičnih državah sicer kaže na to, da so se napačna verovanja lahko širila tudi v liberalnem okolju in nadvladala pravilna pojmovanja, če je zanje obstajalo predhodno »povpraševanje«. Tako kot v preteklosti tudi danes obstajajo določene epistemološke asimetrije, preko katerih se lahko zaradi različnih interesov uveljavljajo napačna dognanja. Zajeziti pa so jih po Buchananu sposobne določene družbene prakse in institucije. Ena izmed tovrstnih varovalnih praks bi lahko bilo dobro poznavanje epistemoloških asimetrij iz preteklosti, npr. ozaveščanje napačnosti prepričanj o naravnih neenakostih med rasami. Znanstveni svet bi moral potemtakem načrtno dodajati varovalne mehanizme v raziskovanju parametrov, ki so jih v preteklosti zlorabljali v npr. rasistične namene⁵³⁶.

---

⁵³⁶Allen Buchanan, Institutions, Beliefs and Ethics: Eugenics as a case study, v The Journal of political philosophy. Letni 15 (2007), št. 1, str. 22-45

4. »DOBRI« GENI

UVOD

Tretja, najbolj jasna teza, ki stari znanosti o dobrem dedovanju odreka moralnost, se glasi: evgenika je bila sporna, ker ni pravilno definirala kvalitete prebivalstva. V zgodovinskem delu sem nakazala številne primere, ki govorijo o tem, da so v preteklosti definicijo normalnega (oziroma zdravega) krojili rasistični, razredni in drugi predsodki. Evgenična psevdoznanost se je motila o vplivu podedovanega ter zanemarjala učinke (neprimerne) okolja in vzgoje. Na tem mestu je vprašanje, ki se nam postavlja, jasno - je sodobno evgeniko možno očistiti tovrstnih zablod? Ali smo danes sposobni postaviti popolnoma nevtralnno (znanstveno) definicijo o zdravem, normalnem in zaželenem? V zadnjih desetletjih je genetika izjemno napredovala. Stare interpretacije Mendlovih zakonov, poenostavljena preslikovanja značilnosti dedovanja rastlin na človeka, absurda pregledovanja rodovnikov so seveda nadomestile natančne, z objektivnimi dokazi in eksperimenti podkrepjene študije. Napredek v biologiji spremljajo tudi ugotovitve družboslovja (antropologije, sociologije, zgodovine, pa tudi psihologije), ki nasprotujejo genskemu determinizmu in opozarjajo na pomen učinkov družbenih struktur. Toda s tem ko znanost resnično odkriva zakonitosti delovanja, postajajo njeni praktični ukrepi učinkovitejši in s tem toliko bolj nevarni. V preteklosti evgenika⁹ seveda ni uresničila svojih ambicioznih ciljev (npr. izkoreninjenje prostitucije, pravperizacije, alkoholizma...), predvsem pozitivni evgeniki z nesmiselnim spodbujanjem razmnoževanja parov z dobrimi geni je bil usojen totalni poraz. Tovrstno stanje se danes počasi, vendar vztrajno spreminja. V prihodnosti bomo morda res zmožni ne le zdraviti, temveč tudi izboljševati povsem normalne človekove lastnosti. Menim, da bo to zaostriło diskurz o evgeniki, kajti ne bodo več zadoščale jasne definicije zdravega, potrebovali bomo tudi jasne definicije zaželenega oziroma najboljšega. To nas bo sililo v natančnejše razmisleke o konceptu popolnega Človeka. Ker so predstave o popolnem še bolj zamegljene, večznačne kot pa predstave o zdravem, ker moremo upoštevati vrednostni pluralizem, ker nas nebrzdano izboljševanje-spreminjanje človeške narave lahko vodi v vrsto nezaželenih posledic, se praviloma bioetiki oklepajo ločnice med zdravljenjem in izboljševanjem, prvo smatrajo za dopustno, drugo pa nedopustno.

Težnjo po »dobrem genu« iz etičnih razlogov torej reducirajo na težnjo po »zdravem genu«. Pa vendar, ali lahko distinkcija med zdravljenjem in izboljševanjem res tako enostransko diktira smernice moralno/politične presoje glede nove (liberalne) evgenike?

ZDRAVLJENJE VERSUS IZBOLJŠEVANJE

Ugotovili smo, da so določene evgenične prakse sporne, druge pa ne. Ali jih lahko definiramo s pomočjo distinkcije med »zdravljenjem« in »izboljševanjem«? Ta na prvi pogled postavlja precizne smernice: zdravljenje je dovoljeno oziroma mora jih celo omogočiti država, izboljševanje nekih posameznikovih sicer nepatoloških lastnosti pa ne financira država oziroma je celo prepovedano. Iz že povedanega lahko razberemo, da se Buchanan, Agar in drugi bioetiki ne strinjajo v celoti s tovrstnim stališčem. V nadaljevanju bom poskušala na hitro orisati, zakaj. Po Prusaku Agar zavrne razlikovanje med pozitivno in negativno liberalno evgeniko, ker je prepričan, da je meja med njima preveč zabrisana. Nemogoče je namreč postaviti objektivno definicijo bolezni, saj je jasno, da so te v večini primerov tudi družbeno definirane. Objektivistične definicije bolezni ne vzdržijo, saj je, kar definiramo kot bolezen, vedno in v vseh primerih odvisno od naših družbenih vrednot. Vedno so torej, tako v primeru negativne kot pozitivne evgenike, v ozadju podobne družbene in subjektivno določene želje po *izboljševanju* našega življenja⁵³⁷. Tudi Avtorji dela »From chance to choice« nam s posameznimi primeri nakažejo, zakaj je po njihovem mnenju distinkcija zdravljenje vs. »izboljševanje« problematična. Imamo npr. osebi A in B, ki sta visoki 150 cm. Oseba A ima visoke starše, vendar je v mladosti zbolela za možganskim tumorjem, ki je povzročal nenormalno nizko rast. Oseba B pa je nižje rasti, ker so tudi njeni starši podobne višine. Po logiki delitve zdravljenje/izboljševanje naj bi bila oseba A upravičena do zdravljenja, oseba B pa ne, nujna prikrajšanost v življenju pa je v končni fazi enaka. Ali je res pravično, da osebi B odtegnemo možnost zdravljenja?⁵³⁸ Prav ta nezmožnost razlikovanja bi nas po Agarju morala prepričati v »neizbežnost pozitivne evgenike«⁵³⁹. Opisani primer namreč dokazuje, da je v principu razlikovanje med somatskim in

⁵³⁷Prusak, Rethinking "Liberal Eugenics", reflections and questions on Habermas on bioethics, v Dastings Center Report 35. Letnik 6, str. 33

⁵³⁸Allen Buchanan in dr., Form chance to choice, Cambridge: Cambridge university press, 2000

⁵³⁹Prusak, Rethinking "Liberal Eugenics", reflections and questions on Habermas on bioethics, v Dastings Center Report 35. Letnik 6, str. 33

nesomatskim nerelevantno, če določeni stanji (tako kot zgoraj) podobno omejujejo človekove življenjske perspektive. Iz tega sledi, da mora država zagotavljati vse tiste ukrepe, ki širijo življenjske perspektive, svobodo oziroma uresničujejo enakost možnosti.

Buchanan in dr. podobno kot Agar opozorijo na to, da se meja med izboljševanjem in zdravljenjem v nekaterih primerih ne prekriva z mejo med dopustnim in nedopustnim ter obvezujočim in neobvezujočim, vendar po drugi strani tudi razložijo, da lahko popolna opustitev te distinkcije (in dopuščanje širokega spektra izboljševanj) zaplete razmerje med enakostjo, svobodo in učinkovitostjo ter vodi v vrsto nezaželenih posledic, o katerih sem razpravljala že zgoraj. Kljub temu da je torej tu analizirana distinkcija kontingenta, saj je definicija zdravega prej družbeno kot naravno definirana, v večini primerov sovпада z moralno obvezujočimi ukrepi, ki jih zahtevajo različne koncepcije pravičnosti⁵⁴⁰. Habermas še bolj odločno vzdržuje ločnico med negativno in pozitivno evgeniko. Pri tem se sklicuje na to, da morajo biti »Vsi terapevtski posegi, tudi prenatalni... odvisni od soglasja potencialno prizadetih, pri čemer mora obstajati možnost vsaj kontrafaktičnega predpostavljjanja soglasja.«⁵⁴¹ Soglasje potencialno prizadetih pa lahko z gotovostjo predpostavljamo samo v primerih ekstremnega zla. Zato je opravičljivo samo zdravljenje, ne pa tudi izboljševanje. Zavrača torej tudi tiste ukrepe pozitivne evgenike, ki bi npr. po Buchananu razširjale življenjske perspektive posameznikov, npr. povečanje spomina. Dober spomin je namreč v nekaterih situacijah lahko prekletstvo. Prusak v dokaz temu navaja zanimiv primer: Človeka, ki bi zaradi nadpovprečno dobrega spomina živel samo v preteklosti, bi se ne mogel soočati s hitro spreminjajočo se sedanostjo⁵⁴².

KAKOVOST (ŽIVLJENJA) ČLOVEKA

Z relativiziranjem definicije bolezni nekateri meje moralno dopustnega premikajo v sfero pozitivne evgenike. Drugi pa, zanimivo, z njo pod vprašanje podstavljajo samo esenco

⁵⁴⁰Allen Buchanan in dr., *From chance to choice*, Cambridge: Cambridge university press, 2000, str. 104-155

⁵⁴¹Habermas, *Prihodnost človeške narave, Verjeti in vedeti*, Ljubljana: Studia humanitatis, 2005, str. 95

⁵⁴²Prusak, *Rethinking "Liberal Eugenics"*, reflections and questions on Habermas on bioethics, v *Dastings Center Report* 35. Letnik 6, str. 42

evgeničnih ciljev. Te razumejo kot grožnjo ljudem s posebnimi potrebami, njihovi pravici do obstoja...

Kje lahko iščemo argumente, tehtne za zagovornike pravic ljudi s posebnimi potrebami? Kot »že običajno« se moramo vrniti na začetek - k praksam starih evgenikov, denimo prav »slovenskih«, ki smo jih z določenimi zadržki razbremenili rasizma in razrednih predsodkov. Nekatere smo tudi očistili »metodoloških« grehov - zavzemanja za sterilizacijo, kastracijo itd. in kolektivističnih načel... Kljub temu v njihovih argumentih ostaja nekaj, kar nas moti, kar nas etično vznemirja. To »nekaj« lahko izrazimo v eni besedni zvezi - »manjvredni ljudje« oziroma še bolj ekspresivno »manjvredni otroci«.

Will Kymlicka je na več mestih poudaril, »da je ideja enakosti podlaga politične morale«⁵⁴³. Ali z evgeničnim delovanjem, ki v svojem bistvu kategorizira ljudi, rušimo to načelo, vsebovano v »naravnem pravu«? Kajti »kdor začne instrumentalizirati človeško življenje, kdor začne razlikovati med življenja vrednim in nevrednim⁵⁴⁴, ta je na poti brez povratka.«⁵⁴⁵ Razsvetljenska ideja naravnega stanja je pomembno prispevala k odpravi prepričanja »o naravni podrejenosti med človeškimi bitji.«⁵⁴⁶ Ta je bila seveda v grobem nasprotju s prizadevanji starih evgenikov, ki so invalide definirali kot manjvredne, ki so njihovo sterilnost uporabljali *kot sredstvo* za zmanjšanje stroškov države. Toda čeprav »naravno stanje« res ne nikogar nikomur podreja (razen morda otroke staršem) pa tudi ne zagotavlja enakosti možnosti. Kot smo že videli zgoraj, se na tej točki argument »narave« prevesi na stran liberalnih evgenikov! Kajti jasno je, da imajo nekateri ljudje v naravnem izhodišču »večjo pogajalsko moč kakor drugi«⁵⁴⁷. Seveda je nevarno, da ob tovrstnih razmislekih zapademo v stare vode teorij o »naravni selekciji«. Ravno zato ne moremo in tudi ne smemo avtomatično predpostavljati, da je pravično (pravilno) tisto, kar je »naravno«. Moralnemu ravnanju se, nasprotno, lahko približamo samo z empatijo in z delovanjem v korist prizadete osebe preko »utilitarističnih« zahtev družbe in preko meja, ki jih navidezno postavlja »narava«⁵⁴⁸.

⁵⁴³Will Kymlicka, *Sodobna politična filozofija: uvod*, Ljubljana: Krtina, 2005, str. 81

⁵⁴⁴V kurzivo postavila Ana Cergol

⁵⁴⁵Habermas, *Prihodnost človeške narave, Verjeti in vedeti*, Ljubljana: Studia humanitatis, 2005, str. 28

⁵⁴⁶Will Kymlicka, *Sodobna politična filozofija: uvod*, Ljubljana: Krtina, 2005, str. 102

⁵⁴⁷Prav tam, str. 103

⁵⁴⁸Delno pozveto po: Will Kymlicka, *Sodobna politična filozofija: uvod*, Ljubljana: Krtina, 2005

Žal pa je tudi razumevanje koristi prizadete osebe stičišče nasprotujočih si pogledov. Liberalni evgeniki vztrajajo pri stališču, da bi bili mnogim v interesu ravno evgenični ukrepi. Tu razmislek trči ob pomembno dilemo: **Ali lahko relativiziramo kakovost življenja človeka, ne da bi obenem relativizirali tudi kakovost človeka samega?** Konkretno: ali splavljanje zarodkov z genskimi okvarami res invalidnim osebam pošilja sporočilo, da so manjvredne? Situacijo lahko mirno vzporejamo s primeri, v katerih se starši odločijo za splav zarodka zaradi finančnih (socialnih) težav. Pri tem seveda ne predpostavljajo, da so manj premožni otroci manjvredni! Splav lahko v obeh zgoraj opisanih primerih pojmujejo izključno v korist prizadete osebe, ki bi bila, če bi bila rojena, prikrajšana.

Tudi če vprašanje vrednosti življenja torej ločimo od vprašanja vrednosti človeka, pa zagovornikom pravic ljudi s posebnimi potrebami klub temu ostaja nekaj tehtnih ugovorov. Ti postavljajo pod vprašaj samo zmožnost določanja jasnih meril za kvaliteto bivanja. Njihove dvome lahko povzamemo z besedami Tadeja Strehovca: »...natančne opredelitve »neprimerne genotipa« ni, zato so si že temeljni pojmi zelo različni in nasprotujoči. Vprašanje, ki se tu postavlja, je, ali je genska nagnjenost k raku na debelem črevesju ali hemofilija zadosten razlog za »slab« genotip zarodka, ki bi ga bilo potrebno splaviti. Prav tako se lahko vprašamo, kam vodi popolno izkoreninjenje okvarjenih genotipov. Zdi se, da bi z razvojem prenatalnih genskih testov postal vsakdo potencialni bolnik, ki ne ustreza tehnološkim kriterijem. Zato lahko dosledno zagovarjanje »genskega čiščenja« vodi k ukinitvi genske raznovrstnosti v človeški vrsti.«⁵⁴⁹ Kulturnemu relativizmu, heterogenosti vrednot in napakam znanstvenih definicij bolezni nekateri postavljajo ob bok argument o vrednosti »drugačnih« življenj. Pravijo namreč, da govorica, življenjski slog skupnosti ljudi s posebnimi potrebami izredno bogati ne le ljudi, vključene v to skupnost, temveč tudi globalno družbo. Je torej definicija zdravega še vedno premočno vkovana v enoznačne in obenem arbitrarne ideale napredka, ki so bili tako značilni za evgenično dobo?

Drugi ugovor zagovornikov pravic invalidnih oseb se veže na samo interpretacijo pomena »enakosti možnosti«. Liberalni evgeniki nagovarjajo k spreminjanju ljudi zato, da bi le-ti lahko enakovredno sodelovali v družbeni strukturi. Zagovorniki pravic

---

⁵⁴⁹Tadej Strehovec, Človek med genskim in evgeničnim zapisom, V: Bogoslovni vestnik. Letnik 63, št. 1., str. 35

invalidov pa na to odgovarjajo, da je potrebno spreminjati družbo ne pa posameznike. V osnovi je tovrstna »morala inkluzivnosti« pravična in izjemno dobrodošla predvsem v primerih, kjer gre za golo diskriminacijo ali kjer so družbeni napori vključevanja zmerni. Vendar se je ne da upoštevati do skrajnosti, kajti kljub vsemu mora družba ostati kolikor toliko funkcionalna in ustrezati tudi »normalnim« osebam. Če to ni tako, kršimo pravice neinvalidih oseb⁵⁵⁰, zaključujejo Buchanan in drugi.

---

⁵⁵⁰ Allen Buchanan in dr., Form chance to choice, Cambridge: Cambridge university press, 2000, str. 104-155

ZAKLJUČEK

Tudi če teoretični nastavki pričajo proti preširokemu pojmovanju teorije inkluzivnosti, pa se moramo z zagovorniki pravic ljudi s posebnimi potrebami strinjati v spoznanju, da sodobni svet še zdaleč ni očiščen vseh, zgolj družbenih preprek. Tako so še danes mimo na pol znanstvenofantastičnih napovedi o genskem inženiringu zakoreninjene institucionalizirane sodbe, ki krivično kategorizirajo ljudi. Če sledimo Le Brasovim ugotovitvam o zmotah demografije in se poglobimo v razmere naše zaplankane države, bomo hitro ugotovili, da ideje o evgenično inferiornih Drugih persistirajo ter da jih celo podžigajo najvišje politične instance.

Morda je ena izmed najbolj pomembnih lekcij stare evgenike, kakor pojasnjuje Marin S. Pernick, da **le-ta ni bila produkt nekih obrobni psevdoznanstvenih praks, ki so bile v popolnem nasprotju s pravo znanostjo in da splošno razširjena vera v objektivnost ni pripomogla k odpravi subjektivnih vrednot v medicini, temveč je služila delegitimizaciji odprte politične in etične debate, nujno potrebne pri sprejemanju neprisrskih ugotovitev**⁵⁵¹. Tudi »slovensko evgeniko« niso poganjala obskurna in marginalna gibanja, pač pa ugledni intelektualci, znanstveniki, ki so podlegli *duhu časa*. In če je ta *Zeitgeist* res tako pomemben, kako naše misli in delovanja določa danes? Prav gotovo se nova evgenična prizadevanja prekrivajo z nezaznavnimi silami družbene strukture 21. stoletja. So samo-izpopolnjevalne terapije⁵⁵², h katerim lahko prištevamo tako plastično kirurgijo, psevdopsihološke nauke o samokontroli kot možnost bodočega genskega inženirngā, klic na pomoč v *družbi tveganja*⁵⁵³, kjer se posameznik nenehno sooča z neznanim? So evgenične pretenzije edina gotovost, ki jo starši v hitro spreminjajočem se svetu lahko ponudijo svojim potomcem? Je težnja po programiranju naše *narave* odgovor na nezmožnost nadzora nad sodobnimi mehanizmi *družbe*?

---

⁵⁵¹Marin S. Pernick, Eugenics and Public Health in American History, v *American Journal of Public Health*. Leto 87, št. 11(November, 1997), str. 1770

⁵⁵²Izraz in ideja prevzeta po: Barbara Maria Stafford, Self-eugenics: the creepeng illusionising of identity from neurobiology to newgenics, v *New formation*. Št. 60, (zima 2006/2007), str. 102-111

⁵⁵³Izraz in ideja prevzeta po: Ulrich Beck, *Družba tveganja: na poti v neko drugo moderno*, Ljubljana: Krtina, 2001

POVZETEK

Evgenika se je oblikovala kot nauk za dosego telesno in duševno zdravega potomstva, zato je spodbujala prokreacijo parov z »dobro dedno zasnovo« (t.i. pozitivna evgenika) in si s pomočjo kontracepcije, sterilizacije, prepovedmi poročanja prizadevala za preprečevanje razmnoževanja ljudi s »slabo dedno zasnovo« (t.i. negativna evgenika). Uveljavila se je na začetku dvajsetega stoletja. Tedaj so v ZDA uvajali prisilne sterilizacije duševno prizadetih ter zakon, ki je omejeval priseljevanje evgenično »manjvrednih« narodov. Ameriška evgenika je bila tako v veliki meri rasisitčna. Diskriminirala pa je tudi nižje sloje. V nacistični Nemčiji so evgenične ukrepe še bolj stopnjevali (množično uničevanje duševno prizadetih). Prisilne sterilizacije »neprimernih posameznikov« je uzakonila npr. tudi levo usmerjena švedska vlada... Zaradi razpršenosti pojma evgenike je veliko različnih državnih oblasti izkoriščalo »biopolitični« potencial evgenike.

Med obema vojnoma so evgenične ideje sprejeli tudi nekateri slovenski pisci. Med leti 1935-1938 je celo izhajala priloga Zdravniškega vestnika, imenovana Evgenika, katere urednik je bil antropolog dr. Božo Škerlj, ki se je zavzemal, da bi tudi v Jugoslaviji uvedli prisilno sterilizacijo. Podobnih misli je bil pravnik dr. Avgust Munda ter nekateri drugi. Do leta 1935 je v Jugoslaviji veljal evgenikom priljubljen zakon, po katerem so morali moški pred vstopom v zakon opraviti zdravniški pregled. Zakon je imeli v osnovi predvsem higienške vzroke, se pravi težnjo po omejevanju spolno nalezljivih bolezni.

Slovenski katoliški misleci so bili proti uvedbi prisilnih sterilizacij, vendar so kljub temu načeloma sprejemali evgenične ideje. Te so prodrle celo v slovenske šolske učne načrte in učbenike. Pri svoji predvanjih o kriminalni antropologiji na Filozofski fakulteti v Ljubljani je Božo Škerlj prav tako predaval o evgeniki. Pod okrilje so jo sprejele tudi nekatere posvetne organizacije. V okviru Higienškega zavoda v Ljubljani je deloval antropološki odsek, katerega vodja je bil prav tako Božo Škerlj. Ena izmed najbolj obsežnih empiričnih evgeničnih raziskav, ki so nastale na antropološkem odseku, je najverjetneje »študija« z naslovom *Socijalno-antropološka študija k vprašanju manjvrednega otroka*. Tudi slovensko Prirodoslovno društvo je organiziralo Sekcijo za antropologijo, genealogijo in evgeniko, ki pa je kmalu zamrla.

Tudi slovenski »evgeniki« so bili zaverovani v genski determinizem ter za dedne razglašali lastnosti, ki so lahko bile povsem socialnega značaja. Nekateri so verjeli, da alkohol poškoduje gene ali da je nagnjenost k prostituciji dedna. V svoje evgenične ugotovitve pa so le redko vključevali rasistična načela. Božo Škerlj je tako denimo ostro ločil nevtrarno evgeniko in Hitlerjevo, v rasne probleme zazrto »rasno higieno«. Pri vprašanju rasizma je bil zanimiv tudi slovenski odziv na protislovanske izpade ameriških ali nemških evgenikov. Kirurg Franc Derganc je s tem v zvezi razdelal teorijo o slovanski miroljubni evgeniki v boju proti zahodni, predvsem nemški, agresivni evgeniki.

Podobno se slovenska evgenika ni navezovala na neke tipične, organizirane razredne interese. Najverjetneje je tudi pri nas evgenično razmišljanje krepila »skrb za narod« - kolektivistični etos, ki je interese posameznika podrejal interesom družbe. V tem duhu so tudi verjeli, da se t.i. »salboumni« množijo hitreje kot »normalni«, kar naj bi po njihovem privedlo do popolne degeneracije družbe. Slovenske evgenike so tudi skrbela sredstva, ki jih je država namenjala oskrbi umobolnih, namesto da bi z njimi podpirala razmnoževanje »večvrednih« družin, ki bi krepile narodno moč. Nekatere izmed njih je motilo celo higienično gibanje, ki naj ne bi upoštevalo načel naravne selekcije. Vendar je bilo po drugi strani razmerje med evgeničnim in higieničnim gibanjem na Slovenskem precej zapleteno, saj so evgeniko promovirali ravno pod okriljem »higienških« ustanov. Podtalni skupni generator omenjenih opisanih gibanj bi tako lahko izhajal iz želje po discipliniranju naroda, ki ga lahko razumemo s pomočjo Foucaultovega koncepta biopolitike.

V 21. stoletju ter v napovedih bodočega genskega inženiringa se evgenika kaže v drugačni luči. Sedaj je t.i. »negativna evgenika« manj moralno obremenjujoča, saj se veže na zdravljenje dednih bolezni, »pozitivna evgenika« pa se veže na vprašanje sprejemljivosti izboljševanja povsem normalnih človeških lastnosti. Pri bioetičnemu vrednotenju pojma evgenika je potrebno natančno razumeti, zakaj so bila evgenična gibanja v preteklosti sporna. V prvi vrsti zaradi metod, ki so jih uporabljala, npr. prisilnih sterilizacij. Seveda danes izvajajo evgenične odločitve brez tovrstnih sredstev npr. s predimplantacijsko diagnostiko, prednatalnimi skriningi itd. Zmota evgenike z začetka dvajsetega stoletja je bila tudi njena zavezanost kolektivističnim načelom, ki so kršila reproduktivne pravice posameznikov. Sodobna t.i. liberalna evgenika se v nasprotju s

staro opira ravno na reproduktivno svobodo staršev. Vendar mora le-ta obračunati s pravicami otrok in idejo enakosti, izogniti se mora tudi vsem stranskim učinkom. Najbolj radikalen očitek evgeniki se glasi, da je bila v preteklosti sporna, ker ni pravilno definirala kvalitete prebivalstva. Še danes so definicije o dobrem, pa tudi zdravem problematične. Vendar moramo pri tem upoštevati, da je presojanje o kvaliteti človeških življenj možno ločiti od moralno nesprejemljive kategorizacije ljudi. Kljub temu ostaja vprašanje o objektivnosti modernih znanosti odprto. Ideje o kvaliteti prebivalstva se namreč mimo novih reprodukcijskih tehnologij kažejo tudi v predsodkov polnih demografskih politikah sodobnih držav.

VIRI

A. **EVGENIKA**, priloga Zdravniškega vestnika, Let. 1, št. 1 (feb. 1935)-let. 4, št. 5 (dec.1938), vsi izvodi

B. **ZDRAVNIŠKI VESTNIK**:

1. Božo Škerlj, Nekaj besed o evgeniki, v Zdravniški vestnik. Letnik 6 (1934), str. 161

C. **ZDRAVJE**:

1. Dr. Andrej Arnšek, Dednost in narodno zdravje?, v Zdravje. Letnik 1, (1. januar 1925), št. 5, str. 49-51 in 67-9.
2. Dr. Andrej Arnšek., Poišči si zdravo nevesto, v Zdravje, letnik 2, str. 172.
3. Avtor neznan, Zdravniški pregled, v Zdravje, letnik 3., str. 84- 87
4. Arnšek Andrej, O dednosti duševnih bolezni, v Zdravje, letnik 3, str. 185-191
5. Živko Lapajne, O splavu in sterilizaciji, v Zdravje. Letnik 11, str. 95-96 in 129-132
6. Ladislav Korenčan, Dedne bolezni, v Zdravje. Letnik 4(1928), str. 112-115
7. dr. Karel Petrič, O podedovanju, v Zdravje, letnik 7, str. 113
8. Bojan Pirc, Asanacija zakona, v Zdravje, letnik 8,(1932), št. 1, str. 53-55
9. Fran Göstl, Vpliv alkohola na zarod, v Zdravje, letnik 10, str. 22-23
10. Bojan Pirc, Evgenični zakon v Nemčiji, v Zdravje. Letnik 10, str. 5-7 in 19-21
11. Viktor Kocijančič, Zdravniška preiskava pred vstopom v zakon, v Zdravje, letnik 11, str. 32-33

D. **ČAS**:

1. Aleš Ušeničnik, Evgenika, v Čas, letnik XXVI, 32-33
2. Aleš Ušeničnik, Evgenika, v Čas letnik XXV, (1930), str. 128-33
3. Anton Breclj, Seksulani problem in inteligenči naraščaj, v Čas, letnik 19(1924/25), str. 289-302
4. Anton Breclj, O prisilnem ojalovljanju, v Čas. Letnik XXVII (1933-34), str. 158-159

E. **ŽIVLJENJE IN SVET**:

1. Po Schubartu Ignotus, Kaj zahteva evgenika od zaročencev, v *Življenje in svet*, letnik 3, (15. 11. 1929), knjiga 6, številka 20, str. 537-539
2. Po dr. Frankembergu, Propadanje človeškega rodu, v *Življenje in svet*. Letnik 3(19. 4. 1929), št. 16, str. 511-512
3. Dr. Ivan Jurečko, Evgenika, v *Življenje in svet*, (1. 11. 1931), knjiga 10, številka 18, str. 478-480
4. Avtor neznan, Seksualno vprašanje in svetovna vojna, (16. 8. 1931), v *Življenje in svet*, knjiga 10, številka 7, str. 174-175
5. Božo Škerlj, O tako zvanih rojenih zločincih, v *Življenje in svet*, št. 1, knjiga 14, str. 9-12
6. Božo Škerlj, Socialna manjnadarjenost in družba, (15. 10. 1933), v *Življenje in svet*, štev. 16, knjiga 14, str. 422-425
7. Božo Škerlj, Ali in kako moremo izboljšati človeški rod, v *Življenje in svet* (14. 1. 1934; 21. 1.; 28. 1;), št. 2, knjiga 15 (V VEČ DELIH)
8. Maks Kremžar, Evgenika, v *Življenje in svet*. Letnik 15, (1. 2. 1934; 29. 4. 34; 6. 5. 34, 13. 5. 34; 20. 5. 34;).
9. Vladimir Bartol, Sodobni nauk o življenju, v *Življenje in svet*, knjiga 1, št. 14 (2. 7. 1933), str. 2-5
10. Po dr. Vilhalmyju-o, Znanost v boju z zločinstvom, v *Življenje in svet*. Letnik 1936, str. 322-323

F. VEDA:

1. Vladimir Knaflič, Literatura: Dr. F. Žižek, Sociologija in statistika. Statistika in higiena rase, v *Veda*. Letnik 3, (1913), štev. 2, str. 200-202.
2. Boris Zarnik, Moderni biološki problemi, v *Veda*. Letnik 1, (1911), str. 543

G. NAŠA DOBA:

1. Božo Škerlj, Evgenika in druga zla, v: *Naša doba*. Letnik 1, št. 3, str. 101-106
2. Ali smo Slovani zdrava rasa? V. *Naša doba*. Letnik 1, št. 7, str. 288

H. MISEL IN DELO:

1. Avgust Munda, Biološka degeneracija naroda in kazensko pravo, v *Misel in delo*. Letnik 1 (1935), str. 209-211
2. Božidar Borko, Evgenična etika, v *Misel in delo*. Letnik 5(1939), str. 12-16

3. Alojz Zalokar, Biologija v nacionalni politiki, v Misel in delo. Letnik 4(1938), str. 53-66

SLOVENSKI PRAVNIK:

1. Metod Dolenc, Sterilizacija hudodelcev, v Slovenski pravnik. Letnik 39, (1. 12. 1925), št.9-12, str. 266-267.
2. Metod Dolenc, Kazenskopravna presoja umetne sterilizacije. V Slovenski pravnik. Letnik 42(1928), št. 1-2, str. 1-24.
3. Avgust Munda, Problem sterilizacije in kazensko pravo, v Slovenski pravnik, letnik 48(1934), št. 10-12, str. 244-269

J. ŽENSKI SVET:

1. Božo Škerlj, O začetkih in vzrokih prostitucije, v Ženski svet. Leto 13 (1936), Str. 243-249

K. DOM IN SVET:

1. France Veber, Dednost in osebnost, v Dom in svet. Letnik 45(1933), št. 3, str. 146-159

L. PEDAGOŠKI ZBORNIK SLOVENSKE ŠOLSKE MATICE:

1. Božo Škerlj, Socijalno-antropološka študija k vprašanju manjvrednega otroka, v: Pedagoški zbornik Slovenske šolske matice. Leto 1933, str. 34-102

M. LJUBLJANSKI ŠKOFIJSKI LIST:

1. Ign. Nadrah, Zdravniška spričeevala za poroko ukinjena, v: Ljubljanski škofijski list. Leto 1935, št. 1, (15. 2. 1935), str. 40-41

N. SLOVENEK:

1. Avtor neznan, Kaj Pravite?, v Slovenec. Leto 63, (4. 12. 1930), str. 4
2. Avtor neznan, Amerika postaja izbirljiva, v Slovenec. Leto 57, (19. 1. 1924), str. 5

O. SLOVENSKI UČITELJ:

1. Ema Deisinger, Pedagoška evgenika, v Slovenski učitelj. Letnik 36 (1935), Str. 107

P. SLOVENSKI NAROD:

1. F. L. I. S., Nov priseljeniški zakon, v Slovenski narod- Leto 57, (18. 6. 1924), str. 5
2. Ameriški priseljeniški zakon, str. 1-2, v Slovenki narod. Leto 57, št. 93(23. 4. 1924), str. 1-2
3. Nekoliko pojasnil o novem ameriškm priseljeniškem zakonu, v Slovenski narod, Leto 57, št. 195, (27. 8. 1924)

Q. EUGENICAL NEWS:

1. Eugenics in Yugoslavia, v¹ Eugenic news XXI/5(The Eugenics Research Association, Cold Spring Harbor, Long Island, N. Y., 1936), str.114

R. UČNI NAČRTI IN UČBENIKI:

1. Programi: Metodska uputstva, za rad u srednjim školama, L. 1936, Higiena za VII in VIII razred, str. 280-281
2. Ivo Pirc, Čitanka o higieni za učiteljišča, višje razrede srednjih šol in srednje strokovne šole, Ljubljana 1928=> Plemenska (generativna)higiena (str. 277-281)
3. Alojzij Homan, Higiena. Pouk kako si ohranimo zdravje, Ljubljana : Kr. zaloga šolskih knjig in učil, 1924
4. Aleksandar Semnic, Stjepan Gotvald, Nauka o zdravju, Higiena, za IV razred srednjih in njima sličnih škola, Zagreb, 1931

S. SEZNAMI PREDAVANJ:

1. Catalogus lectionem universitatis Alexandrine, Seznam predavanj na univerzi kralja Aleksandra I v Ljubljani, poletni semester, 1935, V Ljubljani: Založila univerza. Tiska J. Balznika nasl., univerzitetn tiskarn litografije in kartonaže d. D. V Ljubljani: odgovoren L. Mikuš.

T. MONOGRAFSKE PUBLIKACIJE:

1. Niko Zupanić, Evgenika dr. Ivana Tavčarja, Ljubljana: N. Zupanić, 1921.
2. Ivo Pirc, Zdravstvene prilike in delo higijenske organizacije v Sloveniji 1922-1936 : spomenica ob petnajstletnici Higijenskega zavoda v Ljubljani, Ljubljana : Higijenski zavod, 1938

3. Franc Derganc, Borba zapada in vzhoda : ob stoletnici Tyrševega rojstva, Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1932
4. Božo Škerlj, Sredstva negativne evgenike, Ljubljana: s. n., 1934

LITERATURA

1. Janez Polajnar, Narod bo obstal samo če bo zdrav, v: Problemi demokracije na slovenskem v letih 1918-1914 (Zbornik prispevkov na simpoziju 7. In 8. Decembra 2006), Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2007
2. Francesco Cassata, Molti, sani e forti, L'eugenetica in Italia, Torino: Bollati Boringhieri, 2006.
3. Darko Polšak, Ameriška eugenika, v Prolegomena- Časopis za filozofiju. Letnik 1, (2002) št. 2
4. Timothy Murphy F., Marc A. Lappé, Justice and the Human genome project, University of California Press
5. Alenka Puhar, Evgenika. Približno pol Evrope zdaj doživlja preiskavo najmračnejših skritih kotov svojega doma, Delo: samostojen časnik za samostojno Slovenijo. Leto 40, št. 10 (14.1.1998), str. 12.
6. Alexandra Minna Stern, Responsible Mothers and Normal Children: Eugenics, Nationalism, and Welfare in Postrevolutionary Mexico, 1920-1940, v Journal of Historical Sociology, letnik 12, št.14(December 1999), str. 369-397
7. Steven Selden, Eugenics and the social construction of merit, race and disability. V: J. Curriculum studies, Letnik 32(2000), št. 2, str. 235-252
8. Jeremy Rifkin, Stoletje biotehnologije : kako bo trgovina z geni spremenila svet, Ljubljana: Krtina, 2001
9. Francis Fukuyama, Konec človeštva, posledice revolucije v biotehnologiji, Tržič: Učila international, 2006
10. Merryn Ekberg, The old eugenic and the new genetics compared, v: Social History of Medicine. Letnik 20, št. 3, str. 581-593
11. Dov Fox, The illiberality of »liberal eugenics«, v: Ratio. new series. Letnik 20 (1.4. 2007), str. 1- 26
12. Jürgen Habermas, Prihodnost človeške narave, Verjeti in vedeti, Ljubljana: Studia humanitatis, 2005
13. Bernard D. Prusak, Rethinking "Liberal Eugenics", reflections and questions on Habermas on bioethics, v Dastings Center Report 35. Letnik 6(2005), str. 31-42

14. Allen Buchanan, Institutions, Beliefs and Ethics: Eugenics as a case study, v *The Journal of political philosophy*. Letnik 15 (2007), št. 1, str. 22-45
15. Michel Foucault, *Zgodovina seksualnosti, volja do znanja*, Ljubljana: Škuc, 2000
16. Ayc, A Alemdarog˘ Lu, Politics of the Body and Eugenic Discourse in Early Republican Turkey, v *Body & Society*. Letnik 11(2005), str. 61-76
17. Norbert Elias, *O procesu civiliziranja: sociogenetske in psihogenetske razsave*, drugi zvezek, Ljubljana: *cf(rdeča zbirka), 2001
18. Zvonka Zupanič Slavec, *Razvoj javnega zdravstva na Slovenskem med prvo in drugo svetovno vojno in njegov utemeljitelj dr. Ivo Pirc (1891-1967)*, Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja RS, 2005
19. Alberto Spektorowski, Elizabet Mizrachi, Eugenics and the Welfare State in Sweden: The Politics of Social Margins and the Idea of a Productive Society, v *Journal of Contemporary History* . Letnik 39(3), str. 333–352.
20. Avgust Lešnik, *Od despotizma k demokraciji : razvoj ustavnosti in parlamentarizma*, Ljubljana : Modrijan, 2000
21. Lucy Bland, *Britisheugenics and »race crossing«: a study of a interwar investigation*, *Eugenics Old and New, New formations*, 2003
22. Eric Hobsbawm, *L'età degli imperi : 1875-1914*, Roma, Bari : GLF editori Laterza, 2000
23. Susan Proper, *Biological determinism, evolutionary fundamentalism and the rise of the genoist society*, str. 74-75
24. Michael S. Billinger, *Another Look at Ethnicity as a Biological Concept*, v *Critique of Anthropology*, Letnik 27(2005) št. 1, str. 5–35
25. Elizabeth Feton, *Liberlal Eugenics and human nature, against Habermas*, v *Hastings center report*, Letnik 36(2006), št. 6, str.35-42
26. Peter Singer, *A Companion to Ethics*, Oxford, Cambridge : Blackwell, 1994
27. Joël Roucloux, *Can demoracy survive the disgust of man for man? From social darwinism to eugenics?*, *Diogenes*, Letnik 49/3(2002), št. 195, str.47-50
28. Jon H. Roberts, Christen Rosen, *Preaching Eugenics: Religious leader and the American eugenics movement*, *American Historical Review*, junij 2005, str. 815
29. Magdalena Gawin, *Polish Psychiatrists and Eugenic Sterilization During the InterwarPeriod*, *International Journal of Mental Health*. Letnik 36, št. 1 (Pomlad 2007), str. 67-78
30. Will Kymlicka, *Sodobna politična filozofija: uvod*, Ljubljana: Krtina, 2005

31. Tadej Strehovec, Človek med genskim in evgeničnim zapisom, V: Bogoslovni vestnik. Letnik 63, št. 1.
32. Marko Bošnjak, Razvoj sodobne biomedicine in kazensko pravo, Ljubljana: Cankarjeva založba, 2004
33. Stephen Gerrard Post, Encyclopedia of bioethics, New York [etc.] : Macmillan Reference USA : Thomson Gale, 2004, Str. 854
34. Regulating eugenics, Harvard Law review, letnik 121(2008), št. 6, str. 1578-1599
35. Hervé Le Bras, Kri in gruda, pregled teorij migracij v XX. Stoletju, Ljubljana: Studia humanitatis, 2003
36. Zvonka Zupanič Slavec, Javno zdravstvo 20. Stoletja in njegov soustvarjalec dr. Bojan Pirc, Ljubljana: IVZ RS, 2007
37. Marta Verginella, Strah pred priseljenci narašča: Hervé Le Bras: Kri in gruda, prevedla Mateja Petan, Studia humanitatis, zbirka Varia, Ljubljana, 2003, 119 str., v: Delo: samotojen časnik za samostojno Slovenijo. Leto 45, št. 107 (12. Maj 2003), str. 5
38. Emily Jackson: Regulating reproduction, Oxford: Hart Publishing , 2002
39. Dan Stone, Race in British eugenics, v European History Quarterly. Letnik 31, š. 3, str. 397-424
40. Marin S. Pernick, Eugenics and Public Health in American History, v American Journal of Public Health. Leto 87, št. 11(November, 1997), str. 1770
41. Barbara Maria Stafford, Self-eugenics: the creeping illusionising of identity from neurobiology to newgenics, v New formation. Št. 60, (zima 2006/2007), str. 102-111
42. Ulrich Beck, Družba tveganja: na poti v neko drugo moderno, Ljubljana: Krtina, 2001
43. Johanna Schoen, Between choice and coercion: Women and the politics of sterilization in North Carolina, 1929-1975, v Journal of women history. Letnik 13, št. 1 (pomlad)
44. Aleš Iglič, Dr. Niko Zupanič (1876-1961), Slovenski etnolog, antropolog, zgodovinar in diplomat, v Ampak, mesečnik za kulturo, politiko in gospodarstvo, letnik 7, št. 10 (oktober 2006), str. 27- 30
45. Metka Bögel-Dodič, Profesor dr. Božo Škerlj, v Tomazo-Ravnik, Tatjana (ed.). Antropološki zvezki 4, Ljubljana: društvo antropologov Slovenije, 1997, str. 9-13
46. Duška Knežević Hočevar, Božo Škerlj, Slovene Anthropologist: Dilemmas and Controversies of an Early Professional Career". V: Tomazo-Ravnik, Tatjana (ed.). Antropološki zvezki 4. Ljubljana: Društvo antropologov Slovenije, str. 25-34.

47. Dagmar Slekovec, Ob 100-letnici rojstva dr. Boža Škerlja, v Drevesa, slovensko rodoslovno društvo. Letnik 11, številka 2-4 (december 2004), str. 65-67
48. Hinko Lučovnik, Avgust Munda, Zbornik znanstvenih razprav. Letnik 29 (1959), str. 13
49. Peter Kobe, Prof. dr. Avgust Munda : (13. 4. 1886 - 26.11. 1971), Zbornik znanstvenih razprav. Letnik 35 (1972), str. 303
50. Javornik (ur.) in dr., Enciklopedija Slovenije, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987-2002
51. Izidor Cankar(ur.) in dr., Slovenski biografski leksikon, Ljubljana: Združna gospodarska banka, 1925-1991
52. Eman Pertl, Življenje in delo dr. Ivana Jurečka (1884-1964), v: Zbornik občine Slovenska Bistrica II, Šerbej Ferdinand (ur.), Slovenska Bistrica: Skupščina občine: Kulturna skupnost, 1990

Internetni viri:

1. <http://www.eugenicsarchive.org/eugenics/>, ogled 2. 4. 2008
2. <http://www.dnai.org/e/index.html>, ogled 2. 4. 2008
3. http://sl.wikipedia.org/wiki/Projekt_%C4%8Clove%C5%A1ki_genom, Človeški genom, ogled 15. 7. 2008
4. <http://www.state.gov/r/pa/ho/time/id/87718.htm>, The Immigration Act of 1924 (The Johnson-Reed Act), ogled 18. 8. 2008
5. <http://www.ethicsandmedicine.com/18/2/18-2-durst.htm>, Dennis L. Durst, Evangelical Engagements With Eugenics, 1900-1940, ogled 15. 7. 2008
6. http://www.dnevnik.si/tiskane_izdaje/dnevnik/307063, Barbara Trnovec, Skoraj vsi smo božji otroci, ogled 1. 7. 2008
7. <http://vestnik.sz.d.si/st6-3/st6-3-193-208-8.htm>, Benjamina Šušter, Zvonka Zupanič, ogled, 13. 9. 2008